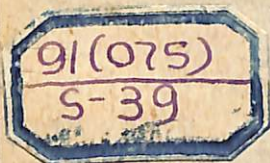

Լ. Գ. ՏԵՐԵՆՈՎԱ. ՅԵՎ. Վ. Գ. ԵՐԻՆԼԻ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԿՐՈՐԳ ՄԱՍ

ԴԱՍԱԳԻՐԲ ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԻ
ԶՈՐՐՈՐԴ ԳԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

Պ Ե Տ Ա Կ Ա Ն Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Չ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Յ Ե Ր Ե Վ Ա Ն 1936

20834

Լ. Գ. ՏԵՐԵՆՈՎԱ ՅԵՎ Վ. Գ. ԵՐԴԵԼԻ 10 NOV 2011

91(075)

S-39

սև

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԿՐՈՂ ՄԱՍ

ԴԱՍԱԳԻՐԻ ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԴՊՐՈՅԻ
ԶՈՐՐՈՐԻ ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

Յերոզ հրատարակություն

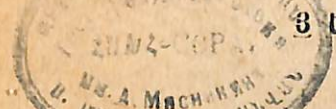
Հաստատված է ՌՍՖՖՀ Լուսծողկոմատի կողմից

1010
40249

4017

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ 1936

22 JUL 2013

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ

Դ. ԽՍՀՄ-Ի ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԴԻՐՔԸ

Պորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միությանը (ՍՍՀՄ) գտնվում է արևելյան կիսագնդում, յերկու աշխարհամասերում՝ Յեվրոպայում և Ասիայում:

Գլխուսի և կիսագնդերի քարտեզի վրա գտեք Յեվրոպա և Ասիա աշխարհամասերը: Նայեցեք, ՍՍՀՄ-ն Յեվրոպայի և Ասիայի վրա մասերում և գտնե՞ք վրա:

Նկ. 1. ԽՍՀՄ տարածության վրա ազատ կերպով կարող են տեղավորվել գլխավոր կապիտալիստական պետությունները

Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետութիւնների Միութիւնը յերկրագնդի ամենամեծ պետութիւններից մեկն է:

ԽՍՀՄ-ն բռնում է ամբողջ բնակված ցամաքի վեցերորդ մասը: Արևմուտքից դեպի արևելք նա ձգվում է 10 հազար կիլոմետր, իսկ հարավից դեպի հյուսիս՝ 4½ հազար կիլոմետր յերկարութամբ:

ԽՍՀՄ-ի քարտեզի վրա Միութիւն արևմտյան սահմանի մոտ գտեք Մինսկ քաղաքը: Նույն քարտեզի վրա արևելյան սահմանի մոտ, Յայնոսկան ծովի ափին, գտեք Վլադիվոստոկ քաղաքը: Յույց տվեք այն յերկաթուղին, վարձիացնում է այդ յերկու քաղաքներն իրար հետ: Արագընթաց դնացքն այդ տարածութիւնն անցնում է 13 օրում:

ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական և Ասիական մասերն իրարից բաժանվում են Ուրալյան լեռներով, Ուրալ դեղատուփ, Կասպից ծովով և Կովկասյան լեռներով:

Քարտեզի վրա գտեք ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական և Ասիական մասերի միջև յեղած սահմանը:

ԽՍՀՄ-ի ԾՈՎԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ

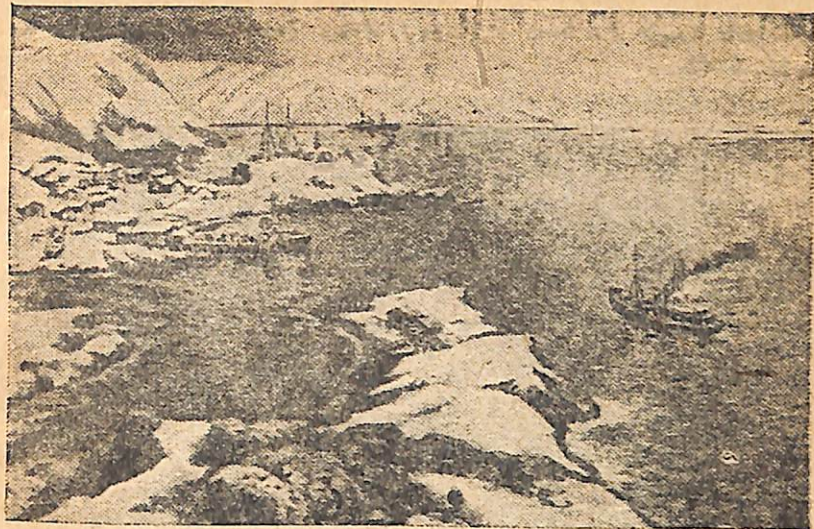
Նայեցեք քարտեզին:

Մեր Միութիւնի ափերը զանազան կողմերից վողողվում են ծովերով: ԽՍՀՄ-ն այդ ծովերի վրայով առեւտուր է անում ուրիշ յերկրներէ հետ:

Հյուսիսային կողմից Միութիւնի ափերը հազարավոր կիլոմետր տարածութիւն վրա վողողում է Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսը: Ինչպես գիտեք, այդ ովկիանոսը ցուրտ գոտում է գտնվում: Նրա մի զգալի մասը ծածկված է սառույցներով վոչ միայն ձմեռը, այլև ամառը: Սառույցները խանգարում են նավազնացութիւնը Սառուցյալ ովկիանոսում:

Միայն արևմտյան մասում՝ Կալա թերակղզու և Նար Յերկիր կղզիների միջև Սառուցյալ ովկիանոսի մի մասն աղատ է սառույցներից: Դա Բարենցի ծովն է: Ատլանտյան ովկիանոսից անցնում է այստեղ Գոլթիարոմ տաք հոսանքը: Մա սաքացնում է Բարենցի ծովը, և ամառը սառույցները քաշվում են հեռու դեպի հյուսիս:

Բարենցի ծովը Կոլա թերակղզու ափերի մոտ չի սառչում Յառն ձմեռը:

Նկ. 2. Բարենցի ծով

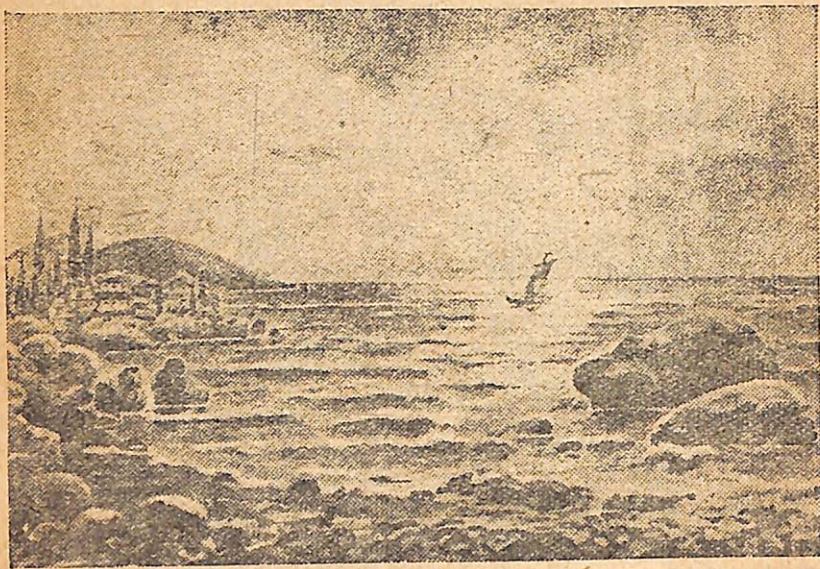
Բարենցի ծովից դեպի հարավ ցամաքի մեջ է մտնում Սպիտակ ծովը: Այստեղից անցնում է ծովային կարճ ճանապարհը դեպի Արևմտյան Յեվրոպայի յերկրները՝ Գերմանիա, Անգլիա, Ֆրանսիա: Շատ շողենափեր մտնում են Ֆիննական ծոցը. նրանք բերում են արտասահմանյան ապրանքներ և տանում են մեր ապրանքները:

Միութիւնի Յեվրոպական մասի հարավային կողմը գտնվում է Սև ծովը: Սա տաք, չսառչող ծով է, դրանով մեր հարավային նավահանգիստները կապվում են արտասահմանի հետ:

Հյուսիսից Սև ծովի մեջ է մտնում Ղրիմի քերակղզին, վորը Սև ծովը բաժանում է վոչ այնքան խոր Ազովի ծովից:

Միութիւնի արևելյան ծովային սահմանը կազմում են Մեծ կամ Խաղաղ ովկիանոսի ծովերը՝ Բերինգյան, Ոլստոյան և Չապոնական: Բերինգյան և Ոլստոյան ծովերն իրարից բաժանվում են Կամչատկա թերակղզով: Սառույցները դժվարացնում են նավազնացութիւնն այդ ծովերում: Ոլստոյան և Չապոնական ծովերի միջև գտնվում է Սախալին կղզին: Սախալինի հյուսիսային կեսը պատկանում է Խորհրդային Միութիւնը, իսկ հարա-

վային կեսը՝ Ճապոնիային: Այդ ծովերից ամենակարևորը Ճապոնական ծովն է. նրա միջոցով մենք կապվում ենք Մեծ ովկիանոսի հետ:

Նկ. 3. Սև ծով

- Վարժուրքյուններ. 1. ԽՍՀՄ-ի կոնտուրային քարտեզի վրա ծովային սահմանների վրայով կապույտ գիծ քաշեցեք և ապա իրենց տեղերում զրեցեք Միության վերը բերած ծովերը, կղզիները և թերակղզիները: Հիշեցեք դրանց անունները և դիրքը քարտեզի վրա:
2. Քարտեզի վրա ցույց տվեք այն ծովային ճանապարհը, վոր Ֆիննական ծոցից անում է Անգլիա:
3. Քարտեզի վրա ցույց տվեք Սև ծովից Ֆրանսիա, Վլադիվոստոկից Ճապոնիա անող ծովային ճանապարհները:

ՄԵՐ ՀԱՐԵՎԱՆՆԵՐԸ
(Սահմանակից պետությունները)

Պորճրդային Միության մերձավոր հարևաններն են արևմուտքում՝ Ֆինլանդիան, Ստոնիան, Լատվիան, Լեհաստանը,

Ռուսլինիան. հարավում՝ Թյուրքիան, Իրանը (առաջ Պարսկաստան էր կոչվում), Ավգանստանը, Չինաստանը, Տավիլեյան ժողովրդական հանրապետությունը, Մոնղոլիան և Ճապոնիայի գերիշխանության տակ գտնվող Մանջուրիան և Կորեան, Սախալին կղզու վրա՝ Ճապոնիան:

Գտեք այդ պետությունները քարտեզի վրա:

ԽՍՀՄ-ն միակ պետությունն է ամբողջ աշխարհում, վորտեղ իշխանությունը պատկանում է բանվոր դասակարգին և աշխատավոր դյուղացիությանը:

Պորճրդային Միության բանվոր-դյուղացիական իշխանությունը միակ իշխանությունն է ամբողջ յերկրագնդի վրա, վորը կոմունիստական կուսակցության ղեկավարությամբ պայքարում է յերկրագնդի բոլոր ժողովուրդների միջև խաղաղություն հաստատելու համար:

Պորճրդային Միության ժողովուրդները պատերազմ չեն ցանկանում, բայց նրանք ամեն մի բույս պատրաստ են պաշտպանելու իրենց սոցիալիստական պետությունը: Կարմիր բանակն արթուն պահպանում է Միության սահմանները:

Վարժուրքյուն. Միության կոնտուրային քարտեզի վրա ցամաքային սահմանների վրայով կարմիր գիծ քաշեցեք և սպա գրեցեք սահմանակից պետությունների անունները:

ԽՍՀՄ-Ի ՄԱԿԵՐԵՎՈՒՅԹԸ

Դիտեցեք ԽՍՀՄ-ի Ֆիզիկական քարտեզը:

Քարտեզի մեծ մասը ներկված է կանաչ գույնով: Դա ցույց է տալիս, վոր ԽՍՀՄ-ի մեջ ցածրադիր հարթություններ չառկան:

Քարտեզի վրա նշանակված են յերեք մեծ դաշտավայր՝ Արևելյան-Յեվրոպական, Արևմտյան-Սիբիրական և Թուրանի:

Քարտեզի կանաչ գույնի մեջ տեղ-տեղ յերևում են բաց գեղատափուն բծեր: Դրանք բարձրություններն են. ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասում գտնվում են Միջին-աուսական և Մերձվոլգյան բարձրությունները, Ասիական մասում՝ Արևելյան-Սիբիրական բարձրությունը:

Նկ. 4. Հարթուքյուն

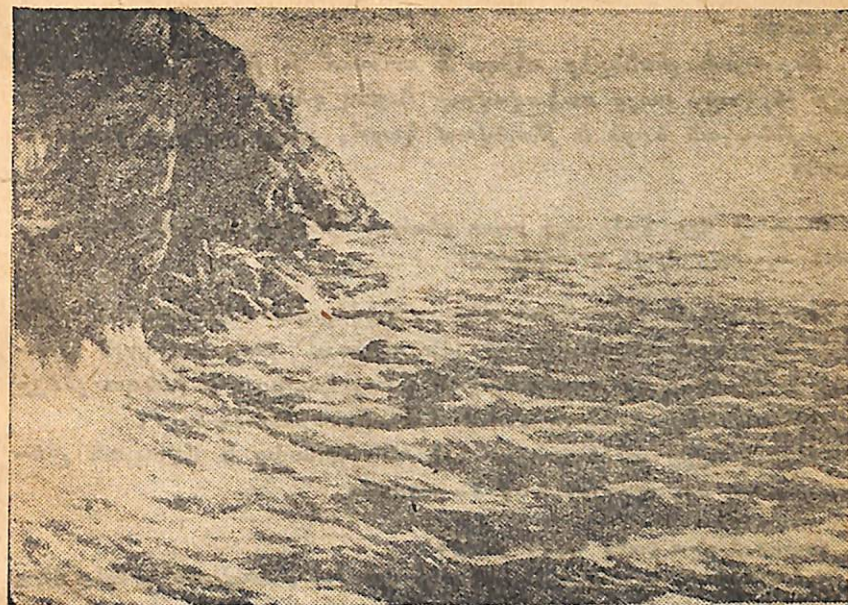
ԽՍՀՄ-ի համարյա ամբողջ հարավային և արևելյան սահմանի յերկարությամբ, ինչպես և ԽՍՀՄ-ի Ասիական և Յեվրոպական մասերի միջև պարզ յերևում են դարչնագույն շերտեր—դրանք լեռներ են: ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասում գտնվում են Ղրիմի լեռները, ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական և Ասիական մասերի միջև ձգվում են Ուրալյան և Կովկասյան լեռները: Ալդանստանի և Չինաստանի սահմանամերձ շրջաններում բարձրանում են Պամիր լեռնաշխարհը և Տյան-Շան լեռները, Չինաստանի և Մոնղոլիայի սահմանամերձ շրջանում—Ալտայան լեռները:

Վարժուրյուններ. 1. ԽՍՀՄ-ի Ֆիզիկական բարեկի վրա ցույց տվեք և հիշեցեք վերը բերած գաղտնավայրերը, բարձրությունները և լեռները:

2. ԽՍՀՄ-ի Ֆիզիկական բարեկի վրա դիտեցեք «ամենաբարձր գագաթներ» նկարը և ապա դեռ այդ գագաթները բարեկի վրա:

ԽՍՀՄ-ի ԳԼԽԱՎՈՐ ԳԵՏԵՐՆ ՈՒ ԼՃԵՐԸ

ԽՍՀՄ-ում մեծ գետեր չառ կան: Նրանցից մի մասը սկիզբն և անունը բարձրություններից, մի մասն էլ բարձր լեռներից:

Նկ. 5. Բայկալ լիճ

Բարեկից յերևում է, վոր Խորհրդային Միության գետերը հոսում են զանազան ուղղությամբ, գեպի նրա ստերը վողողող բոլոր ծովերը:

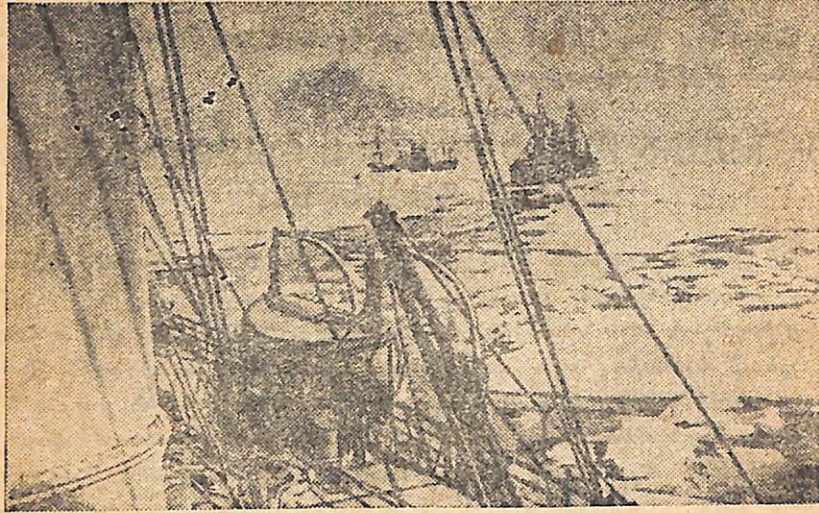
Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսն են թափվում հետևյալ մեծ գետերը՝ Հյուսիսային Դվինա, Պեչորա, Ոբ, Յենիսեյ և Լենա:

Ոխոտյան ծովն է թափվում ջրանոս Ամուրը:

Դնեպրը թափվում է Սև ծովի մեջ. այս գետի վրա կառուցված է Դնեպրյան էլեկտրակայանը:

Դնեպրից գեպի արևելք Ադուի ծովն է թափվում Դոն գետը: Նա ամառն այնքան է բարակում, վոր առաջ են դալիս ծանծաղուտներ: Ծանծաղուտները խանդարում են նավագնացութունը:

Կասպից ծովն է թափվում Վոլգան, վորը Միության Յեվրոպական մասի ամենամեծ նավագնաց գետն է: Նրա մեջ շատ

Նկ. 6. Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսում

ըը Սորհրդային Միությանն են պատկանում: Նրան են պատկանում նաև այն բոլոր կղզիները, վտրոնք գտնվում են Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսի Միության կից մասում:

Դա ՍՄՀՄ-ի ամենահյուսիսային մասն է, Միության բևեռային գոնան է:

Դաժան է բևեռային գոնայի բնությունը: Չմեռը մի քանի ամիս շարունակ արևն այս աշխարհում բոլորովին չի ծագում, իջնում է բևեռային գիշերը: Կուրա թերակղզու Հյուսիսային սփերում այդ բևեռային գիշերը տևում է 2 ամիս, Նոր Յերկիր կղզում՝ 4 ամիս, իսկ Հյուսիսային բևեռում՝ կես տարի:

Ամառը, ընդհակառակը, արևը բոլորովին մայր չի մտնում — բևեռային ցերեկ է լինում:

Բայց արևը կեսօրին շատ չի բարձրանում և այդ պատճառով թույլ է տաքացնում:

Չմեռը: Դեպի ամեն կողմ տարածվում է սառցե անսահման անապատը: Հսկայական սառցադաշտերը պատել են ովկիանոսը: Նրանք շարժվում են իրար ճնշելով: Ճայթյունով ու դղրդոցով ջարդվում են սառույցները և կուտակվելով սառցախույտեր՝ «տորոսներ» առաջ բերում:

Սոսկալի սառնամանիքներ են. ձյունախառն փոթորիկը, բուք ու բորանը կատաղի յեն:

Արդեն մի ամբողջ ամիս է, վոր ամեն ինչ սրտած է բևեռային գիշերվա խավարով: Կյանքը կանգ է առել: Բոլոր կենդանի երկրները թագնվել են: Սառցե անապատով յերբեմն միայն անցնում է սալիտակ արջը:

Յերբեմն յերկինքը սրարդվում է և այդ ժամանակ սառցե անապատը լուսավորվում է աստղերի վայելով և լուսնի լույսով: Յերբեմն էլ յերկնակամարի վրա շողշողում է Հյուսիսասիայը:

Ամառը: Արևը մի քանի ամիս շարունակ լուսավորում է և բոլորովին մայր չի մտնում: Ովկիանոսի մակերևույթի վրա սառույցն սկսում է հարվել: Սառցադաշտերը կոտրատվում, ջարդվում են: Նրանք հարվում են շատ դանդաղ, և ամբողջ ամառվա ընթացքում լողում են ովկիանոսում:

Սառույցների վրա տաքանում են փոկերը: Յերբեմն են խրմբերով անհաչիվ տառեխներ, ձողաձկներ ու այլ ձկներ:

Նոր Յերկիր կղզիները ժայռոտ ափերի մոտ յերևում են ծովացուների մեծ հոտեր: Իսկ Ասիայի ափերի մոտ՝ կետեր:

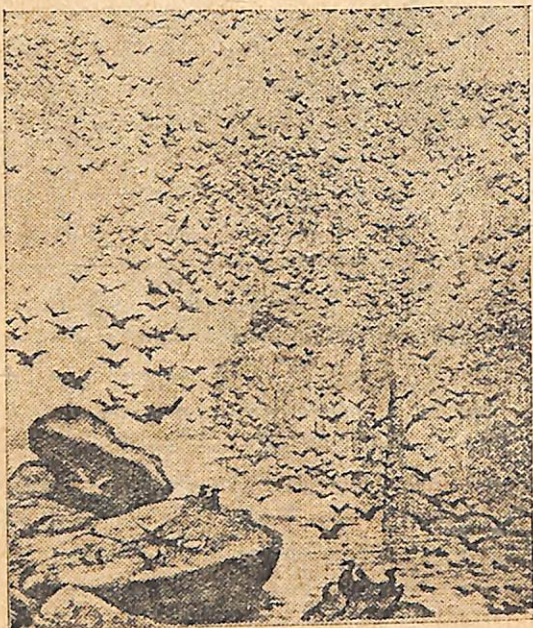
Առաջադրուքյուն. 1. Կիսաղնդերի բարեկեցի վրա գտեք Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսի այն մասը, վոր պատկանում է Սորհրդային Միությանը: 2. Գտեք հետևյալ ծովերը՝ Բարենցի, Սպիտակ և Կարայի:

ԲԵՎԵՌՍՅԻՆ ԿՂԶՆԵՐ

Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսի սառցապատ մակերևույթից բարձրանում են բազմաթիվ մեծ ու փոքր կղզիներ:

Բևեռային կղզիներում տարվա մեծ մասը ձմեռ է լինում և կղզիներն ովկիանոսի հետ միասին պատած են սառույցներով ու ծածկված են ձյունով:

Բնութիւնն այստեղ կենդանանում է միայն 2—3 ամսվա ընթացքում: Զյունը և սառույցները հալվում են: Քարաժայռերը մերկանում են: Տեղ-տեղ յերևում է աղքատ բուսականութիւն՝ գույնզգույն քոսեր, մամուլների կանաչ բարձեր (իսկ մամուլի մեջ փոքրիկ ծաղիկներ), բեռնային կակաչներ, անմոռուկներ, զանգակիկներ:

Նկ. 7. Թռչնի շուկա

Կղզիների ծովափնյա ժայռերի վրա հավաքվում են բազմաթիվ թռչուններ: Այստեղ բուն շինելու և ձագեր հանելու համար հարավից չվում են այդերուկները, սուղահավերը, վորորները: Յերբեմն սրանց բների շարքը տարածվում է մի քանի կիլոմետր: Թռչունների յերամներն ամպերի պես անցնում են ժայռերի վրայով: Թռչունների աղմուկը լցնում է ուղը: Զուր չէ, վոր այդ տեղերն անվանում են քոչնի շուկա:

Բայց ամառն այդ բեռնային կղզիների վրա կարճատև է: Դեռ ձյունն ու սառույցը բոլորովին չհալված, նորից գալիս են ցրտերը: Թռչունները թռչում են դեպի հարավ և ձմեռը կրկին վերադառնում են:

Դաժան է բեռնային կղզիների բնութիւնը:

Մարդիկ միայն վերջերս են սկսել բնակչութիւն հաստատել նրանց վրա:

ՆՈՐ ՅԵՐԿՐՈՒՄ

Առաջին բնակիչները: Վաթսուն տարի առաջ Նոր Յերկիր կղզիների ափին մոտեցավ մի նավ, վորի վրա գտնվում էին նենեց արդյունաբերողներ—Փոմա Վիլկան իր ընտանիքով և ընկերներով:

ԽՍՀՄ-ի քարտեղի վրա գտեք Նոր Յերկիր կղզիները:

Նրանք ափ իջան, բարձրացան ժայռերը:

Վիլկան նայեց իր շուրջը: Սև ժայռոտ լեռներ, տեղ-տեղ ծածկված ձյունով, մեկ էլ ծերպերում մամուռ... Վո՛չ մի շունչ... Վո՛չ մի ձայն: Սարսափը պատեց նրանց:

Մտածում էին վերադառնալ տուն, բայց յերբ ծովափին մի կիսախարխուլ խրճիթ գտան, վորոշեցին մնալ: Տեղը նրանց արդյունաբերութեան համար բավական հարմար էր՝ հեռու տեղերից գալիս էին այստեղ փոկերի մեծ հոտեր, լեռներում թափառում էին յեղջերուներ:

Վորսորդները շատ գազաններ սպանեցին և սկսեցին հայրենիք վերադառնալու պատրաստութիւն տեսնել: Բայց Վիլկան չցանկացավ տուն վերադառնալ. նա իր կնոջ, յերեխաների և մի ընկերոջ հետ մնաց այս կղզում: Խրճիթ չինեցին: Մթերքների և վառուղի բավականաչափ պաշար ունեյին:

Յեկավ ձմեռը: Ծովը ծածկվեց սառույցով: Արևը թաքնվեց, քամիներն աղմկեցին: Սուրաց փոթորիկը: Ամեն ինչ ծածկվեց ձյունով: Ծանր էր ձմեռը: Տնակը համարյա ամբողջպես թաղվել էր խոր ձյունի մեջ. ստիպված էին լինում ծխնելույզով դուրս գալ: Արջերը շատ անգամ մոտեցան տնակին ուտելու բան ձարելու համար: Բայց ամենից ծանրը մթութիւնն ու ցուրտն էր: Վիլկայի ընկերն այնպես էլ գարնան արև չտեսավ—մեռավ:

1010
40241

Բայց ահա յերեաց արևը: Յեկավ դարունը: Սառույցը շարժվեց դեպի ծովը: Սառույցները վրա յերեացին փոկեր: Յեկան թռչունները: Լեռներից աղմկելով ցած հոսեցին հեղեղները: Վերհան շատ ծովային դաղաններ ու թռչուններ խփեց:

Բայց նա կարոտել էր մարդկանց: Նա նավով պատույտ կատարեց Նոր Յերկրի շուրջը, վորպեսզի մի վորեւե մարդ գտնի: Սակայն մոլ Վոքի Հհանդիպեց:

Ձմեռը յեկավ ու կրկին անցավ: Հետևյալ դարնանը նա հանդիպեց արդյունաբերողներին, վորոնք տունդրայից ելին յեկելու Վերկան իր ամբողջ վորսը վաճառեց արդյունաբերողներին և փոխարենը ձեռք բերեց վառուղ, հրացան և մթերքներ: Արդյունաբերողները վերադարձան տուն և պատմեցին, վոր Նոր Յերկրում առատ վորս կա և վոր այնտեղ ապրում է և վորսորդությամբ ու ձկնորսությամբ է դբաղվում Վերկան:

Այն ժամանակ տունդրայից չբավոր նենեցներն սկսեցին Նոր Յերկիր փոխադրվել: Այսպես հիմնվեց առաջին բնակավայրը Նոր Յերկրում:

Նոր բնակիչներն արտել կաղմեցին և Վերկային ել ավադ բնորեցին: Ծանր էր Նոր Յերկրի առաջին բնակիչներին կյանքը: Ծառերը նրանցից մեռան, վորը ընդախտից ու սովից մեռավ, վորը ծովում խեղդվեց, վորը սառույցների տակն ընկավ, ջարդվեց, կամ սառույցը նրան բաց ծով տարավ, կորցրեց:

Ինչպես փոխվեց կյանքը Նոր Յերկրում: Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո կյանքը մեծ փոփոխության յենթարկվեց Նոր Յերկրում:

Նոր Յերկրում այժմ չորս դյուզ կա. բնակիչներին թիվը հասնում է 300-ի: Նենեցները կաղմել են վորսորդական արտերներ: Ծովային դաղաններ խփելու համար նրանք այժմ մոտորային նավակով են ծով դուրս գալիս: Նրանք ձեռք են բերում մեծ քանակությամբ բեկոային աղվեսի, արջի մորթի:

Տարին յերկու անգամ Նոր Յերկիր են ուղևորվում շոգենավեր, վորոնք նենեցների համար փոխադրում են զանազան աղբանքներ, վառուղ, դեղք, իսկ զբանց փոխարեն նենեցներից ստանում են մորթի, ճարպ:

Նկ. 8. Նոր Յերկրում

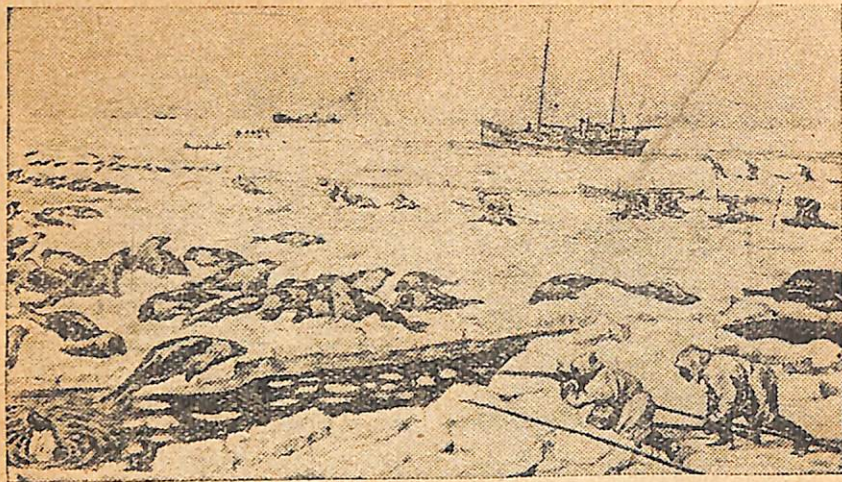
Կառուցվել է դպրոց, յերկու հիվանդանոց, յերկու ռադիոկայան, կաղմակերպված է հետադրոտական կայան, այդտեղ կայանում ուսումնասիրում են Նոր Յերկրի բնությունը:

Նոր Յերկրում կա Խորհուրդ, վորը կարգավորում է Նոր Յերկրի բնակիչներին կյանքը: Խորհուրդի նախագահը Վերկայի աղբից է:

ԲԵՎԵՌԱՅԻՆ ՎՈՐՍԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱՅԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Շատ ծովային դաղաններ, ձկներ ու թռչուններ կան ԽՍՀ Միության բեկոային դոտում:

Այս հարստություններն սպասարծելու համար խորհրդային կառավարությունն այստեղ կաղմակերպում է բեկոային վորսարդյունաբերական անասություն: Կաղմվում են ձկնորսական և վորսորդական կոլեկտիվ անասություններ, հիմնվում են ձրկնորսական բաղաներ:

Նկ. 9. Փոկերի վորս

Յուրաքանչյուր բազա տասնյակներով վորսորդական ու ձրկնորսական նավեր ունի:

Վորսորդներին և ձկնորսներին ողնում են ստոցահատ նավերը, սավառնակները և ուղիտն:

ՓՈՒԿԵՐԻ ՎՈՐՍԸ ՍՍՌՅԱՀԱՏՈՎ

Գարնանային արևի տաք ճառագայթների տակ թափանցիկ, կապտավուն սառույցների վրա տաքանում են փոկերը: Նրանք հաղարներ են: Տաքանալով նրանք ժամերով նիրհում են, յերբեմն միայն կողքից-կողք դառնում:

Ձի քնում միայն ծեր, փորձված փոկը—պահակը:

Յերկնքում յերեաց մի սավառնակ: Դա հետախույզ է բարձրացել սառցահատից և փոկերի հոտ է փնտռում: Ողաչուն տեսավ փոկերի հանգստի տեղը և ուղիտյով հաղորդեց սառցահատին:

Շուտով հեռվում յերևում է սառցահատը: Վորսկեզի փոկերը չփախենան ու փախչեն, նա կանդ է առնում փոկերից բավական հեռու: Վորսորդները հագնում են սպիտակ խալաթներ և իջ-

նում սառույցի վրա: Նրանք հրացանները ձեռքներին կամաց մոտենում են փոկերին: Ամենալավ հրացանաձիգը դնում է առջևից: Անչեղ հարվածով սպանում է պահապան փոկին:

Սկսվում է արագ կրակոց և կարճ ժամանակամիջոցում սողանվում են հարյուրից ավելի փոկեր: Հրացանաձիգներն առաջ են դնում:

Հրացանաձիգներին հետևում են քերթողները: Նրանք ունեն մեծ, սուր դանակներ: Նրանք սպանված փոկերից հանում են կաշին և ճարպը:

Գալիս է սառցահատը, բարձում է վարսը և շարժվում դեպի փոկերի նոր հանգստավայրը: ողաչուն այդ մասին արդեն ուղիտյով իմաց է տվել:

ՁԿՆՈՐՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

Կուրա թերակղզու հյուսիսային ափին, աշտեղ-այնտեղ ցըրված են ձկնորսական կայաններ, ձկնորսական բազաներ:

ՆՍՀՄ-ի քարտեզի վրա դեռ կուրա թերակղզին:

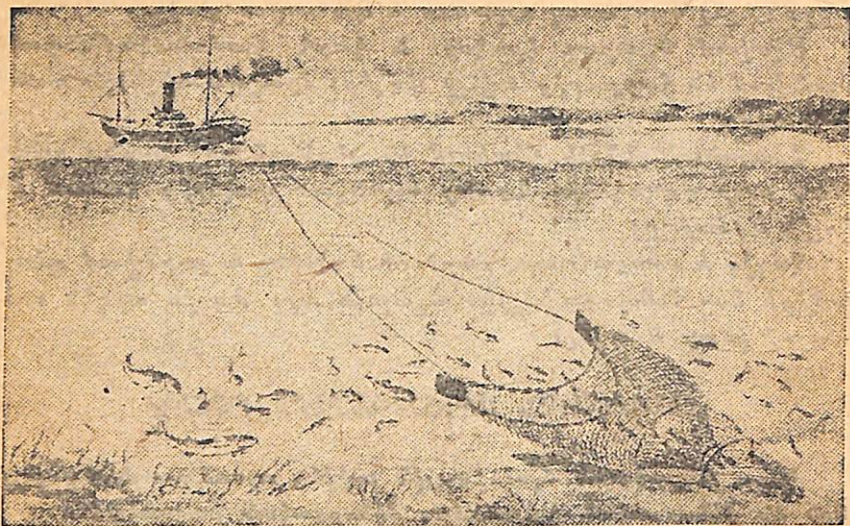
Հաճախ դալիս են աշտեղ առաքաստային և մոտորային նավեր և ծովածոցում խարխիս ձգում: Վոմանք ձուկ են բերում, իսկ վոմանք, վերցնելով պաշար, ս. արք և խայծեր, դնում են վորսի:

Յերբ ձկան վորսն սկսվում է, նավերն անընդհատ ձուկ են կրում: Ձուկը նավահանգստում դատարկում են, դարսում տակառների մեջ, վրան աղ ցանում և շոգենավերով փոխադրում պահեստները:

Ձողաձուկը սովորաբար ծովափերին մոտենում է խիտ շերտով, վոր ունենում է մի քանի կիլոմետր յերկարություն և լայնություն: Նույնպիսի խիտ և մեծ շերտով է շարժվում նաև տառեիր: Սա կանդ է առնում ափերի մոտ և մտնում է խաղաղ ծովախորշերը: Հենց այստեղ էլ նրան ուռկաններով փակում են և վորսում մեծ շերտներով, պարկերով և դուլլերով:

Ձուկն աղ են դնում, չորացնում, ծուխ տալիս:

Մեծ քանակությամբ ձուկ վորսում են մանավանդ տրաու-

Նկ. 10. Ձկան վորս տրաուելերով

լերներով: Սորհրդային նոր տրաուելերը մի ամբողջ լողացող գործարան է:

Նա վոչ միայն ձողածուկ է վորսում, այլև այդ ձուկը մշակութային է յենթարկում և դարձնում պատրաստի մթերք:

Հենց վոր տրաուելերը ծով է դուրս դալիս, նրա վրա գտնվող ստրիկայանն սկսում է իր աշխատանքը: Ռադիոսը կապվում է այն բոլոր տրաուելերների հետ, վորոնք այդ ժամանակ դանվում են ծովում. և, ձկան շարժման մասին ստացած տեղեկությունների հիման վրա, նավապետը նշում է վորտի տեղը:

Տրաուելերն ուղեորվում է դեպի նշած կետը: Տրաուլը (հատուկ ցանց) իջեցնում են ծով: Նավը շարժվում է, և սկսվում է վորսը:

Մի ժամից հետո տրաուլը հանում են, ճախարակի միջոցով բարձրացնում և ձուկը մատայտրեն «հոսում է» տախտակամածի վրա: Տրաուլը ժամը մեկ բարձրանում է և ամեն անգամ իր հետ բերում մսո հողար կիլոգրամ ձուկ:

Մկսվում է ձկան մշակումը: Ձկնորս-նավաստիները կազմակերպում են կենդանի կոնվեյեր: Մեկը մեծ պատառաքողով բռնում է ձողածուկը և դնում յերկաթե թիթեղով պատած մաքուր սեղանի վրա: Յերկրորդ նավաստին կացնի ճարպիկ հարվածով կտրում է ձկան գլուխը. և զլխատած ձուկն սկսում է սողալ սեղանի հարթ, փայլուն մակերևույթով, այստեղ ճարպիկ ձեռքերը բռնում են ձուկը, սուր դանակով փորը ձեղքում, են և փորտալը հանում:

Ձուկը ձեռքից ձեռք է անցնում: Հանում են նրա մաշկը, սուր դանակով նրան յերկարությամբ յերկու մասի յեն բաժանում և հանում վորցնաչարը: Ձկան փափուկ մասերն աղ են դնում և արյում տեղափոխում:

Հենց այստեղ ել, տրաուլերի վրա վոսկորներից վոսկրային ալյուր են պատրաստում, իսկ ձողածկան լյարդից ձկան յուղ են հանում, վորը գործ է ածվում վորպես բժշկական միջոց և աննդարար նյութ:

ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ԾՈՎԱՅԻՆ ՃԱՆԱՊԱՀԸ

Մեր Միության հեռավոր հյուսիսում բնական շատ հարբատություններ կան: Լայն շերտով հազարավոր կիրճեաբ տարածության վրա ձգվում են դարավոր անտառներ, այդ անտառներում շատ թանգարժեք մուշտակավոր դադաններ կան: Ձանազան տեղերում գտնվել են ածուխ, նավթ, գրաֆիտ և ուրիշ շատ ոգտակար հանածոներ:

Բայց ի՞նչ ճանապարհով դուրս բերել այդ հարստությունները—տայգայի և տունդրայի ընդարձակ դժվարանցանելի տարածությունների վրայով:

Նայեցեք Սորհրդային Միության քարտեզին: Ընդարձակ ջրառատ դետերը շատ տեղերում կտրում են Միության ամբողջ հյուսիսային մասը և իրենց ջրերը տանում դեպի Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոս: Այդ ովկիանոսով ամառը կարելի յե դնալ Միության հյուսիսային ծովալի վորևե կետը, ինչպես և ուրիշ յերկրներ:

Բայց Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսում նավով ճանապարհորդելը շատ վանդավոր է: Սառույցներից շատ նավեր են

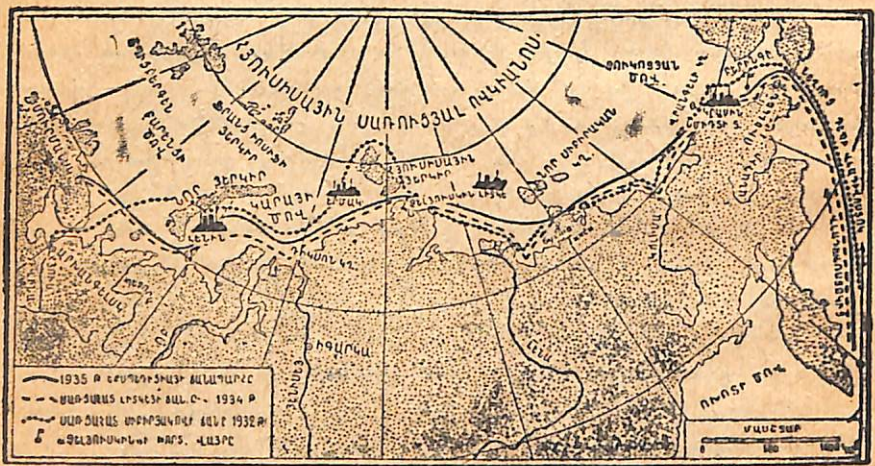
խորտակվել այդ ովկիանոսում: Խորհրդային կառավարությունը վորոշել է հետադուռել Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսը և բացել անվտանգ ծովային ճանապարհ Միլոթյան ամբողջ Հյուսիսային արևի յերկարությունը:

Այս նպատակով սովեն տարի ուղարկվում են հզոր սառցահատներից և սավառնակներից բաղկացած զիտարչավներ. նրանք ուսումնասիրում են բևեռային ծովերը:

Կղզիների վրա շինված են մի շարք բևեռային կայաններ, վորոնք շարունակ դիտում են յերկանակը և բևեռային սառույցների շարժումը: Նրանք իրենց դիտողությունները ուղիորդում հաղորդում են այն բոլոր նավերին, վորոնք լողում են բևեռային ծովերում:

Վերջին տարիներում խորհրդային սառցահատները Կարայի ծովով ոտար շատ նավեր են անցկացնում:

Վերջին խորհրդային զիտարչավները մի ամառվա ընթացքում կարողացան անցնել Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսը մեր Միլոթյան Հյուսիսային արևերի մոտ:

Նկ. 11. Հյուսիսային ծովային ճանապարհով կատարված եփպեղիցիաների փարտեզը

Քորտեզի վրա ցույց ավելք Սերբյակով, Չեկոսլիան, Լիտվայի զիտարչավները ճանապարհը:

Բայց բևեռային ծովերը դեռ լավ ուսումնասիրված չեն և նավելը շատ տեղերում դեռևս շատ վտանգավոր է: Այդ պատճառով էլ Հյուսիսային բևեռային ծովերի հետազոտությունը դեռ շարունակվում է: Կազմակերպվում են նոր զիտարչավներ: Չանադան տեղերում կառուցվում են բևեռային նոր կայաններ:

Դաժան է կյանքը բևեռային կայաններում: Ծանր են նավելու պայմանները բևեռային ծովի սառույցների մեջ. մեծ հատատակամուկյուն, տիկուն: Մյուսն և իրիպիտություն ունեն այն հարյուրավոր խորհրդային աշխատավորները՝ ծովագնացներն ու դիտանականները, վորոնք կովի յեն լունվել Սառուցյալ ովկիանոսի դաժան բնության հետ Հյուսիսային մեծ ճանապարհի համար, մեր բևեռային դոնայի յուրացման համար:

Աշխատանք արտադարյան ժամանակ. Լրագրների միջոցով հետևեցեք թե ինչ ճանապարհներով են անցնում այս տարվա զիտարչավները: Քարտեզի վրա փոքրիկ դրոշակներով նշանակեցեք այդ նավերի անցած ճանապարհը:

«ՉԵԿՈՍԼՎԱԿԻՆԻ» ՅԵՐԹԸ

Այս հոդվածը կարդալիս պետք է շարունակ հետևել քարտեզին:

1933 թ. ողոստոսին Մուրմանսկից դուրս յեկավ «Չեկոսլակին» բևեռային մեծ շոգենավը: «Չեկոսլակինը» տանում էր զիտարչավ Հյուսիսային ծովային ճանապարհն ուսումնասիրելու համար:

Գիտարչավի պետն էր հայտնի դիտանական և բևեռային հետազոտող Ռ. Յու. Շմիդտը: Եղեկենավը վարում էր փորձված բևեռային կապիտան Վորոնինը:

Առաջին սառույցները: Առաջին յերկու որը «Չեկոսլակինը» գնում էր Բարենցի ծովով:

Պաղաղ էր: Տաք: Մեկ-մեկ պատահում էյին ձկնորսական խոշոր նավեր: Յերբեմն, ձեղքելով ջուրը, ծովի մակերևույթի վրա յերևում է կեռի մեջքը:

Յերբոլորդ որը շոգենավը մտանում է նոր Յերկրի ձյունապատ ժայռոտ արևերին և կղզիների միջև դանդաղ նեղուցով դուրս գալիս Կարայի ծովը:

Կարայի ծովում շոգենավը հանդիպում է հսկայական սա-

սուլցները: Եւստով «Չեղլուակինն» ընկնում է անընդհատ, միապարզ սառուլցների մեջ: Սառուլցները հակադաս ուժով դարկվում են շոգենալի կողերին: Կապիտան Վարոնինը շարունակ փոխելով նալի ուղղութիւնը, աշխատում է թուլացնել հարմարները: Բայց դա քիչ է ունենում: Մեծ սառուլցները հետ ունեցած հենց առաջին ընդհարման ժամանակ «Չեղլուակինը» ձեղքվածք ստացավ: Պետք էր նորոգել նալը:

Վերջնապես սառուլցները դառնում են անանցանելի: «Չեղլուակինն» ստիպված է կանգ առնել: Ուաղլոյով ուղնութիւն են կանչում «Վրասին» սառցահատը, վորը հանում է նրան ծանր սառուլցների միջով: Ետքենավը շարունակում է իր ճանապարհը: Նրա վրա վոչ մի բոլոր է չի ընդհատվում կաղմակերպված աշխատանքային կյանքը: Կապիտանն իր կամը ջակից աշաւուրջ հետևում է ծովին: Գիշեր-ցերեկ լսվում է շուրմանի հրամանը: Գիշեր-ցերեկ կանգնած են մեքենավարները շոգենալի կաթսաների մոտ: Յուրաքանչյուր չորս ժամը մեկ փոխվում է նախաստիների պահնորդութիւնը: Գիտական աշխատավորներն անընդհատ դրազված են հետազոտութեամբ:

Շոգենավը դանդաղորեն առաջ է գնում Կարայի ծովով: Սառուլցներից նա ընկնում է մութ մտախուզների մեջ: Մառախուղներից հաղիվ աղատվելով նա կրկին չըջտաղատվում է սառուլցներով:

Վերջնապես, 17-րդ օրը շոգենավը մտանում է Չեղլուակին հրվանդանին: Յեղ ի՞նչ ուրախութեւն: Այստեղ նա հանդիպում է Խորհրդային Միութեան բեկուային հինգ լավ նաւերի:

«Չեղլուակինը» Չուկոտայան ծովի սառցե գերութեան մեջ: Չեղլուակին հրվանդանից հետո շոգենավն ամբողջ 10 օր գնում է դեպի Բերինգյան նեղուցը, չհանդիպելով վարեւ արդեւրի:

Արդեն հետու չէ Վրանդելի կղզին, իսկ նրանից հետո մնում է վերջին Չուկոտայան ծովը: Բայց սա ճանապարհի ամենադժվար մասն է: «Չեղլուակինը» կրկին ծանր սառուլցների մեջ է ընկնում:

Մտանում է ձմեռը: Սառուլցներն սկսում են իրար հետ միանալ, սառչել: Շոգենավն ավելի ու ավելի դանդաղ է առաջ շարժվում: Յերբեմն սառուլցներն այնպիսի մեծ ուժով են ճըն-

շում շոգենավը, վոր նա շարժվում է նրանց ճնշման ուժով: Դ Ահա, վերջնապես, Բերինգյան նեղուցը:

Բայց հանկարծ, բոլորովին անսպասելի կերպով, սառուլցները ճնշում են շոգենավը դեպի հետ և նրան կրկին Չուկոտայան ծովը տանում:

Գալիս է ձմեռը և սառուլցները շղթայում են ծովը: Շոգենավը սառած մնում է հակադաս սառցադաշտի մեջ... Ստիպված են ձմեռել սառուլցների մեջ: Շոգենավթասայի կրակարանները հանգցնում են, վորպեսզի վառելիքը խնայվի:

Բայց չեղլուակիցիները չեն վհատվում: Գիտական աշխատավորներն ավելի մեծ յեռանդով շարունակում են իրենց աշխատանքները: Բոլորն սկսում են ամենայն լրջութեամբ սովորել:

«Չեղլուակինի խորտակումը»: Արդեն յերկու ամսից ավելի յե, ինչ «Չեղլուակինը» ձմեռում է Չուկոտայան ծովի սառուլցների մեջ: Հակադաս սառցադաշտի հետ միասին նա թափառում է ծովում:

Ծովը ծածկած սառցադաշտերն սեղմում են իրար: Սառուլցները գլորդոցով և ճաթթյունով կտրտվում, փշրվում են և իրար վրա կուտակվում: Մնցնում է դեկտեմբերը, հունվարը: Ահա արդեն փետրվարի 13-ն է:

«Չեղլուակինի» վրա կյանքն ընթանում է ինչպես միշտ, թեպետ այժմ ավելի հաճախ են լսվում կտրտվող սառուլցների հարվածներ ու ճարձատյուններ: Բայց բոլորն ընտելացել են դրան: Միայն նալի հրամանատարական կազմը Եմիլտի և Վարոնինի ղլխավորութեամբ աշաւուրջ հետևում են սառուլցներին և իլուր չեն հետևում:

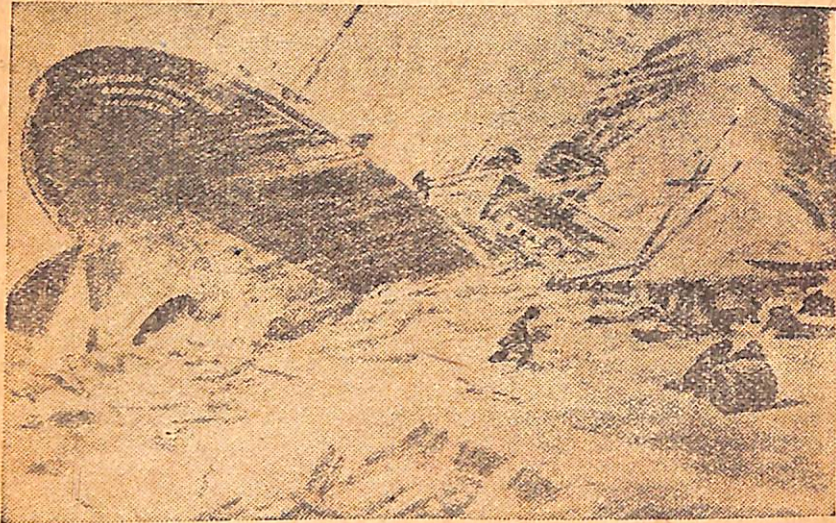
Հանկարծ ցերեկվա ժամը 2-ին լսվում է չմեղնող հարված և սառցե վիթխարի պտոր շարժվում է դեպի «Չեղլուակինը»: Սառուլցների զարկից նալի կողքում մեծ ձեղքվածք է առաջանում:

Հրամայվում է անմիջապես նալը դատարկել, անհրաժեշտ պաշարն իջեցնել սառուլցների վրա: Մի քանի վայրկյանից հետո բոլորն իրենց տեղերումն են և նալը դատարկվում է: Վոչ մի կրարանցում, վոչ մի աղմուկ:

Սառուլցները նորից ճնշում են շոգենավը: Յեղ մեկու մյուսի

հետեից արարվում են շրջածածկի յերկաթե թերթերը: Շոգենալի ձախ կողքը պատուված է: Ջուրն սկսում է նալի մեջ հոսել: «Չեկուսկինը» սուղվում է: Բայց վոչ ճիշ, վոչ հուսահատություն: Աշխատանքը շարունակվում է: Շուտով բոլոր անհրաժեշտ պաշարը, գիտական գործիքները և նյութերը ստացի վրա յեն: Բայց ահա նալի քիթն սկսում է թեքվել: Տախտակամածը ծածկվում է ջրով: Լսվում է հրաման՝ «թողնել նալը»:

Շոգենալի քիթն արագորեն ջրի տակ է անցնում:

Նկ. 12. «Չեկուսկինի» խորտակումը

Ամենից վերջը շոգենալը թողնում են գիտարշավի պետ Շմիդտը և կապիտան Վորոնինը: Մի քանի վայրկյան ևս և «Չեկուսկինն» անհետանում է սառույցների տակ:

Ճամբար սառույցի վրա: Շոգենալը խորտակվեց, և մարդիկ մնացին անոթեան սառցե անապատի մեջ:

Մթություն է: Փոթորիկ: Սաստիկ սառնամանիք:

Շտապ կանդնեցնում են ռադիոկայմը, վրաններ են դնում. աշխատելը սոսկալի ծանր է. գործիքներ չկան, սառնամանիքից

մասները չեն ծալվում, քաֆին դլորում է նրանց, փոթորիկը կուրացնում է աչքերը: Վերջապես ուժասպառ, լքված, սառած մանում են վրանները, քնում ծանր քնով:

Առավոտը նրանց ուրախ, հուսադրող լուր է բերում: Ռեյնի ռադիոկայանը (Չուկոտյան թերակղզու վրա) լսում է չեկուսկինցիներին: Շմիդտը ռադիոյով հաղորդում է Մոսկվա շոգենալի խորտակման մասին:

Կադատեն... Պետք է միայն դիմանալ, մտածում է ամեն մեկը: Աստիճանաբար կյանքը կարգի յե ընկնում: Ճամբարի վրա ծածանվում է խորհրդային կարմիր դրոշակը:

Ռադիոյով լուր են ստանում, վոր Մոսկվայից սգնության են դալիս սավառեակներ, դերիժարչներ և «Կրասին» սառցահատը: Բոլորի տրամադրությունն ավելի ևս բարձրանում է: Սկսում են փնտռել և մաքրել հրապարակներ սավառեակները վայրեջջի համար:

Բայց այն սառցադաշտը, վորի վրա դանդում է ճամբարը, շարունակ շարժվում է: Այստեղ-այնտեղ յերևան են դալիս մեծ ձեղքեր, սառույցները կուտակվելով իրար վրա հսկայական թրմբեր են առաջ բերում: Մեկը մյուսի հետեից կտրաավում են և անբողբոմները: Սառցակույտը քանդում է խոհանոցը, իսկ մի ուրիշ անդամ՝ հանրակացարանը: Մի անգամ քիչ մնաց սառցի տակ անցներ ռադիոկայմը: Ճամբարն ամեն մի բողբոմ վտանգի մեջ է: Իսկ սգնություն դեռ չկա: Խանդարում են բուքը և մառախուղները: Արդեն մոտ մեկ ամիս թախտում է ծովում լողացող ճամբարը: Բայց չեկուսկինցիները չեն վհատվում: Նրանք բոլորեկիական համառությամբ կռվում են սառույցների դեմ, շարունակում են հետադոսել Չուկոտյան ծովը: Կոմունիստները և կոմյերիտականներն ամեն տեղ, ամենածանր և պատասխանատու աշխատանքի մեջ կանդնած են առաջին շարքերում:

Աշխույժ տրամադրություն պահպանելու համար կազմակերպում են ընթերցանություն, խաղեր, յերգեցողություն, լույս են ընծայում պատի թերթ՝ «Անձնատուր չենք լինի»:

Վերջապես, մեկ անգամ ճամբարի վրա յերևաց սավառեակը, վորը ձեղքել անցել էր մառախուղի և փոթորկի միջով: Չեկուսկինցիների առաջին խումբն ապատված է:

Բայց մտախուզըն ու վտիճորիկը սաստկանում են: Ստիպված են դարձյալ սպասել:

Մի ամբողջ ամիս դեռ շարունակվում է համառ կռիվը սառույցների դեմ լողացող ճամբարում:

Ամբողջ Սոբհրդային Միությունը լրագրերի միջոցով, լարված հետևում է, թե ինչ է կատարվում հեռավոր հյուսիս-արևմեկը: Բոլորն անհամբեր սպասում է ինչ պարզ ու խաղաղ ուրերի Չուկոտյան ծովում:

Վերջապես, ապրիլի սկզբին դալիս են այդպիսի որեր: Սալանակները մեկը մյուսի հետևից իջնում են սառույցների վրա և տանում չեկուսկինցիներին: Ապրիլի 13-ին թռչում են վերջին մարզիկ: Բոլորն էլ ազատված են:

Ուրախությամբ ու հպարտությամբ դիմավորում է չեկուսկինցիներին ու նրանց ազատող հերոսներին ամբողջ յերկիրը:

«Չեկուսկին» շոգենավի խորտակվելը չկանգնեցրեց Հյուսիսային ծովային ճանապարհի հետազոտությունը: Հինգ ամիս հետո «Լիսկե» սառցահատը Հյուսիսային Սառույցյալ ավիանոսով անցավ այդ ծովային ճանապարհը՝ Բերինգյան նեղուցից մինչև Մուրմանսկ:

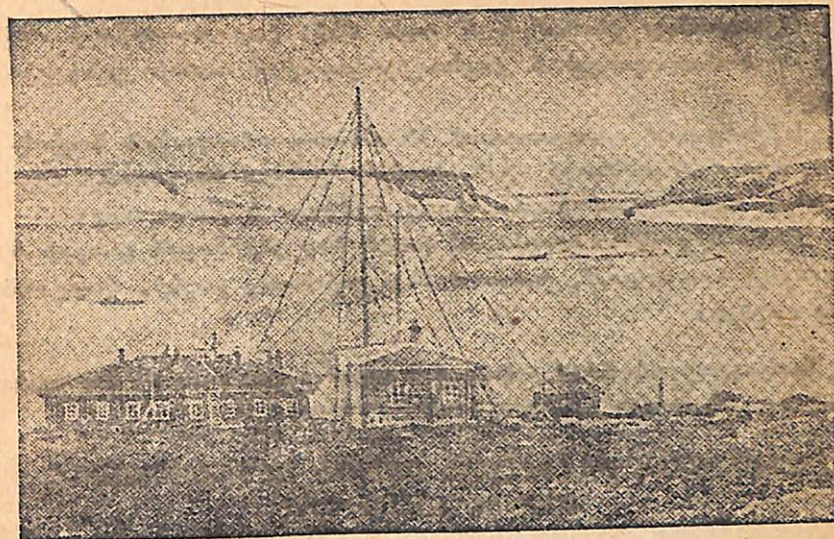
Քարտեզի վրա ցույց տվեք «Չեկուսկինի» խորտակման տեղը և «Լիսկե» ճանապարհը վաղիվոգատից մինչև Մուրմանսկ:

ԲԵՎԵՌՍՅՈՒՆ ԿԱՅԱՆՈՒՄ

Ծանր են բեկոային կայաններում ամեռողների կյանքի պայմանները: Բայց նրանք լավ են հասկանում, թե վորքան մեծ նշանակություն ունի բեկոային ծովերի հետազոտությունը. արիարար տանում են կյանքի բոլոր դժվարությունները բեկոային սառույցների մեջ, և բեկոային դիչերվա խավարի մեջ բոլոր աշխատանքները կատարում են հարվածային կարգով:

Ահա թե ուղիորդ ինչ է պատմում Ֆրանց Հովսեփի յերկրի բեկոային կայանի կյանքի մասին այդ կայանում ամեռողներից մեկը:

«Լսեցեք, լսեցեք: Ոոսում է Ֆրանց Հովսեփի Յերկիրը: Այս բոպեյիս բեկոային դիչեր է: Արդեն յերկու ամիս է, ինչ տևում

Նկ. 13. Բեկոային կայան

և նա: Տունը չըջապատված է հսկայական ձյունակույտերով: Ձյունը ծածկում է դռներն ու պատուհանները: Ամեն ուր ստիպված ենք մաքրել այդ ձյունը, վորպեսզի նրանք բացվեն: Մեկ մեկ այնպիսի քամի յե բարձրանում, վոր սառցեղ ցուրտը թափանցում է տան բոլոր անկյունները:

Ձյունի մեջ բացված աստիճաններով, լապտերը ձեռքներին բարձրանում ենք ձյունակույտի դուրսը, վորպեսզի այնտեղից իջնենք պահեստը վառելիք բերելու համար:

Ինչ յեղանակ էլ լինի, կայանի աշխատանքները կանգ չեն տանում: Դիտողն իր ժամանակին, վորքիկ լապտերը ձեռքին, համարյա աննկատելի բեկոային դիչերվա խավարի մեջ, ուղևորվում է յեղանակի դիտողությունների համար պատրաստած հրապարակը: Մի ուրիշ դիտող նույնպիսի լապտերով յուրաքանչյուր ժամը մեկ անգամ դնում է ստացի վրա հաստատված գործիքի մոտ, վորով չափվում է մակընթացությունը և տեղատվությունը:

Սուր, սառը քամին շունչներս կտրում եր և ձյունի փոշին անում մեզ վրա:

Ձմեռային կարճ ցերեկը կամ ավելի ճիշտ ձմեռային աղջամուղջն արագ անցավ: Գիշե՛քը մոտենում եր: Մշուշը խառնում եր:

Քամին մի ակնթարթ դադարեց, բայց հետո սկսեց մոնչալ նոր ուժով:

Հանկարծ ձյունի հսկայական դանդաղածներ թափվեցին մեզ վրա: Ձյունե մրրիկը սպլտա՛լ միասպաղաղ շերտով պատվում եր մեր շուրջը: Մի բալետում դոյացան հսկայական ձյունակույտեր: Սահնակները մերթ ծանրացած դանդաղորեն բարձրանում էյին ձյունաթմբի դուռից, մերթ արագորեն ցած սահում: Ձյունե մրրիկը տեց մի քանի ժամ, բոլորովին չթուլանալով:

Մենք մի քանի անգամ կանգ առանք յեղջերուներին հանդրատացնելու համար: Վերջապես նրանք բոլորովին ուժասպառ յեղան և կանգ առան:

Մենք սահնակներից հանեցինք մորթիներ, պատրաստեցինք վրանի նման մի բան: Մինչդեռ մենք դրազված էյինք, ձյունը մեզ բոլորովին ծածկեց:

Մենք թաղվեցինք ձյունի տակ, կարվելով ամբողջ աշխարհից:

Ձյունը ծածկեց մեզ, ձյան շերտը բարձրանում եր վեր ու վեր:

Մոտ 4 ժամ մնացինք ձյանի տակ պառկած:

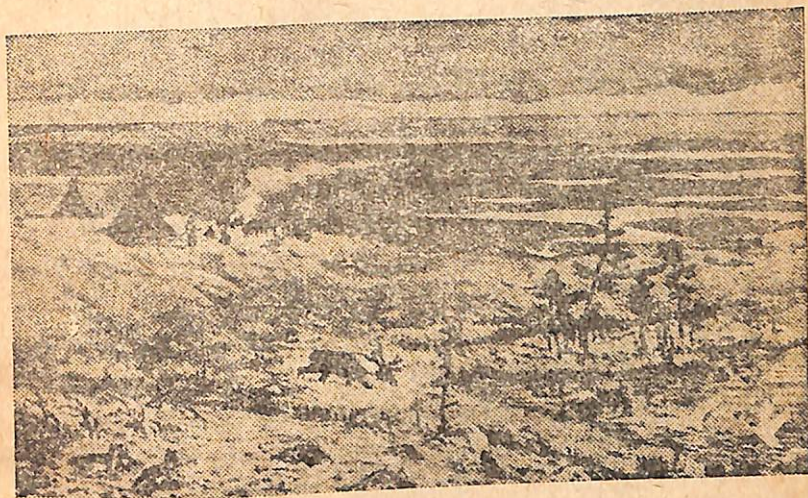
Յերբ ձյունաթմբի տակից դուրս յեկանք, մնացինք զարմացած: Կարծես ձյունի մրրիկ բոլորովին չեր ել յեղել: Մեր շուրջը հեղեղված եր բեռնային շողջողուն լույսով: Ձյունի հարթությունը կայծին եր սալիս և ծխածանի բոլոր դույներով փայլվում:

Մենք յեղջերուները լծեցինք և առաջ դնացինք: Յեղջերուները յերկար հանգստից հետո կրկին սկսեցին վազել արագ և հախասար քայլով:

Սկսեց լուսանալ: Ծուտով յերևացին յերեք վրան (չում):

Չորս ամիս հետո մենք նույն ճանապարհով հետ էյինք դառնում: Ամառ եր: Տունդրան չեր կարելի ճանաչել: Նա այժմ ամբողջապես ծածկված եր կանաչ ու դորշ մամուռներով, մոխրադույն քոսերով-յագելով: Մամուռի միջից կարմրին էյին տալիս լոռամբլի պտուղները, նայում էյին ճախնամորու թվերը, կապույտ հապալասները: Տեղ-տեղ աչքի էյին ընկնում անմոռուկները, բեռնային կահաչները և դեղին ակոնիտոնի ծաղիկները վառ բծերը: Յերբեմն ել յերևում էյին դաճած կեչիներ և ուռնիներ:

Վոր կողմն ել նայում ենք, ամենուրեք մեր առաջ փայլում են անհամար լճեր: Բարձր տեղից նրանք կապույտ, փայլուն հալելիները էյին նմանվում:

Նկ. 15. Ամբարը տունդրայում

Սրեն ամենեկին մայր չեր մտնում: Տունդրայում կյանքն ամբողջ ուր յեռում եր: Միլիոնավոր սաղեր, բաղեր, կարտոֆ

ներ և ուրիշ թուզումներ ծածկում եյին լճերը և թուզում եյին ուզում: Գիշեր-ցերեկ լճերի վրա ազմկում եյին թուզումները:

Մենք հանդստանում եյինք լճի ափին: Այստեղ մի փոքրիկ բլրի վրա եյին նենեցների վրանները: Նենեցներն ամբողջ որը վորսում եյին թուզումներ, բռնում եյին ձկներ, հետո նրանց ծխահարում, չորացնում և ձմեռվա համար սաշար սատրասում:

Ամառային արեգակը լուսավորում եր և տաքացնում: Մարդ-իանց և յեղջերունների համար առատ սնունդ կար: Բայց մոծակները թունավորում եյին նրանց կյանքը: Նրանք մեծ խմբերով թուզում եյին ուզում մշուշի նման չրջապատելով ամեն մի կենդանի եյակ: Նրանք այնքան շատ եյին, վոր մարդիկ հազիվ եյին կարողանում շնչել: Յեղջերունների հոտերը խելագարի պես վազում եյին բաց տեղեր, վորտեղ մոծակ քիչ ե լինում, վորովհետև բաց տեղերում բնչում ե քամի և քշում մոծակներին:

ՏՈՒՆԴՐԱՅԻ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԽՍՀՄ-ի Ֆիզիկական քարտեզի վրա գտեք տունդրայի դոտին:

Տունդրայի մակերևույթը: Համարյա ամբողջ տարածութունը, վոր բռնված ե տունդրայով, ներկված ե կանաչ գույնով: Այդ նշանակում ե, վոր տունդրայի մակերևույթը հարթ ե:

Մի քանի տեղերում տունդրայում բլուրներ կան: Պատահում ե և լեռնոտ տունդրա:

Դիտեցեք քարտեզը և ցույց տվեք այն տեղերը, վորտեղ լեռները կտրում են տունդրան:

Կլիման: Տունդրայի համարյա ամբողջ դոտին գտնվում ե բևեռային չրջանից հյուսիս, վորտեղ արեգակը ձմեռը մի քանի օր և նույնիսկ մի քանի ամիս չարունակ բոլորովին չի յերևում յերկնակամարի վրա: Տունդրայի ափերը վողողում են ցուրտ ծովեր, վորոնց մեջ ամառվա ընթացքում անդամ լողում են մեծ քանակութամբ սառույցներ: Այդ սառածառով ել տունդրայի կլիման խիստ ե: Ձմեռն այստեղ տևում ե 8—9 ամիս: Հաճախ լինում են սոսկալի սառնամանիքներ և փոթորիկ. հաճախ փչում

են ցուրտ և չոր քամիներ: Ձյուն քիչ ե գալիս, և գետինը սառնում ե բալական հաստ շերտով:

Ամառը տունդրայում կարճատև ե: Արևն որեր և ամիսներ չարունակ մայր չի մտնում: Բայց նա կեսօրին անդամ շատ չի բարձրանում և յերկիրը քիչ ե տաքացնում: Այդ սառածառով ել տունդրայում 50—100 սանտիմետր խորության մեջ գտնվում ե հալերթական սառածության շերտ:

Տունդրայի գետերն ու լճերը: Հալերթական սառածության շերտը թույլ չի տալիս, վոր հալված ձյունի ջրերն անցնեն գետնի խորքերը: Այդ սառածառով տունդրան հարուստ ե լճերով: Քիչ չեն և ջրառատ գետերը, վորոնք կտրում են տունդրան: Այդ գետերի մեծ մասն սկսվում ե հեռու հարավում: Տունդրայում նրանք հոսում են փոքր տարածության վրա և թափվում են բևեռային ծովերը:

ԽՍՀՄ-ի Ֆիզիկական քարտեզի վրա գտեք հետևյալ գետերի գետարեւանները՝ Պեչորա, Ոբ, Յենիսեյ, Լենա:

Բուսականությունը: Տունդրայի բուսականությունը հարուստ չե: Յածրաղիք տեղերում աճում են մալուռներ, բարձրաղիք տեղերում՝ քոսեր: Քոսերից ամենից հաճախ սպտահում ե յագիլը: Յերբեմն սպտահում են գետնի վրա փոփող մանր ծառեր՝ դաճաճ կեչի, ուռի, սոճի: Մամուռների մեջ շատ կան հատասպտուղ բույսեր՝ լոռամրդի, ճախնամորի, կապույտ հապալաս, հավամրդի:

Միայն ցուրտ քամիներից սպաշտպանված տեղերում աճում են խոտեր, գույնզգույն, վառ ծաղիկներով:

Տունդրան անտառաղուրկ տարածությունն ե, ծածկված մամուռով և քոսերով:

Տունդրայի կենդանական բնակչությունը շատ բաղմաղան չե, բայց բազմաթիվ ե:

Բներում ապրում են բևեռային անթիվ մկներ, վորոնք կերակրվում են քոսերով և տունդրայի ուրիշ բույսերով:

Բազմաթիվ լճերի ափերը ծածկված են չվող թուզումներով՝ բազերով, սաղերով, կարապներով: Այստեղ նրանք գտնում են առատ սնունդ՝ ջրային բույսեր, մանր ձկներ և ջրային ուրիշ կենդանիներ: Գետերում և լճերում բազմաթիվ ձկներ կան:

Նկ. 16. Բեեռային աղվես

Նկ. 17. Բեեռային բու

Տունդրայում շատ կան նաև բեեռային աղվեսներ (мусси) և բեեռային բվեր, վորոնք կերակրվում են մկներով և չվող թռչուններով: Պատահում են հաճախ և դայեր: Ամառը տունդրայի ոգը լցվում է մոծակների բղղոցով: Նրանք ամպերի սկես խիստ հետապնդում են ամեն մի կենդանի եյակի:

ՏՈՒՆԴՐԱՅԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ

Տունդրան յերկու անդամ՝ ավելի մեծ տեղ և բռնում, քան Անդլիան, Ֆրանսիան և Գերմանիան միասին յվերցրած: Այս հսկայական տարածութեան վրա շատ նոսր է բնակչութիւնը:

Տունդրայում ապրում են հետևյալ ժողովուրդները՝ նենեցները, լապարները, չուկչաները, կամչադալները: Ռուսներն ապրում են տունդրայում դանվող սակավաթիվ քաղաքներում և դեռափերին:

Գարեզի վրա ցույց տվեք այն տեղերը, վորտեղ ապրում են այդ ժողովուրդները:

Համարյա այդ բոլոր ժողովուրդները դրադվում են վորսորդութեամբ, ձկնորսութեամբ և բազմացնում են յեղջերուների հոտեր: Համարյա բոլորն էլ ապրում են փոջ թե քաղաքներում ու դյուղերում, այլ ջոջում են տեղից-տեղ, վորոնելով սնունդ թե՛ իրենց և թե՛ յեղջերուների համար:

Տունդրայի վազկատուն բնակչութեան կյանքը մինչև վերջին

ժամանակներս մեծ կախում ուներ նրան շրջապատող դաժան բնութիւնից:

Յեթե շրջակայքում առատ կեր կա յեղջերուների համար, վորոն առատ է, տունդրայի բնակիչն էլ լավ է ապրում: Բայց ահա դետինը սառուցի բարակ շերտով ծածկվեց, յեղջերուեացիքս կեր չունի. նա նիհարում է և սատկում: Գաղանները հեռանում են ուրիշ տեղ և վորսը վերանում է: Նենեցի ապրուստը դժվարանում է. տարածվում են սովը, հիվանդութիւնները և աղքատութիւնը:

Տունդրայի բնակիչները դեռ տգետ են և սնահավատ:

Խորհրդային իշխանութիւնը համառ պայքար է տանում, տունդրայի ժողովուրդների կյանքը վերակառուցելու համար:

ՆՆՆԵՅՆԵՐ

Նենեցները—յեղջերվապահներ են: Նրանց ամբողջ կյանքը յեղջերուների հետ է կապված: Ամբողջ տարին նրանք ապրում են վրաններում, վորոնք ծածկված են յեղջերվի մորթով: Քնրակ են յեղջերվի մորթու վրա, կերակրվում են ձկներով և յեղջերվի մսով, խոմում են յեղջերվի արյունը, յեղջերվի մորթուց շոր են կարում (նկ. 18):

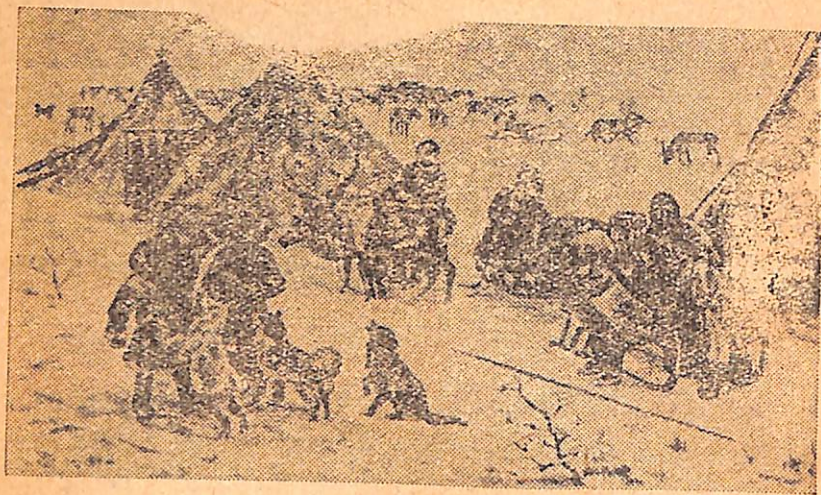
Յեղջերուները կերակրվում են մոխրագույն քոսերով—յադերով, վորով ծածկված են տունդրայի ընդարձակ տարածութիւններ: Յերբ յեղջերուներն ուտում, վերջացնում են յազելը, այն ժամանակ նենեցները քոջում են նոր արոտատեղեր:

Նենեցների համար մեծ նշանակութիւն ունի աղվամաղ և ծոխային դաղանի վորսը: Խփում են բեեռային աղվեսներ, դայեր, արջեր, ծովացուլեր և փոկեր: Աղվամաղ դաղանի վորսը սկսվում է հենց ձմռան սկզբից:

Ամառն դրադվում են ծոխային դաղանի վորսով, ձկնորսութեամբ, թռչնորսութեամբ և ձվեր հավաքելով:

Ձմեռը նենեցները քոջում են դեպի հարավ, ավելի մոտ անտառներին, իսկ ամառը շարժվում են դեպի բեեռային ծովերի փերեր:

Մառնամանիքի, փոթորիկի, մառախուղի և բևեռային դե-
 շերվա խափարի մեջ տունդրայի ձյունապատ լուռ տարածու-
 թյունների, անձառու և հարթության վրա թափառում են նե-
 նեցները:

Նկ. 18. Նենեցները վերադարձել են փակտորիայից

Հենց վոր սառած դեախնը հարվում է, բևեռային ծովերի
 ափերը կենդանանում են, նենեցներն ամեն ամառ դալիս են այս-
 տեղ: Ծովային քամին յեղջերուների վրայից քչում, հեռացնում
 է մոծակներին ու բոռերին:

Բայց բևեռային կարճատև ամառը շուտ է անցնում: Ծո-
 վափերը ծածկվում են խիստ մառախուղով: Ձյունն ավելի ու ա-
 վելի հաճախ է դալիս, սուլում և վռոնում է քամին: Թռչուն-
 ները չվում են, գազանները հեռանում են, մարդիկ ել քոչում
 են տունդրայի խորքերը, ավելի մոտ անտառներին:

ՉՈՒԿՉԱՆՆԵՐ

Չուկչաներն ապրում են Չուկոտյան թերակղզում, Ասիայի
 հեռավոր հյուսիս-արևելքում:

ՌՍՀՄ-ի Ֆիզիկական քարտեզի վրա դեռ Չուկոտյան թերակղզին:

Չուկչաների մի մասը—«ծովափնյաները»—ապրում են ծո-
 վափին և դադարում են ծովային վորսով: Մյուս մասը—«յեղ-
 ջնրվապահա՛լան» չուկչաները—նենեցների նման յեղջերվապա-
 հությամբ են դրադվում և իրենց յերջերուների հետ քոչում են
 չուկոտյան տունդրայում:

Ծովափնյա չուկչաների գլխավոր վորսը ներպան է (փոկը),
 վորի մորթուց չուկչաները շոր են կարում, միան ուտում են,
 իսկ ճարպը դործ են անում վորսիս վառելանյութ և լուսավո-
 րելու համար:

Վորսի հաջողությունից է կախված ծովափնյա չուկչաների
 ամբողջ կյանքը: Յերբ ծովի վրա փոթորիկը յերկարում է—
 վորսն ել յերկար ժամանակով դադարում է: Չուկչաներն, այդ
 ժամանակ, սպասելով ունեցած պաշարը, նստում են բնակարան-
 ներում առանց սննդի և առանց ջերմանալու:

Ծովափնյա չուկչաների գյուղերը ցրված են ծովափին:
 Նրանք բաղկացած են 20—30 վրանից:

Չուկոտյան վրանը մեծ է և բաղկացած է մի քանի բաժան-
 մունքներից: Ներքին բաժանմունքի մեջ կա ոջախ, բացի այդ
 կան լսարաններ, վորոնց մեջ այրվում է փոկի ճարպը: Չմեռը,
 նույնիսկ 45°-ի սառնամանիքներին, վրանի մեջ շատ տաք է լի-
 նում: Միայն թե փոկի ճարպն անպակաս լինի:

Ծներն անհրաժեշտ կենդանիներ են ծովափնյա չուկչաների
 համար: Նրանք փոխարինում են յեղջերուներին: Յերբ չուկչան
 ցանկանում է ձմեռը դնալ ծովը վորսի կամ ապրանքներ դնել,
 կամ գազան բռնելու համար թակարդ լարել, նա շները լծում
 է սահնակին և հաջող շների վոհմակն սկսում է վաղել առանց
 սանձի, գեկավարվելով չուկչայի ձայնով միայն:

ԻՆՉՊԵՍ Ե ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՅՈՒՄ
 ՏՈՒՆԴՐԱՅԻ ՎԱԶԿԱՏՈՒՆ ԺՈՂՈՎՈՒԴՆԵՐԻ ԿՅԱՆՔԸ

ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐ ՏՈՒՆԴՐԱՅՈՒՄ

Ցարի ժամանակ իրավադուրի՝ տունդրայի վաչկատուն ժո-
 դովուրդները Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո դար-

Ճան Սորհրդային Միության համահավասար քաղաքացիներ :

Սորհրդային օրենքներով նրանք ունեն իրենց տունդրային փորհուրդները : Քոչում ե տունդրայի բնակչությունը, դրա հետ քոչում ե տունդրայի խորհրդային իշխանությունը—ամառը դեպի հյուսիս, ծովափը, իսկ ձմեռը, սառնամանիքներին՝ դեպի հարավ, անտառների հովանալորության տակ ձմեռելու համար :

ԳԻՇԱՏԻՉ-ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐԻ ՓՈՆԱՐԵՆ ՖԱԿՏՈՐԻԱՆԵՐ

Յարական իշխանության օրով տունդրայի ժողովուրդները քոչեա եյին և անպաշտպան :

Տունդրա յեկող վաճառականները հեշտությամբ խարում եյին տունդրայի անսահման տարածությունների մեջ մենակ ընկած քոչվորին : Այդ վաճառականները բերում եյին վոչ միայն տունդրայի բնակիչների համար անհրաժեշտ ապրանքներ—վորսորդական պարագաներ, ալյուր, աղ, լուցկի, այլև ողի : Նրանք հարբեցնում եյին տունդրայի բնակիչներին, չնչին գներով դնում եյին յեղջերուների հոտեր և թանգարժեք մորթի ու հարստացած վերադառնում :

Իսկ մութ, անոգնտան քոչվորները տարեց-տարի աղքատանում եյին :

Սորհրդային իշխանությունը քչեց տունդրայից գիշատիչ վաճառականներին : Ամբողջ տունդրայում բացվեցին բազմաթիվ պետական առևտրական գրասենյակներ—Փակտորիաներ : Այստեղ դնում են մորթիներ թե՛ փողով և թե՛ ապրանքներով :

Նենեցների ամառային իջևանավայրից վոչ հեռու տեղալորվել և Պետառի Փակտորիան :

Յերկու մեծ ամբար լցված են դանազան ապրանքներով : Մեկի մեջ պարկեր են լցված ալյուրով, ձալարով և աղով : Մյուսի մեջ՝ վառոդ, մանրազնդակ, կապար, յուղ, թեյ, շաքար, կանֆետներ : Ամաններ ել շատ կան, կան շորեր, գրքեր, սլախատներ :

Ցակտորիայում մեծ կենդանություն ե : Մեկը մյուսի հետևից դալիս են մորթեղեն հանձնողներ : Վորան սոսառ եր —

ապրանքը բերում են հա բերում : Սեղանների, պատուհանների, ուղղակի հատակի վրա—ամեն տեղ թափված են բևեռային աղվեսի մորթիներ :

Աշխատողներն ուժասպառ են լինում : Վոմանք նայում, զընում են մորթին, վոմանք հաշվում են, վոմանք ել տալիս են մթերքներ ու ապրանքներ :

Մորթեղենը հանձնելուց հետո, նենեցները թեյ են խմում և սպասում, վոր հաշիվներն ստանան :

Ստանալով բոլոր անհրաժեշտ ապրանքներն ու մթերքները և սահնակի վրա տեղալորելով, նենեցները տուն են վերադառնում :

ԿՈՒՂՏՈՒՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ ՏՈՒՆԴՐԱՅՈՒՄ

Տունդրայում կուլտուրական մեծ աշխատանք ե տարվում քոչվորների հետ այն տեղերում, վորտեղ նրանք ձմեռում են : Այնտեղ հիմնում են կուլտուրականներ. նրանցից յուրաքանչյուրի մեջ կառուցում են դպրոց, հիվանդանոց, ուղիփոխասն, սոցիալիստական կուլտուրայի տուն, կոոպերատիվ : Տունդրայի հարյուրավոր բնակիչներ վոտքով, յեղջերուների կամ չների սահնակներով դալիս են կուլտուրականները :

Կազմակերպում են նաև շարժական վրաններ : Յեղջերուներով, չներով քոչում են տեղից-տեղ ուսուցիչը և բուժակը, իսկ նրանց հետ և կինոն, ուղիոն, գրադարանը, դեղատունը : Շարժական վրանները թափանցում են տունդրայի ամենախուլ անկյունները, տեղափոխվում են տեղից-տեղ և տարածում խորհրդային կուլտուրան :

Տունդրայի համարյա բոլոր յերեխաները սովորում են գրդրոցներում : Մինչև ամենավերջին ժամանակները տունդրայի քոչվոր ժողովուրդները սեփական դիր չունեյին : Այժմ մշակված և այրուբեն և հրատարակված են այբենարաններ նենեցերեն և չուկոտերեն լեզուներով :

Մեծ նշանակութուն ունեն այն դպրոցները, վորոնց կից կան հանրակացարաններ : Նրանք քոչվորների յերեխաներին սովորեցնում են կուլտուրական կյանքի :

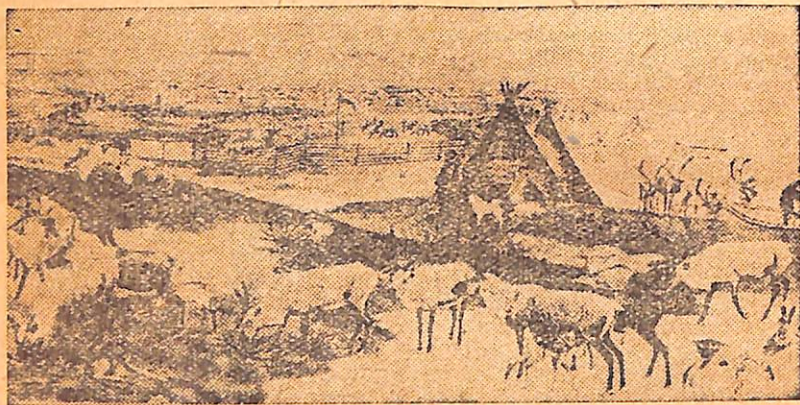
ԻՆՉՊԵՍ Ե ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՅՈՒՄ
ՏՈՒՆԴՐԱՅԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՅԵՂՋԵՐՎԱՊԱՀՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏՈՒՆԴՐԱՅՈՒՄ

Յեղջերվապահությանը տունդրայի անտեսությունը հիմնա-
կան ճյուղն է:

Յեղջերուն չի սպասարկում միայն քոչվորին: Նրա միսը
գնում է պահածոների գործարանը, կաշին կարևոր հումք է ար-
դյունաբերության համար: Մինչդեռ յեղջերուները սաստիկ տա-
ռապում են տունդրայի դաժան բնությունից:

Ամբողջ հոտեր վոչնչանում են սառույցից ու սաստիկ ճնա-
բուքերից: Նրանք, մանավանդ ջահել յեղջերուները, հաճախ բե-
վեռային գիշերները դո՛հ են գնում վայրենի գաղաններին, տա-
ռապում են խայթող միջատներից՝ բոռերից, մժեղներից, մու-
ծակներից, կոտորվում են համաճարակից, տարափոխիկ հեվան-
դություններից:

Նկ. 19. Յեղջերվապահական խորհտնտեսություն

Խորհրդային իշխանությունն այժմ ամեն միջոց գործ է
չնում, վորպեսզի բարձրացնի տունդրայի յեղջերվապահությու-
նը: Հիմնվել է յեղջերվաբուծական կայան, վորտեղ մասնագետ-

ներն ուսումնասիրում են յեղջերվին և նրա հիվանդությունները:
Հիմնում են յեղջերվապահական ցուցադրական խորհրդային
անտեսություններ:

Բացվել է յեղջերվապահական տեխնիկում:

Կաղմակերպվում են յեղջերվապահական կոլեկտիվ անտեսու-
թյուններ:

ՄՈՒՇՏԱԿԱՎՈՐ ԳԱԶԱՆՆԵՐԻ ՎՈՐՍԸ

Տունդրայում շատ մեծ նշանակություն ունի մուշտակավոր
դաղանների, մանավանդ բեհոաշին աղվեսների վորսը:

Շատ յերկրներ մորթեղենի մեծ կարիք ունեն: Նրանք մեր
մորթիներն ուրախությամբ են գնում: Մորթեղենից Խորհրդային
Միությունն ստանում է վոսիկ, վորով մենք արտասահմանում,
գնում ենք մի քանի տեսակ մեքենաներ մեր գործարանների հա-
մար: Մենք պետք է աշխատենք դարդացնել մուշտակավոր դա-
ղանների վորսորդությունը և մեծացնենք մորթու արտահանումն
ուրիշ յերկրներ:

Տունդրայում կաղմակերպվում են վորսորդական արտերներ:

Հիմնվում են դաղանային Փերմաներ, վորտեղ տունդրայի
սովելի արժեքավոր դաղանները բաղմացվում են, ինչպես ընտա-
նի կենդանիներ:

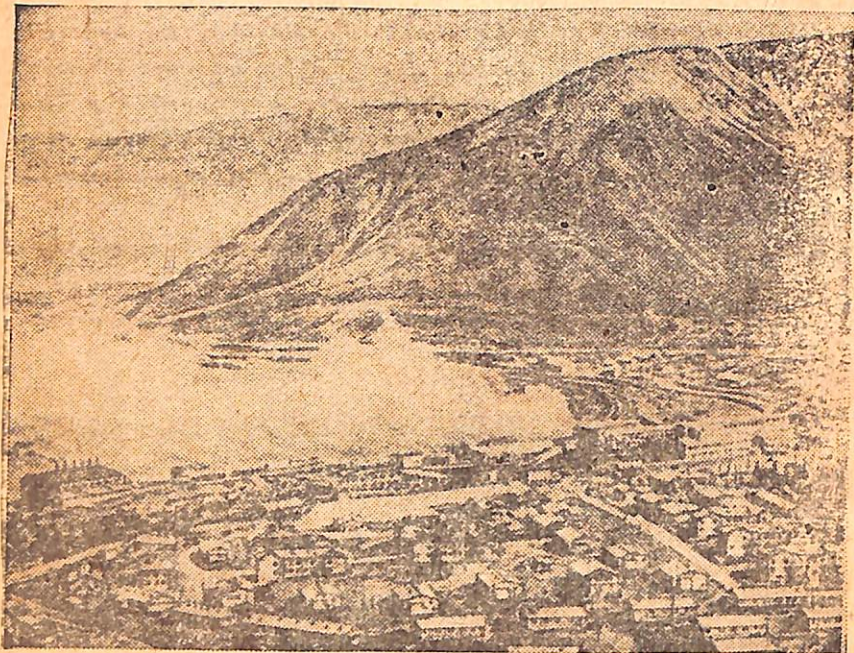
ՏՈՒՆԴՐԱՅԻ ՈԳՏԱԿԱՐ ՀԱՆԱԾՈՆԵՐԻ ՀԵՏԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՅԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Տունդրայի յերկրային ընդերքը դեռ քիչ է ուսումնասիր-
ված: Բայց արդեն այժմ ել սարդ է, վոր տունդրան ԽՍՀՄ-ի
սոցիալիստական շինարարության համար շատ կարևոր ողտա-
կար հանածոներ կարող է տալ: Ամենից լավ ուսումնասիրված
են Կոլա թերակղզու տունդրաների ողտակար հանածոները:

Անտառային ճահիճների և լճերի մեջ բարձրանում են այն-
քան ել վոչ բարձր խիբինյան լեռները: Ներքևում անում է սոճու
անտառ: Ալվելի բարձր՝ յեղենի և կեչի: Իսկ հետո լեռնային
տունդրայի մամուռները և քոսերը:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք Խիրինյան լեռները. նրանք դանվում են Կոլա թերակղզում:

Ամայի և անմարդարնակ ելին այս տեղերը մի քանի տարի առաջ: Գիտնականներն ասքողջ չորս տարի աշխատում ելին այստեղ: Նրանք հետազոտում ելին Խիրինյան լեռների հանածո հարուստությունները: Շատ արժեքավոր ոգտակար հանածոներ քտան նրանք մտմուռներով ու քոսերով ծածկված վայրերնի, անմարդարնակ ժայռերի մեջ: Առանձնապես մեծ արժեք ունեցյալ Խիրինյան ապատիտը, վսրից շատ լավ սրարարտանյութ է ստացլում հողի համար:

Նկ. 20. Կիրովսկի քաղաքը

Անցյալ մի քանի տարի և Խիրինյան վայրի տունդրան կենդանացալ: Այդատիտի հանքերում գիշեր-ցերեկ աշխատանքը

յետում է: Բանվորների թիվը հազարները յե հասնում: Խուլ դղրդում են սլայթյունները: Ղողանջում են շոգեչչակները: Աշխատում են հորատել մեքենաները:

Լեռների թեք լանջերի միջև, վճիտ լճի ափին նոր քաղաք զցվեց: Քաղաքն աճեց ընկ. Կիրովի անասան կենդիայի և բուշեիկյան անհողդողդ կամքի շնորհիվ և նրա անունով ել կոչվեց՝ Կիրովսկի:

Քարտեզի վրա գտեք Կիրովսկի քաղաքը:

Կիրովսկի քաղաքի հիմնադրությունից ընդամենը հինգ տարի յե անցել, բայց այնտեղ այժմ արդեն կան մի քանի դործարաններ, քարե շենքեր, մի քանի հիվանդանոցներ, դպրոցներ, աղումքներ, գրադարաններ և մեծ հնչուն կլինո:

Կիրովսկի փողոցով անցնում են ավտոմոբիլներ ու ավտոբուսներ: Նրա մեջ ապրում է 30 հազարից ավելի մարդ: Քաղաքից քիչ հեռու շինված է ելեկարակայան, վոր ելեկարական հասանք է տալիս քաղաքին և հանքերին:

Այսպես փոխվեց Խիրինյան վայրերի տունդրան: Կանցնի մի քանի տարի և շինարարությունը կծավարվի նաև տունդրայի ուրիշ շատ տեղերում:

ՏՈՒՆԴՐԱՅՈՒ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Տունդրայի բնակիչները հաճախ սովի ելին մտանվում: Նրանց կերակուրը միատեսակ էր և վատաուղջ—ձուկ, յեղջերվի միս և ծովային զաղանների միս: Վոչ հաց, վոչ բանջարեղեն: Միայն խորհրդային կոոպերացիան էր, վոր սկսեց տունդրա ներմուծել ալյուր, աղ: Նրանք չգիտեյին, թե ինչ բան և բանջարեղենը: Չկային վոչ արաներ, վոչ բանջարանոցներ:

Մի՞թե սառած հողի, ճահիճի վրա կարող են հացահատիկներ աճել—այսպես ելին մտածում բոլորը: Փորձեր կատարեցին և սլարվեց, վոր կարող են: Այժմ Կոլա թերակղզում հիմնված է մի փորձնական դյուղատնտեսակաւն կայան, վորտեղ աճեցնում են վոչ միայն կարտոֆիլ ու կաղամբ, այլև յեղաղ: Փորձակայանն սպացուցեց, վոր տունդրայում կարելի յե դրաղվել բանջարարուծությամբ, դյուղատնտեսությամբ:

ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆԱՊԱՐՀՆԵՐԸ ՏՈՒՆԴՐԱՅՈՒՄ

Նայեցեք քարտեզին: Յերկաթուղին կտրում է տունդրան միայն արևմտյան մասում: Դա Մուրմանի յերկաթուղին է:

Տունդրայում ել ուրիշ յերկաթուղի չկա:

Հաղորդակցությունը տունդրայի տարրեր կետերի միջև գլխավորապես յեղջերուներով ու շներով է կատարվում:

Տունդրայի համար կարևոր նշանակութուն ունի զետային հաղորդակցությունը:

Բևեռային ծովերի ափին մի քանի խոշոր ծովային նավահանգիստներ կան: Դրանց վրայով մեր Միությունն առևտուր է անում դանազան պետությունների հետ:

Դրանցից կարևորներն են՝ Մուրմանսկը, Արխանգելսկը, Իգարկան: Մուրմանսկն ամենահարմարն է: Նա ամբողջ տարին չի սառչում, վերովհետև նրա մասով հոսում է տաք հոսանքը:

Վարժուբյուն. Կոնտուրային քարտեզի վրա տունդրայի շուրջը մատիտով դեկցեք: Գրեցեք տունդրան կտրող գլխավոր գետերը: Կոնտուրային քարտեզի վրա նշանակեցեք թե վո՛րտեղ են ապրում լոպարները, նենեցները, չուկչաները և կամչադայները:

Նշանակեցեք Կիրովսկը և հյուսիսային կարևոր նավահանգիստները՝ Մուրմանսկը, Արխանգելսկը:

Գտեք, թե վո՛ր կողմից է մտնում Բարենցի ծովը Գոլֆշտրոմ տաք հոսանքը:

Աշխատանք արտադասյան ժամանակ. Կաղմեցեք մի արժում «Տունդրայի զոտին» թեմայով:

3. ԱՆՏԱՌՆԵՐԻ ԶՈՆԱ

Տունդրայից հարավ ամբողջ ԽՍՀՄ-ի վրայով նրա արևմուտյան սահմանից մինչև Խաղաղ ովկիանոսը տարածվում են անտառներ:

Տունդրայի և անտառների միջև վո՛չ մի տեղ վորոչ սահման չկա: Տունդրան փոխվում է անտառների աստիճանաբար:

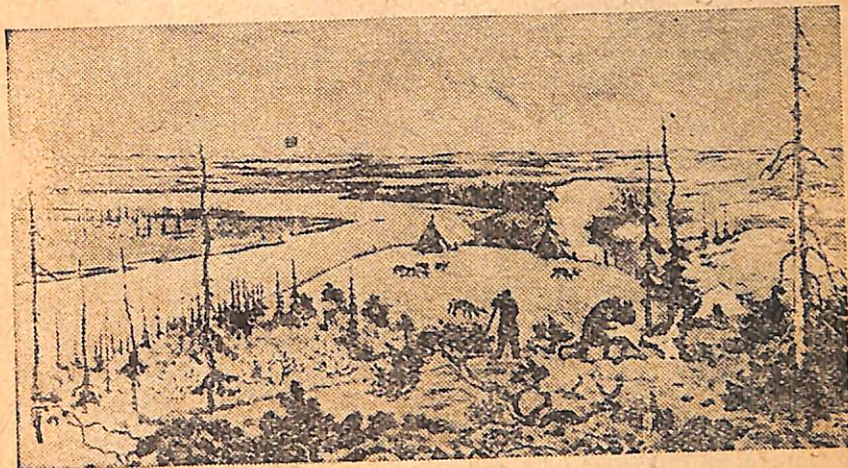
Սկզբում տունդրայում յերևում են սուսնձին վտիտ, ցածրիկ ծառեր չորացած դադաթներով: Դա անտառատունդրան է: Ավելի դեպի հարավ ծառերը դառնում են ավելի խոշոր, ավելի

ուժեղ: Նրանց թիվը հետզհետե աճում է. վերջապես տունդրան անհետանում է և տեղի տալիս անտառների:

«Ֆնական զոտինը» քարտեզի վրա գտեք անտառատունդրան:

Անտառները բռնում են շատ ավելի մեծ տարածություն, քան թե տունդրան: Տասնևութ այնպիսի պետություն, ինչպիսին Ֆրանսիան է, կարող էլին տեղավորվել անտառների զոտում:

Այդ անտառների մեծ մասը բաղկացած է փչատերև ծառե-

Նկ. 21. Անտառատունդրա

րից և կազմում է վայրենի, անանցանելի տայգա:

Այն անտառները, վորոնք գտնվում են անտառային գոնայի հարավ-արևմտյան մասում, բաղկացած են թե՛ փչատերև և թե՛ սաղարթավոր տեսակներից. դրա համար ել նրանք կոչվում են յառան անտառներ:

«Ֆնական զոտինը» քարտեզի վրա ցույց տվեք անտառատունդրան, տայգան և յառան անտառները:

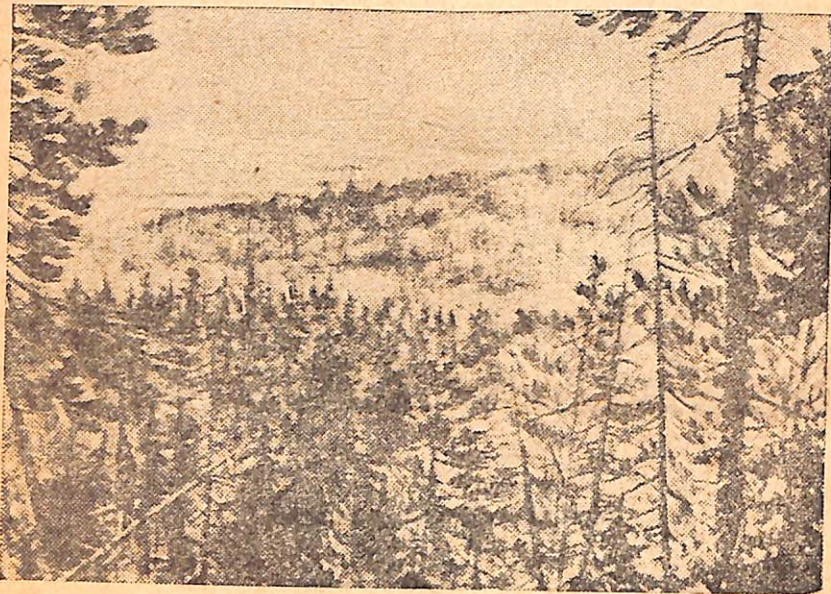
ՏԱՅԳԱՅԻ ԶՈՆԱ

ՏԱՅԳԱՅԻ ՎՐԱ ՅԵՎ ՏԱՅԳԱՅԻ ՄԵԶ

Ստվառնակը բարձրացավ Կրասնոյարսկ քաղաքից և Յենիսեյ գետի վրայով թռավ դեպի Հյուսիս:

Գտեք Յենիսեյ գետի վրա Կրասնոյարսկ քաղաքը:

Ներքևում սևին եր տալիս փշատերև անտառը: Տայգան տարածվում եր դեպի ամեն կողմ—դեպի Հյուսիս, Հարավ, արևելք և արևմուտք:

Նկ. 22 ա. Տայգայում

Միայն գետի արծաթափայլ ժապավենն էր կտրում այդ անտառները, քնրթ գալարվելով, մերթ ուղղվելով: Տեղ-տեղ գետի մոտ, սեղմված խիտ անտառների մեջ, պատասպարվել են գյուղեր. յերբեմն-յերբեմն ծիսւմ էյին փայտի գործարանները:

Մոտ հազար կիլոմետր թռանք Յենիսեյի վրայով և մեր

չուրջը, վորքան աչքներս կտրում եր, դեպի ամեն կողմ ձգվում եր անսահման տայգան:

Յերբ ստվառնակն իջավ, յես մի նեղ, հաղիվ նկատելի արահետով մաս տայգան: Հաղիվ մի կիլոմետր չանցած, յես ընկա անանցանելի թավուտի մեջ:

Միտպաղաղ պատի պես ամեն կողմից շրջապատեցին թե՛ թրդոտ կեղերերը, թարձր յեղենինները և մայրիները:

Չնայելով, վոր որն արևոտ եր, անտառի մեջ այնքան խալվար եր, վոր կարծես զիշերը վրա յե հասնում:

Ամեն տեղ կուտակված էյին արմատախիլ յեղած ծառեր, չոր-չոր փայտեր, քարակոշտեր և այս բոլորը պատած էյին մուռով և ջրուերով: Մեռելային լուսթյուն եր:

Յես վախեցա մուրովել և շտապեցի դեպի ստվառնակը:

ՏԱՅԳԱՅԻ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մակերևույթը: Նայեցեք ԽՍՀՄ-ի Ֆիզիկական քարտեզին: Տայգայի բռնած տարածության մեծ մասը քարտեզի վրա ներկված է կանաչ գույնով—դա դաշտավայրեր են: Համարյա մեջտեղում այդ դաշտավայրերը կտրվում են Ուրալյան լեռներով: Յենիսեյից սկսվում է Արևելյան-Սիբիրական բարձրավանդակը: Չանագան ուղղությամբ նա կտրտվում է շեռներով:

Կլիմա: Տայգայի գոտին գտնվում է տունդրայից հարավ: Այդ պատճառով արևդակն այստեղ ավելի յե բարձրանում և ավելի յե տաքացնում, քան տունդրայում: Գետինը հալվում է մեծ խորությամբ:

Չմեռը տայգայում յերվարատե և ցուրտ է, բայց ավելի կարճ է, քան թե տունդրայում (6—8 ամիս):

Տայգայի կլիման նրա տարբեր մասերում միատեսակ չէ: Տայգայի արևմտյան (յեվրոպական) մասում կլիման ավելի մեղմ է. տայգայի այս մասն ավելի մոտ է Ատլանտյան տաք օվկիանոսին: Տայգայի ասիական մասն ավելի դաժան կլիմա ունի: Ատլանտյան օվկիանոսի կողմից այստեղ չեն հասնում տաք և խոնավ քամիներ, իսկ Հյուսիսային օվկեանոսի վրայում են բեմառային ցուրտ ծովերով:

Չմեռն այստեղ լինում են 40° և 50° սառնամանիքներ: Իսկ վերխոյանակ քաղաքում սառնամանիքները հասնում են մինչև 70°—սա ամենացուրտ տեղն է ամբողջ յերկրագնդի վրա («ցըրտության բևեռ»): Այսպիսի սառնամանիքների ժամանակ սնդիկը սղնդում է, յերկաթը դառնում է փխրուն, ծառերը ճայթյունով ճաքում են, թռչունները թռչելիս սառում են ու ընկնում դեպի:

Քարտեզի վրա դեռ վերխոյանակ քաղաքը:

Գետեր: Տայգան կտրում են մեծ ու ջրտառ դետեր: Նրանք սկսվում են հեռավոր հարավում, մեծ մասամբ լեռներից, անցնում են տայգայի և տունդրայի միջով և թափվում բևեռային ցուրտ ծովերը: Գետերի հովիտներով տարածվում են հրաշալի վոդոզվոզ մարզադեպիներ:

Քարտեզի վրա գտեք Հյուսիսային Գլինա, Պեչորա, Ուր, Յենիսեյ և Լենա գետերը:

Բուսականություն: Տայգայի տարբեր մասերում նրա մակերևույթը և կլիման միատեսակ չեն, միատեսակ չեն և բուսականությունը:

Յեվրոպական տայգան բաղկացած է սոփի և յեղևնի ծառերից, վորոնց հետ խառն աճում է նաև կեչին, կաղամախին:

Ասիական տայգայում, վորտեղ կլիման ավելի խիստ է, ուրիշ ծառեր են աճում, այն է՝ կեղր, խիժոտ փիճի, յեղևնի:

Մութ է տայգան. նրա փշատերև խիտ ծառերի միջով քիչ լույս է թափանցում: Այստեղ միշտ կիսախավար է, թաց և խոնավ: Յեղևնիների մութ ծածկոցի տակ լայլ աճում են միայն մամուռներ, քոսեր և սունկեր:

Փշատերև անտառի մեջ հողը միշտ ծածկված է լինում թափված փուշտերեններով:

Շատ տեղ տայգան անանցանելի յե. ամենուրեք ընկած են ծառեր, կուսակված են քարակոշտեր, հաճախ պատահում են ճահիճներ:

Մուսյլ է ու լուռ տայգան: Նրա մեջ չի լույսում թռչունների ուրախ ծրվոցը: Կենդանիները հազվադեպ են պատահում. նրանք

բոլորն աշխատում են հեռու մնալ տայգայի արահետներից: Միայն փոթորկի ժամանակ խուլ աղմուկը լցնում է տայգան, յերբեմն այդ աղմուկը փոխվում է վոռնոցի, կարծես վոռնում է կատաղած ու անհանգստացած դադանը:

Տայգան նոսրանում ու հետ է քաշվում միայն այնտեղ, վորտեղ հոսում են դետեր կամ տարածվում են մեծ ճահիճներ, վորտեղ կառուցվում են քաղաքներ և դյուղեր:

Հողեր: Տայգայում հողերը ծածկված են մամուռի և թափված փուշտերենների խոնավ ծածկոցով: Այս ծածկոցը պահպանում է այն խոնավությունը, վորը հողի միջով ծծվում է դեպի ցած: Զուրը հողից հեռացնում է անդարար նյութերը: Այդ պատճառով տայգայում առաջանում են մոխրահողեր. նրանք սակավ արգավանդ են — պարունակում են փոքր քանակությամբ անդարար նյութեր:

Կենդանական աշխարհ: Տայգայի կենդանական աշխարհը հարուստ է ու բազմազան: Թռչուններից տայգայի մեջ մշտապես անջրում են՝ ցախաքլորը, մայրեհավը և սալամբը: Նրանք կերակրվում են տերևներով և հատապտուղներով, ձմեռը՝ սերմերով և բողբոջներով: Տայգայի մշտական բնակիչ է նաև կոցախարը: Իր սուր ճանկերով նա կպչում է ծառերի կեղևին, սուր կտուցով ծակում կեղևը և այնտեղից ճիճուներ հանում:

Անտառային խոշոր կենդանիներից այստեղ ապրում է իշայծյամը: Նա ամառը կերակրվում է խոտով, իսկ ձմեռը կրծատում է թփերը և ծառերի ճյուղերը:

Հեշտությամբ ծառից-ծառ է ցատկում սկյուռը: Նրան այդ բանում ողնում է իր յերկար ու բրդոտ պոչը: Սկյուռը կերակրվում է փշատերև ծառերի սերմերով և բողբոջներով:

Տայգայում շատ դիշտիչներ կան: Գիշերները թռչուններին ու սկյուռներին հետևում են կղաքիսը, ժանտաքիսը, սամուրը: Համարյա առանց աղմուկի թռչում են բվերն ու բվեճները: Մանր կենդանիներին ու թռչուններին վորսում է աղվեսը: Ծառերի վրայից նույնիսկ խոշոր կենդանիների (իշայծյամների) վրա յե հարձակվում լուսանը:

Անտառի ծայրամասում ապրում են գայիերը: Ձմեռը նրանք վոհմակներ են կազմում և հարձակում դործում նույնիսկ շատ խոշոր կենդանիների վրա:

Թա՛վ անտառի մեջ ապրում ե մուգ դարչնագույն արջը :
Նա կերակրվում է բույսերով, հատապտուղներով և կենդանի-
ներով : Զմեռն անց է կացնում վորջում կիսաբուսն վիճակում :

Առաջադրություն : Ինչո՞վ է տարբերվում տայգայի կլիման տունդրայի
կլիմայից : Ի՞նչ տարբերություն կա արևմտյան և արևելյան տայգայի կլիմայի
մեջ : Ինչո՞վ է տարբերվում արևելյան տայգայի բուսականությունը արևմտյան
տայգայի բուսականությունից : Ի՞նչ կենդանիներ են ապրում տայգայում և
ինչո՞վ են նրանք տարբերվում տունդրայի կենդանիներից :

ՏԱՅԳԱՅԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ

Տայգայի գոնայում ապրում են եվենկները (տունդուսները),
յակուտները, կարենները, կոմի, ուուսները :

Եվենկներն զբաղվում են վորսորդությամբ, յեղջերվադա-
հույթյամբ և ձկնորսությամբ :

Նստակյաց և կիսանստակյաց յակուտներն զբաղվում են
յերկրագործությամբ, անասնապահությամբ և վորսորդությամբ :

Կարենները, կոմի և ոուսները նստակյաց են և զբաղվում են
դյուղատնտեսությամբ և մուշտակալոր դաղանների վորսով :
Նրանք ապրում են դլխավորապես գետերի և յերկաթուղիների
մոտ :

Գետերն ու գետակներն անա՛ջ միակ ճանապարհներն էյին
անտառի խորքերում : Գետերով մարդը թափանցում եր տայգա-
յի մեջ, կացինն ու հրացանը ձեռքին : Գետակների ափերին,
բարձրադիր թմբերի վրա, մութ անտառների մեջ մարդիկ հիմ-
նում էյին դյուղեր, կտրատելով և այրելով շրջակայքի անտառ-
ները վարելահողերի համար :

Բնակավայրերն անտառի խորքերն են թափանցում այնտեղ,
վորտեղ մարդիկ կազմակերպված հարձակում են դործում տայ-
գայի վրա—դա անտառի և դանազան ուղտակար հանածոների
շահագործման տեղերն են : Ներկայումս արդեն բավական շատ
քաղաքներ են տայգայում : Համարյա բոլոր քաղաքները գանը-
վում են տայգայի հարավային ծայրամասում կամ յերկաթուղ-
իների, կամ գետերի յերկարությամբ :

Վարժուրյուն : Գտեր (192 էջ) քարտեղի վրա, թե յեվրոպական տայգայի

վոր տեղումն են ապրում կարենները և կոմի, սոխական տայգայի վոր մա-
սերումն են ապրում յակուտները և եվենկները, տայգայի վոր մասերում են
ապրում ուսները :

ԻՆՉՊԵՍ Ե ԼԱՎԱՆՈՒՄ ՏԱՅԳԱՅԻ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ ԿՅԱՆՔԸ ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՎ

Յարական ժամանակ եվենկները և մյուս ժողովուրդները,
վորոնք տայգայում վորսորդությամբ էյին զբաղվում, կտրված
էյին կուլտուրական կենտրոններից և իրենց ամբողջ կյանքն անց
էյին կացնում սղաքարելով դաժան բնության դեմ : Վատ դին-
ված, նրանք իրենց յեղջերուների հետ թափառում էյին տայ-
գայում՝ վորոնելով մուշտակալոր դաղաններ : Մորթեղենը չըն-
չին գներով տալիս էյին կեղեքիչ մեծազնորը վաճառականնե-
րին : Նրանք ամբողջապես կախված էյին այդ վաճառականնե-
րից :

Խորհրդայնացումից հետո տայգայի ժողովուրդներին, ինչ-
պես և տունդրայի ժողովուրդներին կյանքն սկսեց արադորեն
փոխվել : Կեղեքիչ վաճառականների փոխարեն յեկան Պետառի
Փակտորիաները : Հիմնվում են հաստատուն բնակավայրեր, կուլ-
տուրական բաղաներ, դպրոցներ, կոոպերատիվներ :

Տայգայի քոչվորների և վորսորդների մի մասը դեռ մինչ
հեղափոխությունն սկսեց անցնել նստակյաց կյանքի և զբաղվել
յերկրագործությամբ, բայց այդպիսիներին անտեսություները շատ
աղքատ եր և նրանք հաճախ սովի էյին մատնվում :

Խորհրդային իշխանությունը վճռականորեն սկսեց վերակա-
ուուցել նրանց անտեսությունը :

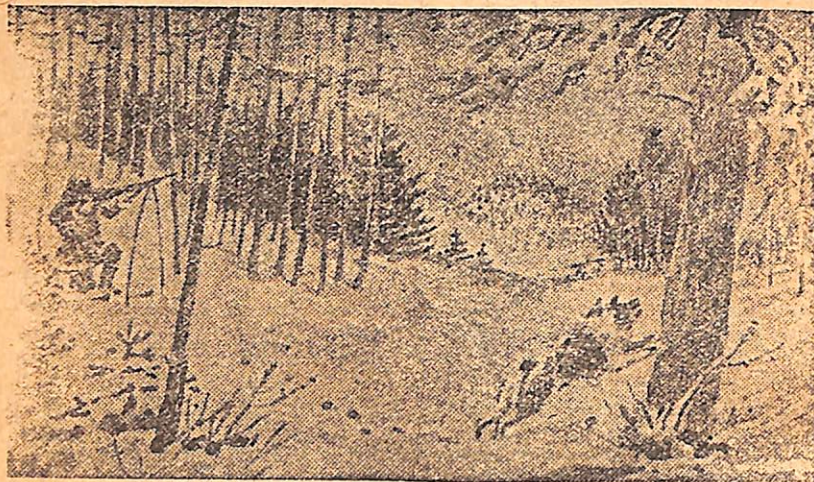
ԵՎԵՆԿՆԵՐԸ ՎՈՐՍՈՐԳՆԵՐ ԵՆ

Հենց վոր տայգան ծածկվում է ձյունով, սաստիկ սառնա-
մանիք է, սկսվում է վորսը, եվենկներին անտառային յուուսն
աշխատանքը : Մի քանի ուր շարունակ նրանք վորսում են իրենց
իջևանատեղի շրջակայքում : Յերբ բոլոր սկյուտներին կոտորում
են, նրանք անցնում են տայգայի խորքը :

Տայգայի մեջ կորած մի գետակի ափին փովել են եվենկ-

ների վրանները: Ծուխը քուլա-քուլա բարձրանում է վրաններից: Քիչ հեռու արածում են յեղջերուները:

Վրանից դուրս յեկավ վորսորդը:

Նկ. 22բ. Եվեճկը վարս անելիս

Գնում է նա տայգայում գետակից գետակ, գազաթից գազաթ աչքերը սրած, ահանջները լարած: Նա լավ գիտե, թե վորտեղ է թաղնվում սրաքիթ աղվեսը, տեսնում է, թե ուր գնաց վորքրիկ խորամանկ կնդումը, լսում է, թե վորտեղ է ցատկում անհող սկյուռը... Սպիտակ ձյան վրա նա կարդում է անհասկանալի, հաղիվ յերևացող նշաններ: Վորսորդի հետ գնում է և շունը: Յերբեմն շունը կանգ է առնում վորևե ծառի մոտ: Ընդհատ-ընդհատ հաջում է և ճանկերով կեղևը ճանդոտում:

Վորսորդը նստում է, հրացանն ուղղում, կրակում և գնում առաջ: Գոտուց մի սկյուռ ևս կախվեց:

ՅԵՐԵԿՎԱ ՎՈՐՍՈՐԴԻ ԱՅՍՈՐ ԴԱՌՆՈՒՄ Ե ԲԱՆՎՈՐ

Զմեռվա վերջն է: Ժամանակն է տայգայից գնալ գետափը ձուկ վորսալու: Մի մասախալարատ առավոտ ելենկ Գյոտը Մի-

րան իր վորդու հետ ուղևորվեց դեպի Յենիսեյ դետը:

Մնացել էր անցնելու կեսորվա ճանապարհ:

Ծանոթ առուներ, ճահիճներ, ծառեր... բայց այս ի՞նչ պատահեց յեղջերուների հետ: Նրանք կանգ են առնում, այս ու այն կողմն են ընկնում, համառում են, առաջ չեն գնում: «Յերևի արջի բներ կան գետափին», մտածում է Միրան, քշելով վեր-վեր թուչող յեղջերուներին:

Հանկարծ յեղջերուները կանգ առան: Տայգայում լսվեց ինչ վոր սարսափելի վոռնոց՝ «ու-ղու-ղու-ո՛ւ»:

Կելզան, Միրայի վորդին, հրացանը վերցրեց, չվիացրեց շանը և մտավ տայգա: «Այդ ինչ չար վորդի յե, պետք է տեսնել», մտածում էր Կելզան: Նա յեկավ այն տեղը, վորտեղ անցյալ տարի կանգ էլին առել և չճանաչեց այդ տեղը: Գետի վրա մեկը մյուսի հետևից կանգնած են փայտե լաստեր: Յերկաթե ճանկերը բռնում են դերանը, նետում վեր և դերանները մեկը մյուսի հետևից թաղնվում են շոգենավերի ահռելի յերախնրում: Մարդիկ ծառերը տապալում են, գետինը վորում, տներ շինում: Գետափին արդեն չինել են մի մեծ տուն, վորի մեջ կարող է հարյուր վրան տեղավորվել:

Կելզան հոր հետ տայգա չվերադարձավ: Նա մնաց աշխատելու գործարանում:

Յերեկվա քոչվորը բանվոր դարձավ:

Յերեք տարուց հետո այդտեղ բարձրացավ մի նոր քաղաք-իդարկա:

ՅԱԿՈՒՏՆԵՐԻ ԱՆԱՍՆԱՊԱՀ ՈՒ ՅԵՐԿՐԱԳՈՐԾ ԵՆ

Լենա գետի միջին և ստորին հոսանքների յերկու կողմերում ընդարձակ տարածության վրա ապրում են յակուտները: Այս յերկիրը կտրտված է լեռնաշղթաներով (տե՛ս Քիզիկսկան քարտեղը), ծածկված է անտառներով ու ճահիճներով: Ամենացուրտ ձմեռներն ամբողջ աշխարհում լինում են այստեղ: Բնակչությունը շատ նոսր է:

Յակուտներն զրազվում են անասնապահությամբ և մասամբ էլ յերկրագործությամբ:

Գետահովիտներում, լեռների անանցանելի անտառների և ճահիճների մեջ իրարից հեռու ցրված են յակուտների փոքր բնակավայրերը: Երջակայքում արածում են անասունները՝ կովերը, ձիերը: Կանայք խնամում են անասուններին: Տղամարդիկ խոտ են հարում: Ամբողջ որը համարյա առանց հանդատանալու աշխատում են նրանք: Հյուսիսային ամառը կարճատև է, պետք է խոտի պաշար հավաքել յերկարատև և խիստ ձմեռային համար:

Յակուտական փոքրիկ գյուղերում դեռ մնացել են յակուտական հին վրանները (յուրտաները): Նրանք շինվում են փայտից և դրսից ծեփվում կալով. ձմեռն ապակու փոխարեն պատուհանի մեջ սառցի կտորներ եյին դնում, տանիքը շինվում էր ձողերից, հատակը՝ հողից: Յուրախ մեջտեղն ոջախն և ծըխնելույզով: Կրակի շուրջը շինված էյին թախտեր. նրանց վրա և աշխատում էյին և քնում:

Կռեկոթիվ անտեսության զարգացման հետ արագորեն լափանում է յակուտների կյանքը: Եինվում են նոր տներ, հիմնըվում են դպրոցներ, հիվանդանոցներ, ակումբներ և կուլտուրական ուրիշ հիմնարկներ:

Չարգացնում են անասունների ավելի կաթնատու ցեղեր: Յերևան են դալիս խոտ հարող մեքենաներ: Կաղմակերպվում են խորհրդային անտեսություններ, վորտեղ յակուտները սովորում են, թե ինչպես պետք է պահել և խնամել անասուններին:

Յակուտիայի հարավային մասում սկսել է ուժեղ կերպով զարգանալ յերկրագործությունը: Մինչև հեղափոխությունը միայն հարուստներն էյին հացահատիկ ցանում: Ջրավորները վոչ վարելահող ունեյին, վոչ էլ գործիքներ: Հացը յերբեք չէր բափականանում, չքավորներն ալյուրի հետ ծառի կեղև էյին խառնում:

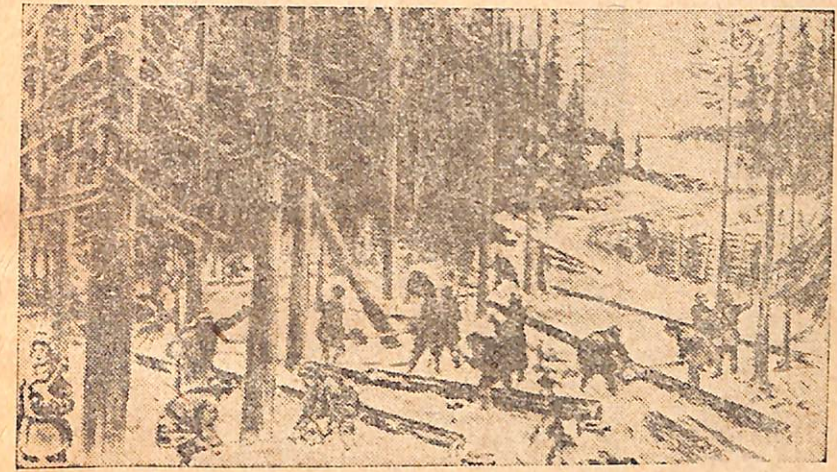
Այժմ գյուղատնտեսությունն արագորեն բարելավվում է: Խորհրդային անտեսություններում ստանում են ցրտին դիմացող հացահատիկների տեսակներ: Դաշտերում յերեսցին տրակտորներ: Այժմ յակուտ գյուղացին ուտում է բավականաչափ քանակությամբ հաց, իսկ բանջարեղենը զարձեղ է նրա սովորական ուտելիքը:

Արագորեն զարգանում է բանջարաբուծությունը: Նույնիսկ վերխոյանսկ քաղաքում մշակում են բանջարեղեն:

ԱՆՏԵՍԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Խորհրդային Միության մեջ տալլան շատ մեծ տարածություն է բունում: Անտառի այսչափ մեծ տարածություն վոչ մի պետություն չունի ամբողջ աշխարհում:

Մեր անտառը միշտ դրավել է ոտարադի վաճառականների ուշադրությունը: Եստ փայտ ինքներս ենք գործածում, բացի այդ, մեծ քանակությամբ փայտ արտահանում ենք ուրիշ յերկրներ և ստացած վոսկով այնտեղ դնում մեղ համար անհրաժեշտ մեքենաներ:

Նկ. 23. Անտառահատում

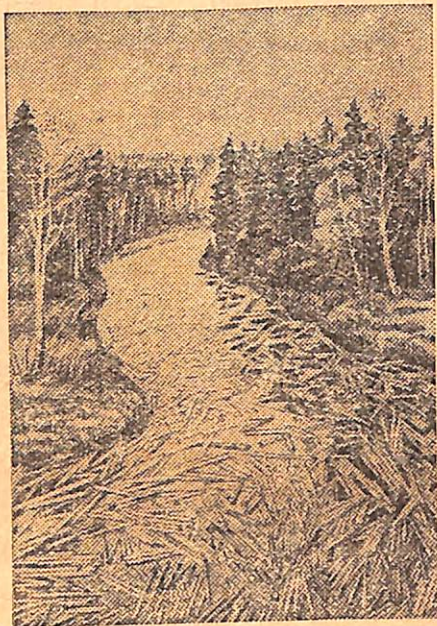
Յարական փայտարդյունաբերող վաճառականներն անխնայ կերպով վոչնչացնում էյին անտառի ընդարձակ տարածություններ: Նրանք միայն շահույթի մասին էյին մտածում: Նրանք բորբոքվին չէյին հետաքրքրվում անտառային անտեսության զարգացմամբ: Անտառը կորատում էյին այնպիսի տեղերում, վոր-

տեղից փայտը հեշտ եր տեղափոխել, այն է՝ գետտփերին, տար-
զայի ծայրամասերում, այսինքն՝ հենց այն տեղերում, վորտեղ
պետք եր պահպանել անտառը:

Իսպառ կտրատելով, վոչնչացնելով անտառը, նրանք բոլո-
րովին չեյին մտածում նրա վերականգնման մասին:

Աշխատանքներն անտառում տարվում եյին ամենահասարակ
ձևով: Փայտամթերման վրա աշխատող մարդկանց մասին ար-
դյունաբերող վաճառականները չեյին ել մտածում:

Խորհրդային Միության մեջ անտառային տնտեսությունը
կառուցվում է սոցիալիստական հիմունքներով: Կազմակերպված

Նկ. 24. Գետով անտառանյութ եւ տեղափոխում

եւ անտառային արդյունաբերական տնտեսություններ: Նախկին
«ձմեռային» վորջերի փոխարեն, վորտեղ ապրում եյին անտա-
ռահասանները, այժմ փայտամթերման տեղերում շինվում են լու-

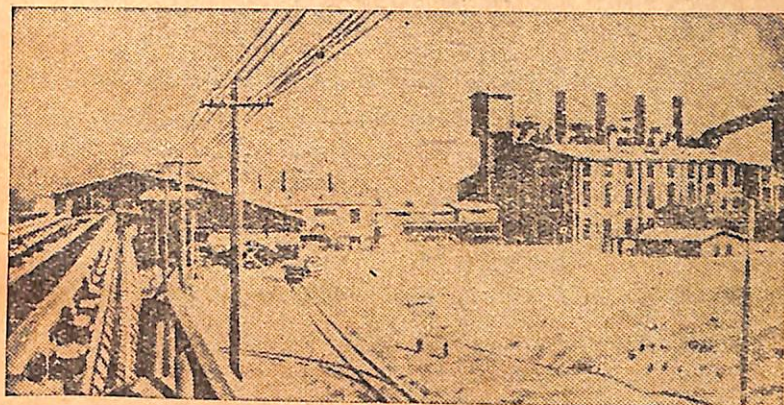
սավոր հանրակացարաններ, տներ: Բանվորներն աշխատում են
բրիգադներով:

Անտառային տնտեսությունն այժմ ունի իր մշտական բան-
վորները: Աշխատանքը մեքենայացվում է, գործադրվում են մե-
խանիկական սղոցներ: Փայտը դուրս են բերում անտառից տրակ-
տորներով:

Անց են կացնում նոր ճանապարհներ, շինում են առանձին
ստոցե ճանապարհներ, վորոնց վրայով հեշտությամբ սահում են
դերանների ծանր բեռ ունեցող սահակները, մաքրում են գետա-
յին ճանապարհները, վորոնցով լողարկում են փայտ:

Այնտեղ, վորտեղ առաջ վոչ մի մարդ չկար, և տեր ու տնո-
րենն արջն եր, այժմ աճում են փայտահատների բնակավայրեր,
վորտեղ հիմնվում են կոոպերատիվներ, դպրոց և հիվանդանոց:

Փայտը դործ եւ ածվում շենքերի համար, բացի այդ՝ նա
հում նյութ է հանդիսանում մի շարք արտադրությունների հա-
մար: Փայտից պատրաստում են զանազան շինանյութեր, թուղթ
և քիմիական նյութեր:

Նկ. 25. Թղթի ֆաբրիկան տայգայում

Այդ հումքն ալեւի ձեռնտու յե վերամշակության յենթար-
կել տեղում, քան թե անմշակ ձևով տեղափոխել զանազան տե-
ղեր և այդ փոխադրության վրա ծախսեր անել:

Ձեռնտուլ յե նուշորես ոտար յեբերների վաճառել սլատրաստի շինանյութեր և փայտամշակման ուրիշ նյութեր, քան թե հում, սնմանի փայտ:

Յեղ ահա մութ, անանցանելի տայգայում կառուցվում են և արդեն աշխատում են սրոցարաններ, թղթի Փարբիկաներ և քիմիական գործարաններ:

ՄՈՐԹԵՂԵՆԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Մորթեղենի տնտեսութունը տայգայում շատ ե ընկել: Վորսորներն անխնա կտորում եյին դադաններին, վոչնչացնելով տայգայի մուշտակեղենի հարստութունը. թանգարժեք դադանների քանակը հետզհետե քչանում եր: Մուշտակեղենի հարստութունը կորստից աղատելու և մորթեղենի արդյունաբերութունը բարձրացնելու համար, խորհրդային իշխանութունը սահմանում ե մուշտակալոր դադանների արդելավայեր: Այդ արդելավայերում բոլորովին արգելված ե դադանի վորսը: Դա արվում ե այն նպատակով, վոր մուշտակալոր դադանները բազմանան:

Հիմնվում են նուշորես դադանաբուծական ֆերմաներ, վորտեղ սրահվում են ամենահաղվաղյուտ դադանները՝ սամույրները, կղաքիաները, կնդումները, սե դարչնապուշն աղվեսները: Ընտրվում են առանձնապես արժեք ունեցող ցեղեր: Նրանց լավ խնամում են և կանոնավոր կերակրում: Նրանց վրա կատարում են դիտական դիտողութուններ և փորձեր:

Կտրմակերպվում են վորսորդական կոլեկտիվ տնտեսութուններ:

ՏԱՅԳԱՅԻ ՀԱՆԱԾՈ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Տայգայի սղտակար հանածոները մինչև վերջին որերս քիչ եյին ուսումնասիրված: Վերջին տարիների հետազոտութունները ցույց տվին, վոր տայգայի ընդերքում շատ հարստութուններ են թաղնված՝ վոսկի, արծաթ, կապարի և ցինկի եանքեր, քարածուխ, աղ, գրաֆիտ:

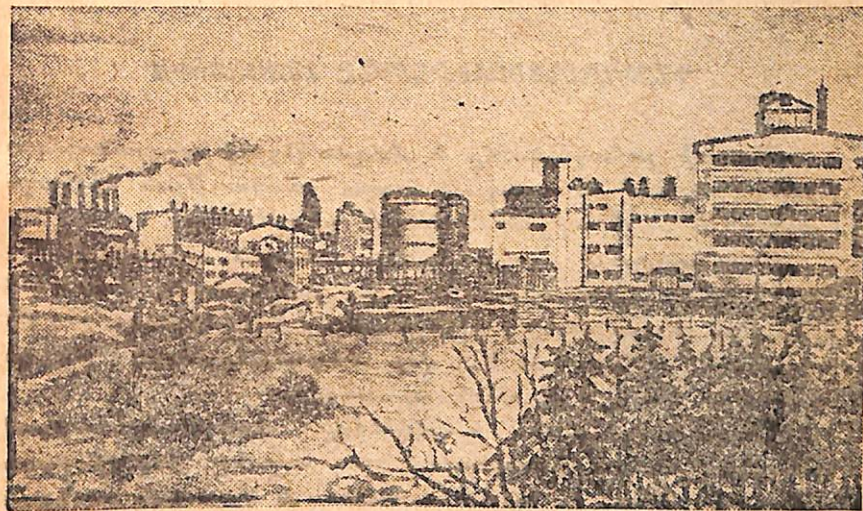
Շատ մեծ նշանակութուն ունի Կուզնեցկի ալյազանի քարածուխը: Կուզնեցկը գտնվում ե Նովոսիբիրսկից դեպի հարավարևելք: Հետախուզումները ցույց տվին, վոր Կուզնեցկի ալյազանում չափազանց շատ առաջնակարգ ածուխ ե գտնվում:

Վերջին տարիներում մեծ չափերի յե հասել Կուզնեցկի ածուխի արդյունաբերութունը: Կուզնեցկի ալյազանի ածուխը բացառիկ նշանակութուն ունի մեր արդյունաբերության զարգացման համար:

Առաջադրույուն: ԽՍՀՄ-ի քարտեզի վրա գտեք թե տայգայի վոր տեղերում են տարածված հեռուստապար հանածոները՝ քարածուխ—Կուզնեցկի ալյազան (Նովոսիբիրսկից դեպի հարավարևելք), նավթ (Պեչորայի վտակի վրա և Ուրալյան լեռների արևմտյան լանջում), վոսկի (Աենա գետի և Ալդան վտակի վրա):

ԲԵՐԵՋՆԻԿԻ

Ուրալից արևմուտք Կամայի ձախ ափին գետնի տակ փրվում ե զանազան աղերի խավ, վորի հաստութունը հասնում ե

Նկ. 26. Բերեգնիկի

500 մետրի: Աղերից վոմանք գործ են անվում կերակրի մեջ—
դա մեր սովորական, կերակրի աղն է: Մյուսները հրաշալի պարարտանյութեր են վարելահողերի համար—դրանք կալիումի աղերն են:

Աղերի այդ հարուստ շերտերից վոչ հեռու գտնվում են քարածխի և ֆոսֆորիտների շերտեր: Յարական իշխանության որով այդ հսկայական հարստությունները շատ քիչ ելին շահագործվում:

Ներկայումս այստեղ կառուցված է ամենամեծ քիմիական կոմբինատն ամբողջ աշխարհում՝ Բերեգնիկին: Սա բաղկացած է մի քանի խոշոր գործարաններից, վորոնք այստեղ արդյունահանող ոգտակար հանածոներից պատրաստում են զանազան պարարտանյութեր: Յերեկոները մի քանի տասնյակ կիլոմետր հեռավորութունից կարելի յե տեսնել կոմբինատի բազմաթիվ շենքերը, վորոնք հեղեղված են ելեկտրական լույսով:

Այստեղից պարարտանյութեր կամա գետով տեղափոխում են ՆՍՀՄ-ի զանազան տեղերը, կոլեկտիվ և խորհրդային տնտեսությունների անծայրածիր դաշտերը:

Քորտեզի վրա ցույց տվեք Բերեգնիկին:

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏՍՅԳԱՅՈՒՄ

Անտառի շահագործումը և մուշտակեղենի արդյունաբերությունը կազմում են տայգայի գոտու տնտեսության հիմնական ճյուղերը և բնակչության հիմնական զբաղմունքը:

Իայց տայգայի բնակչությունը զանազան աննդամթերքների կարիք ունի: Նրան պետք են հաց, բանջարեղեն, կաթնեղեն, միս: Այս բոլորը հեռվից բերելը դժվար է և ձեռնտու չէ: Այդ պատճառով անհրաժեշտ է, վոր աննդամթերքներից ինչ վոր հնարավոր է տեղն ու տեղն արտադրվի:

Տայգայի բնական պայմանները դյուրատնտեսությամբ զբաղվելու համար նպաստավոր չեն. այստեղ հողերն արդավանդ չեն, լինում են ցուրտ դարուններ և վաղահաս սառնամանիքներ: Սակայն փորձերը ցույց տվին, վոր ջնայելով այդ

բնական դժվարություններին, տնտեսությունը կանոնալոր տանելու ղեկավարում, այստեղ կարող են զարգանալ և յերկրագործությունը, և անասնապահությունը:

Այստեղ կարող են հասնել դյուրատնտեսական բույսերից շատերը, վորոնք մինչ վերջին ժամանակներն աճում ելին միայն ալեկի հարավ ընկած վայրերում:

Մշակվում են այդ բույսերից այնպիսի տեսակներ, վորոնք կարողանում են ցրտին դիմանալ:

Կաթնատու անասունները կարող են ալեկի առատ կաթ տալ, յեթե նրանց լավ խնամեն և ընտրեն ցրտին դիմացող տեսակներ:

Սորհրդային իշխանությունը վորոշել է բարձրացնել տայգայի զոնայի դյուրատնտեսությունը:

Կազմակերպվում են խորհրդային և կոլեկտիվ տնտեսություններ: Սորհրդային տնտեսություններն իրենց որինակով ցույց են տալիս, թե ինչպես պետք է վարել յերկրագործությունը, բանջարարուծությունը, ինչպես պետք է խնամել անասուններին:

Սորհրդային իշխանությունն անսնձնապես մեծ ուշադրություն դարձրեց տայգայի զոնայում կաթնատու անասունների բազմացման վրա, վորովհետև այստեղ գետերի հովիտներում լավ մարդագետիններ կան:

ԲԱՂԱՔՆԵՐԻ ԿԱՌՈՒՅՈՒՄԸ ՏՍՅԳԱՅՈՒՄ

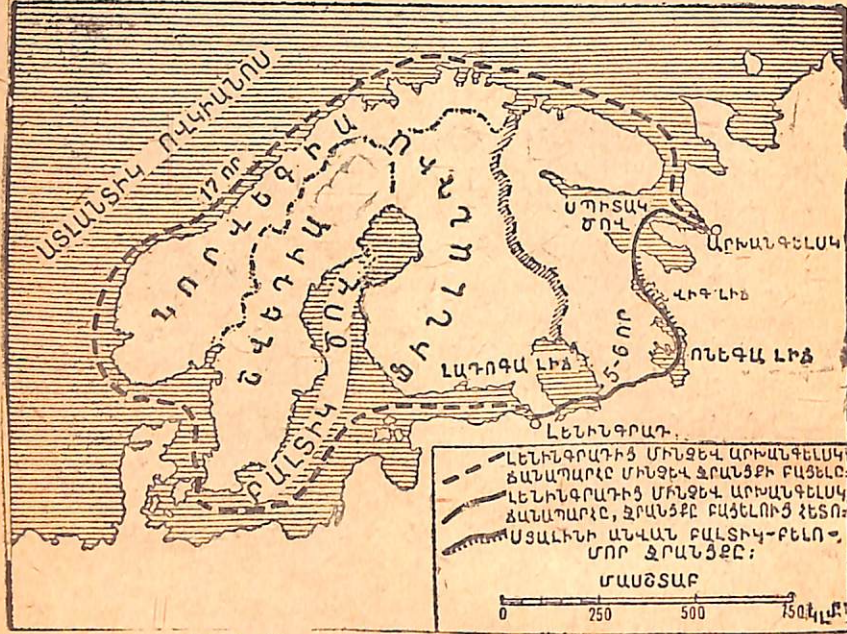
Տայգայում արագորեն առաջ է դնում քաղաքների կառուցումը:

Յերկուս և կես տարվա ընթացքում հեռավոր արևելյան տայգայում աճեց մի նոր քաղաք՝ Կոստամոլսկը՝ Ամուր գետի վրա:

Դա ՆՍՀՄ-ի ամենանոր քաղաքներից մեկն է:

Սորհրդային Միության զանազան քաղաքներից տայգա յեկան կոմյերիտականները, կտրտեցին տայգայի մի հողակտորի ծառերը, չորացրին ճահիճները և Ամուր գետի ափին բարձրա-

ըզուլթամբ իրագործեց խորհրդային իշխանութիւնը՝ 20 ամս-
վա ընթացքում շինվեց աշխարհում ամենամեծ՝ Ստալինի անվան
ՍՊԻՏԱԿ-ԲԱԼԹԻԿՈՎՅԱՆ ԶՐԱՆՑՔԸ, վորի յերկարութիւնն է
200 կիլոմետր:

Նկ. 28. Բալթիկ ծովից դեպի Սպիտակ ծով ցամաքայրի սխեման

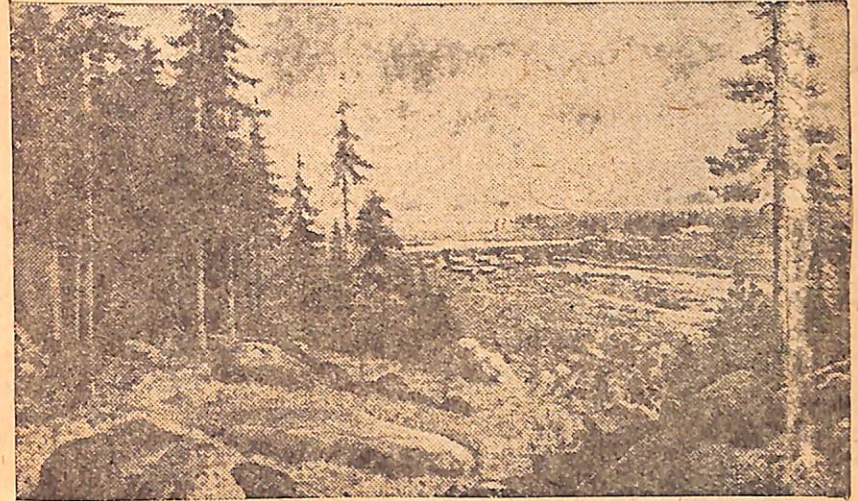
Այդ ջրանցքն Ոսեդայի լիճը միացնում է Սպիտակ ծովի
հետ: Նրանով կարելի չէ 5-6 որում Լենինգրադից հասնել Սպի-
տակ ծով: Առաջ աշգլխի ճանապարհորդութեան համար 17 որ-
եր պետք, վորովհետև պետք էր պատվել Յեվրոպայի հյուսի-
սային ափերի շուրջը:

Սպիտակ-Բալթիկ ծովյան ջրանցքը մեծ նշանակութիւն ունի
ամբողջ Խորհրդային Միութեան համար:

Այդ ջրանցքով հյուսիսից Խորհրդային Միութեան դանադան
տեղերն ուղարկվում են՝ փայտ, ձուկ, մորթի, պարարտանյութ-
եր, շինանյութեր, իսկ դեպի հյուսիս փոխադրվում են՝ հաց,
նալթ, աղ, լաճն դործածութեան դանադան ապրանքներ:

Ջրանցքի յերկարութեամբ կառուցվում են երկաթուղիներ կա-

յաններ, ֆարրիկաներ և դործարաններ: Երկաթուղիան պայծառ
լույսը հեղեղում է նախկին «չլախեցող թուշունների յերկիրը»:
Բաղմաթիվ ֆարրիկաներում և դործարաններում պատրաստվում
են տախտակներ, ֆաներներ, թուղթ. փայտի թափթփուկներից՝
չաքար, սիրոպ, քացախ, սպիրտ: Անտառների անանցանելի թա-

Նկ. 29. Տայգան Սպիտակ-Բալթիկ ծովյան ջրանցքի վրա:

վուտներով կանցնեն խճուղիներ, կսլանան երկաթուղիան դնացք-
ներ:

Չորացած ճահիճներում հացահատիկները հասկ կզցեն, կե-
րախոտերը կանաչին կտան: Յեղ աշտեղ, վորտեղ դեռևս թե-
առաջ թափառում էր «անտառների բրդոտ սերը» — արջը, կու-
ռաճանան մեծ բնակալայրեր ու քաղաքներ:

ԱՐԽԱՆԳԵԼՍԿ ՆԱՎԱՀԱՆԳԻՍՏԸ

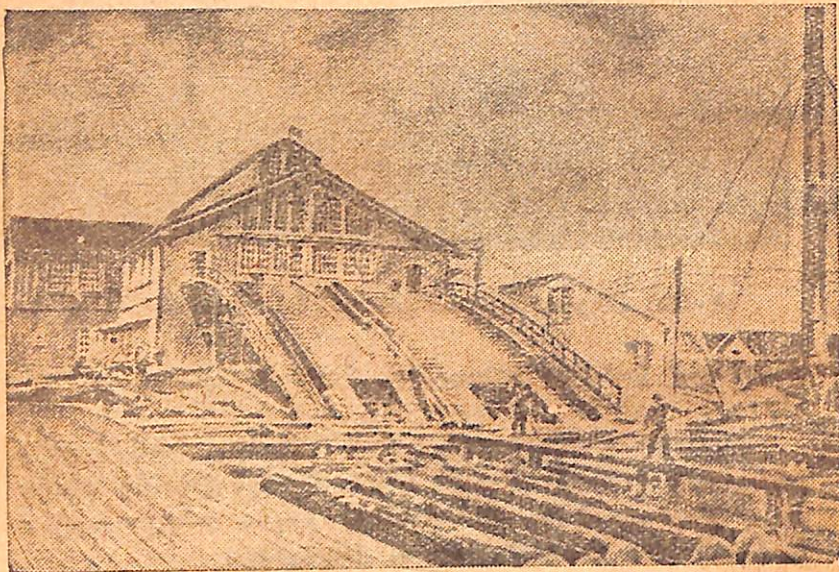
Բարտեղի վրա պետք Արխանգելսկ նավահանգիստը:

Յածրաղեր ճահճոտ ափերի միջև փռվել է Հյուսիսային
Իվինայի լաճն դեռաբերանը: Յերկնակամարը ծածկվել է մուճ

ամփոփելով, մոռյլ են Դվինայի կատաղի ալիքները: Բայց այդ ափերի կյանքն ուրախացնում է մարդուն: Վոր կողմն էլ նայում ես—ամենուրեք փայտի անվերջ պահեստներ: Իրար վրա դարսված են հաստ գերաններ, սղոցած տախտակները թեթև տանիքների տակ իրար վրա դարսված են բարձր կիտվածքներով:

Վերամբարձ մեքենաները ջրից դանդաղորեն հանում են, բարձրացնում վեր և ապա կանոնավոր կերպով իրար վրա դարսում ամբողջ ծառեր, վորոնք բերվել են լաստերով:

Վազում են ելեկտրոբարչի վագոնները, շաչում են սղոցարանի սուլիչները, սուլում են շողենավերը: Հարյուրավոր յեկվոր բանվորներ տուրբակներն ու սղոցները մեջքներին լցվում են նավահանդիստը:

Նկ. 30. Սղոցագործարան

Հազարավոր ոտար շողենավեր յեկել են Արխանգելսկ բարձելու տախտակ և գերան: Նրանց բարձր կայմերն ու գույնը գույն դրոշակները ծածկել են գետը:

Այդ շողենավերը մեր փայտը տեղափոխում են աշխարհի բոլոր ծայրերը:

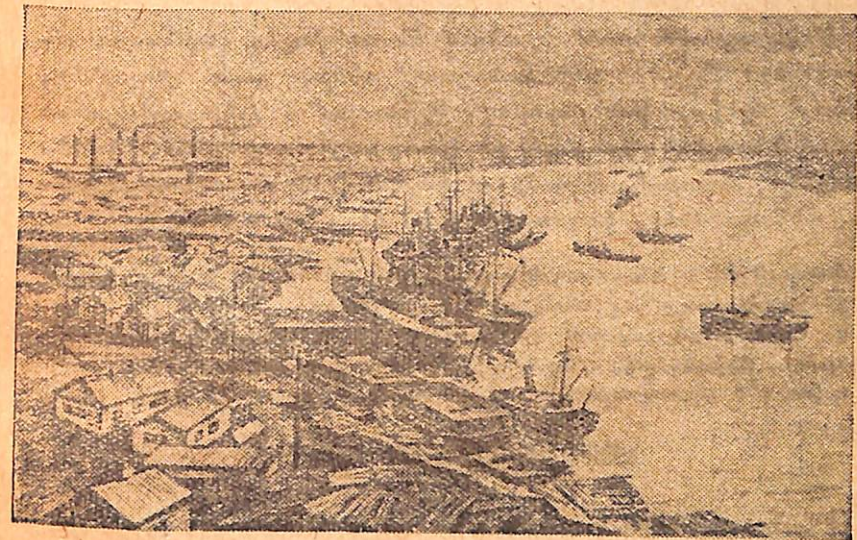
Անցնում են մեր ոռոսական ձկնորսանավերը, մարդատար շողենավերը, վորոնք բանվորներ են տեղափոխում: Բայց նրանք կրչում են փայտանյութի մասսայի մեջ. ամենուրեք փայտե տախտակներն ու գերանները բռնել են Դվինայի ափերը, փայտը բարձր կիտվածքով դարսված է ոտար նավերի վրա: Նավահանդիստներում բարձում են գերաններ և տախտակներ:

ԻԳԱՐԿԱՆ—ԻԵՎԵՌԱՅԻՆ ՆԱՎԱՀԱՆԳԻՍՏ

Քարտեզի վրա դուք Իզարկա նավահանդիստը:

Յենխեյի աջ ափին վերջին տարիներում աճեց նոր նավահանդիստ Իզարկան:

Դեռևս քիչ առաջ Իզարկայի կառուցողներն առանց խա-

Նկ. 31. Իզարկա նավահանդիստը

բույիների և պահապանների չեյին կարողանում քնել. արջերը միշտ կարող էյին գիչերով նրանց վրա հարձակվել:

Նորածին քաղաքի առաջին բնակիչները կտրված էին ամբողջ աշխարհից, սննդամթերքների մեծ նեղություն էին կրում, համառորեն պայքարում էին տայգայի և բևեռային ցրտերի դեմ:

Յերկու տարվա մեջ բևեռային շրջաններից դեպի հյուսիս առաջացավ արդյունաբերական մի նոր քաղաք և նախահանգիստ: Փայտի համար այստեղ դալիս են ոտար շոգենավեր: Բարձումը կատարվում է համարյա անընդհատ դիշեր-ցերեկ:

Ծխում են գործարանային ծխնելույղները: Այստեղ յերեք սղոցարան փայտ են սղոցում Յեվրոպա և Ամերիկա արտահանելու համար: Նրանց կողքին մի քանի ուրիշ գործարաններ պատրաստում են Փաներա և փայտանյութի մասսա, վորից կարելի չէ պատրաստել թուղթ և արհեստական մետաքս: Աշխատում են պահածոների գործարանները: Քաղաքի դիմաց գտնվող կղզու վրա տրակտորներով մշակում են հողը: Բանջարանոցներում աճում են կարտոֆիլ, կաղամբ, սոխ և ուրիշ բանջարեղեններ:

Մարդադեղատններում արածում են սղոցացեղ կաթնատու առնատուներ: Քաղաքի մեջ կան շատ տներ, լայն փողոցներ, սյուններ՝ ելեկտրական լարերով: Աշխատում է ելեկտրակայանը: Խոսում է ռադիոն: Կառուցել են վիճո, բացել դպրոցներ, հիվանդանոցներ, տղարան: Ակումբում կարդում են դասախոսություններ, ղեկուցումներ, կազմակերպվում են յերեկույթներ:

- վարժուրյուն 1. Կոնտուրային քարտեղի վրա նշանակեցեք տայգայի դոտին:
2. Գրեցեք տայգայով հոսող գետերի անունները:
3. Կոնտուրային քարտեղի վրա նշանակեցեք վերխոյանակ, Յակուտակ, Բերկինի, Արխանգելսկ, Մուրմանսկ, Իդարկա քաղաքները:

Աշխատանք արտադայան ժամանակ: Կազմեցեք ալրոմ «Տայգայի դոտի» թեմայով:

ԽԱՌՆ ԱՆՏԱՌՆԵՐԻ ԶՈՆԱ

Խառն անտառների դոտան գտնվում է տայգայից դեպի հարավ-արևմուտք: Տայգայի և խառն անտառների միջև սահմանն անցնում է մոտավորապես Լենինգրադ—Կազան դժով: Հարավում սահմանն անցնում է Կաղանից մինչև Կիևով:

Քաղաքի վրա գտեք խառն անտառների դոտին:

Նկ. 32. Խառն անտառների գոնայում

ՄԱՎԱՌՆԱԿԻ ՎՐԱՅԻՑ

Այս հողվածը կարգալիս հետեցեք քարտեղին:

Սավառնակը մի կողմը թողեց Վիչնի Վոլոչեկ քաղաքը և բունց Մոսկվայի ուղղությունը: Ամեն ուղղությամբ տարածվում են ընդարձակ անտառներ: Նրանք հաճախ ընդհատվում են կտրտած անտառատեղերով և ճահիճներով: Յերկիրը հարթ է, բայց նրա վրա տեղ-տեղ յերևում են բլուրներ: Ներքևում նըլմարվում են դետերի արծաթափայլ թեղերը և բազմաթիվ գյուղեր շրջապատված վարելահողերով և բանջարանոցներով:

Վորքան առաջ ենք գնում, այնքան ավելի հաճախ ենք հանդիպում կտրտված անտառատեղերի, վարելահողերն ավելի յեն ընդարձակվում, գյուղերն ավելի շուտ-շուտ են պատահում:

Ահա յերևում է վուչի գմբուլտոս մեծ դաշտը: Մեկը, մյուսը... Սրանք վուչի կոլեկտիվ անտեսությունների ցանքերն են:

Կալինին քաղաքի մոտ ընկած է տորֆի ճահիճների ընդարձակ տարածություն: Ծխում են Կալինինի գործարանների և Փարրիկաների ծխնելույղները:

Սալաոնակը կտրում է Վոլգայի գալարվող փայլուն ժապա-
զները և դարձյալ ներքևում անտառների ծածկոց, միայն ավելի
նոսր, քան Հյուսիսում: Յեւ նրանք այժմ խողի մաղի պես բիզ-
բիզ չեն կանգնած—նրանց ուրվագծերն ավելի քնքուշ է: Այս
անտառներում սաղարթավոր ծառերն ավելի շատ են:

Դարձյալ մի հարյուր կիլոմետր ևս և սալաոնակը կլինի
Մոսկվայում: Մեկը մյուսի հետևից արագորեն անցան գյուղեր,
լանվորական նոր ավաններ: Յերևացին գործարաններ և Փար-
բիկաներ: Անտառներն ավելի ևս նոսրացան: Միայն առանձին
չկտրայած անտառի մնացորդներով կարելի չե գաղափար կազ-
մել, վոր մի ժամանակ այստեղ նույնպես անտառ է յեղել:

Բնությունը նահանջել է մարդու կամքի առաջ, չինարա-
րուժյան առաջ:

Ահա և Մոսկվան... Սոճու, կեչու և բարդու անտառի փո-
խարեն—գործարանային ծխնելույղների անտառ և քարե շենքե-
րի զանգված:

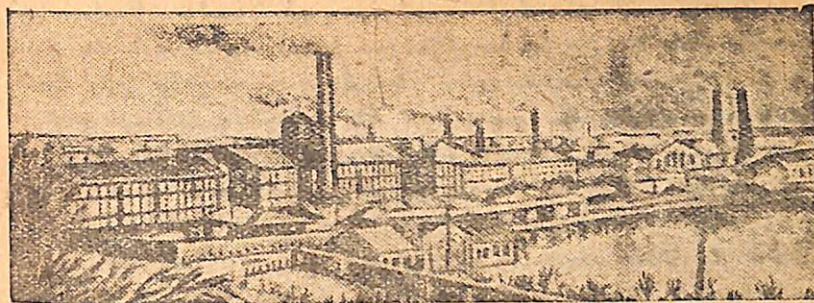
ԻՆՉՊԵՍ Ե ՓՈԽՎԵԼ ԽԱՌՆ ԱՆՏԱՌՆԵՐԻ ԳՈՏՈՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍԻՐ

Հին ժամանակ խառն անտառների ամբողջ գոտին ծածկված
էր անանցանելի մութ անտառներով:

Այս տեղերը հարմար էյին մարդկային հին բնակատեղերի
համար: Անտառը պաշտպանում էր թշնամիների հանկարծակի
հարձակումներից: Դեպի ամեն կողմն ցրվող գետերը հազորդակ-
ցության լսով ճանապարհներ էյին անանցանելի անտառներում:
Մարդը կացինը ձեռքին հարձակվեց անտառի վրա: Նա կտրեց
ծառերը, մաքրեց բացուտը ցանքի և բնակարանի համար:

Մութ անտառները հետզհետե փոչնչանում էյին, նոսրանում:
Նրանց փոխարեն յերևան էյին գալիս վարելահողեր, մարգագե-
տիներ, առաջ էյին գալիս գյուղեր:

Անցան դարեր, և մարդկանց շատ սերունդների աշխատան-
քից խառն անտառների գոտին բոլորովին անճանաչելի դարձավ:
Անտառի ահագին տարածություններն անհետացան: Նա

Նգ. 33. Քարբիկաներն ու գործարանները խառն անտառների
գոտում

պահպանվեց միայն քիչ տեղերում: Չորացվել են հաղարավող
հեկտար ճահիճներ:

Անհետացած անտառների փոխարեն առաջացան գյուղեր,
քաղաքներ, գործարաններ և Փարբիկաներ, ամեն ուղղությամբ
տարածվեց յերկաթուղիների ցանցը: Հոկտեմբերյան հեղափո-
խությունից հետո փոփոցին կոչեկալվ, խորհրդային անտեսու-
թյուններ: Աճեցին նոր հսկա գործարաններ: Անտառների ու այ-
դիների կանաչի մեջ կառուցվել են նոր քաղաքներ: Վերակա-
ռուցվել ու ծառադարդվել են հին քաղաքներ:

ԽԱՌՆ ԱՆՏԱՌՈՒՄ

Գետակի ափին ապաստան է գտել մի փոքրիկ գյուղ:

Գյուղի շուրջը տարածվում են դաշտեր, խի նրանցից հետո
անտառներ... Ամառային շոգ սրբերին անտառը հրապուրում է իր
խիտ կանաչով, խոտանալով սուվեր և հով: Անտառի յեղբը
ծածկվել է ջահել կեչիներով: Արևի ճառագայթներն անցնում են
ճյուղերի միջով և պայծառ բծեր գցում խոտի խիտ, դույնդույն
գորգի վրա: Կապտին են տալիս դանդակիկները, կարմրին է տա-
լիս մեխակը, սուվույտը: Տեղ-տեղ հրապուրիչ հայացքով նա-
յում են մորու հատապտուղները:

Յեղրից հեռու անտառն աստիճանաբար խոտանում է, կեչի-
ները քչանում են: Սրանց խեղդում են բարձր, մութ յեղևի-

Ներք: Նրանց մեջ աճում են լորի, բարդի ծառեր: Սպիտակին են տալիս փունչնու խոշոր ծաղիկները: Խոտն այլևս այնպես խիտ չէ և ծաղիկներով խայտարեղ չէ: Հատապտուղներ քիչ կան: Բայց դրանց փոխարեն պատահում են սուճիկեր: Հաճախ լսվում է, թե ինչպես է կոցաճարն իր կտուցով ծեծում հին յեղևնու կեղևը: Յերբեմն ծառերի ճյուղերի մեջ յերևում է սկյուռի շեկ մուշտակը: Ճովողում են անտառային թռչունները:

Ահա մի մեծ բացուտ: Ծարքերով դարաված են կտրտված փայտերը, իսկ նրանց մեջ ցցված են թարմ կոճղեր: Անտառն այստեղ հենց այս ձմեռն են կտրատել, իսկ բացուտն արդեն ծածկվել է բարձր, հյութալի խոտով, կոճղերի շուրջը բռնել են մոռի թփերը:

Բացուտից հետո դարձյալ անտառ, բայց ճահճոտ: Ամառը նրանց միջով անհնարին է անցնել:

ԽԱՌՆ ԱՆՏԱՌՆԵՐԻ ԶՈՆԱՅԻ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Խառն անտառների դոնայի մակերևույթը, ինչպես քարտեզից յերևում է, դաշտավայր է: Մեջտեղով, հյուսիսից դեպի հարավ անցնում է Միջին Ռուսական բարձրությունը:

Հարթության մակերևույթը միանգամայն հարթ, ուղիղ չէ, այլ բլրոտ:

Գետերը: Քարտեզից յերևում է, վոր խառն անտառների դոնայով հոսող գետերն սկիզբն են առնում Միջին Ռուսական բարձրությունից և հոսում տարբեր ուղղությամբ դեպի հետևյալ յերեք ծովերը՝ Բալթիկ, Սև և Կասպից:

Այս հոգվածը կարգալիս հետևեցեք քարտեզին:

Քարտեզի վրա գտեք Վոլգա, Դոն, Գնեպր, Արևմտյան Գլինա գետերը: Յուրյ տվեք նրանց ամբողջ հոսանքը, սկսած ակունքից մինչև դեպարեքսը:

Խառն անտառների դոնայի կլիման ավելի տաք է, քան տայգայի կլիման: Արևմուտքից, տաք Ատլանտյան ովկիանոսի կողմից փչող քամիները բերում են տաքություն և մեղմացնում են ձմեռային սառնամանիքները: Ձմեռն այստեղ տևում է մոտ 5

ամիս, բայց ավելի տաք է, քան թե տայգայում: Ամառն ավելի յերկարատև է և տաք, քան տայգայում: Հաճախ անձրևներ են դալիս: Անձրևներ բերում են Ատլանտյան ովկիանոսի կողմից փչող քամիները:

Հողերը մոխրահողային են, ինչպես տայգայում: Բայց նրանք այստեղ ավելի արգավանդ են:

Բուսականություն և կենդանական աշխարհ: Կլիմայի մեղմության շնորհիվ այստեղ աճում են սաղարթավոր ծառերի դանադան տեսակներ՝ կեչի, կաղնի, բխկի, կացի, լորի: Փշատերև և սաղարթավոր ծառերն աճում են իրար հետ խառը մեջընդմեջ: Տորֆային ճահճներն ընդարձակ տարածություն են բռնում:

Շատ առաջ այստեղ գտնվում էլին մութ, անանցանելի անտառներ: Այժմ նրանք համարյա բոլորովին կտրտված են: Մեծ տարածությամբ անտառներ մնացել են միայն ամենաարևմտյան մասում, Պոլեսայում:

Այստեղ, վորտեղ անտառները պահպանվել են, ապրում են նույն անտառային դադաններն ու թռչունները, ինչ վոր տայգայում:

ԻՆՉՊԵՍ Ե ԶԱՐԳԱՆՈՒՄ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽԱՌՆ ԱՆՏԱՌՆԵՐԻ ԶՈՆԱՅՈՒՄ

Նայեցեք քարտեզին. խառն անտառների դոնայում նշանակված են յերկու մեծ արդյունաբերական շրջան: Մեկը Լենինգրադի մոտ, իսկ մյուսը՝ Մոսկվա, Կալինին, Իվանովո, Գորկի քաղաքների միջև:

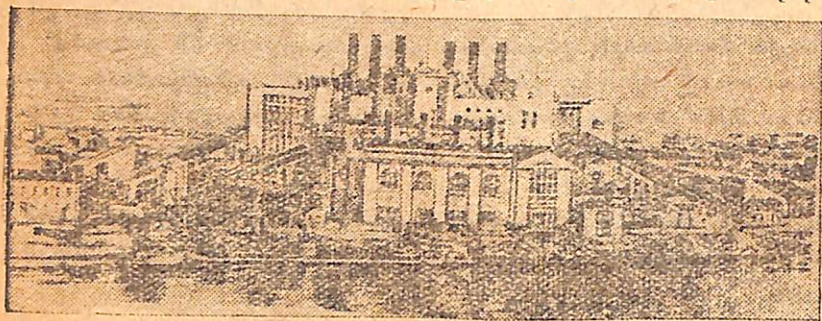
Այս շրջաններում առաջ էլ շատ դործարաններ ու ֆաբրիկաներ կային: Բայց արդյունաբերությունն այստեղ առանձնապես դարգացավ խորհրդային իշխանության օրով:

Հիմնովին վերակառուցվեց Մոսկվայի և Լենինգրադի արդյունաբերությունը: Այստեղ կառուցվեցին և սարքավորվեցին բազմաթիվ խոշոր դործարաններ: Այս դործարաններում սկսեցին առաջին անգամ պատրաստել զանազան բարդ մեքենաներ, ԽՍՀՄ-ի տարբեր տեղերում կառուցվող դործարաններն ու ելեկտրակայանները սարքավորելու համար:

Աճեց ավտամոբիլային դործարան—գիլգանտ Գորկի քաղաքում :
Ընդարձակվեցին ու վերակառուցվեցին Մոսկվայի, Կալինինի և
Իվանովոյի մանվածքային դործարանները :

Սառն անտառների դոնայում արդյունաբերությունը դարդա-
նում և մեծ թափով : Շատ վառելիք և սկտք, վորպեսզի նրա
բազմաթիվ դործարաններն ու ֆաբրիկաներն անընդհատ աշխա-
տեն :

Սկսեցին արդյունահանել այն տորֆը, վորն այստեղ, անան-
իանի ճահիճների մեջ դարերով ընկած էր առանց շահագործ-

Նկ. 34. «Կրասնի ոկտյաբր» ելեկտրոկայանը

ման : Իսկ վորպեսզի այդ տորֆի շահագործումն ալելի ձեռն-
տու լինի, սկսեցին ելեկտրակայաններ շինել հենց տորֆային
ճահիճներում : Արդեն կառուցված են և տորֆով աշխատում են
յերկու մեծ ելեկտրակայան—Լենինի անվան Շատուրայի ելեկ-
տրակայանը, վոր Մոսկվայից 135 կիլոմետր դեպի արևելք և
դանվում և «Կարմիր Հոկտեմբերը»—Լենինգրադի մոտ :

ԼԵՆԻՆՅԱՆ ՇԱՏՈՒՐԱ

Քարտեզի վրա գտեք Շատուրայի ելեկտրակայանը :

Այնտեղ, վորտեղ այժմ կանգնած է Շատուրայի ելեկտրա-
կայանը, անհիշելի ժամանակներից ձգվում էին տորֆային ա-
նանցանելի ճահիճներ :

Հաղարայրը հեկտար տարածությամբ փռվում էին ճահ-
ճուաներ և վախ ցածրիկ անտառներ :

Տեղ—տեղ ճահիճների մեջ դանվող կղզիների վրա պատասար-
ված էին խոճուկ ծառեր :

Ճահիճները դյուրացիների համար աղքատություն և հիվան-
դություններ էին բերում : Մինչդեռ նրանք իրենց մեջ մեծ հա-
րստություն էին պարունակում—դա տորֆի հեկտարական պա-
շարն էր :

Յեկավ 1917 թ. Հոկտեմբերը : Բանվորներն իշխանությունն
իրենց ձեռքը վերցրին : Սկսվեց արյունահեղ սրտերազմ սպի-
տակների հետ : Գեներալները դրավեցին այն տեղերը, վորտեղ
ստաբլում էր նալթ և ածուխ : Մոսկվայի արդյունաբերական
կենտրոնը մնաց առանց վառելիքի :

Գործարանների կրակարանները հանդուս էին : Բնակարան-
ները մնացել էին առանց տաքացնելու : Ելեկտրական լապտեր-
ներն աղոտ լույս էին արձակում :

Ինչ դնով էլ լինի սկտք էր վառելիք ճարել :

Հիշեցին Շատուրայի ճահիճները :

Վ. Ի. Լենինը կարգադրեց անմիջապես շահագործել տորֆը :
Աշխատանքը յեռաց. բանվորներն սկսեցին առուններ փորել և
ճահճի ջուրն այդ առուններով հեռացնել, տորֆն արդյունահա-
նել :

Այդ տորֆը յերկաթուղով փոխադրվեց Մոսկվա և արդյու-
նաբերական այլ կենտրոններ :

Տորֆի արտահանությունը Շատուրայում հետզհետե ընդար-
ձակվում էր : Բայց այդ տորֆը ձեռնտու չէր յերկաթուղով տե-
ղափոխել—դրա համար շատ վազոններ էին պետք :

Այն ժամանակ մի այսպիսի միտք ծագեց՝ ճահճի մոտ մեծ
ելեկտրակայան կառուցել և ելեկտրական հոսանքը հաղորդել-
ներով ուղարկել ուր վոր պետք է :

Անցավ մի քանի տարի : Յեկ Շատուրայի ճահիճների վրա
աճեց տորֆով աշխատող ամենամեծ ելեկտրակայանն ամբողջ
աշխարհում :

15 տարի աշխատում է Շատուրայի ելեկտրակայանը : Նրա

կրակարաններում այրվում է Շատուրայի տորֆը: Աշխատում են շոգեմեքենաները և դուրըշով շարժման մեջ դնում տուրբինները (թևերով անխիներ), իսկ դրա հետ և էլեկտրական մեքենաները:

Պատվում են էլեկտրական մեքենաները, և հոսանքը հաղորդիչներով վազում է դեպի դանազան կողմեր, տասնյակ և հարյուրավոր կիլոմետր:

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Սառն անտառների զոնայում շատ հին ժամանակներից սկսած պրազվում են յերկրագործությամբ:

Այս զոնայի հողերը փոքր ինչ ավելի արգավանդ են, քան տայգայում: Կլիման ավելի մեղմ է, յերկրագործության համար ավելի հարմար:

Հին ժամանակներից սկսած այտեղ մշակում են դարի, վարսակ, հաճար, վուշ, կանափ, կարտոֆիլ և ուրիշ բանջարեղեն: Վերջերս շատ տեղերում սկսել են մշակել նաև ցորեն:

Բայց խառն անտառների զոնայում գյուղատնտեսությունը յերբեք չի կարողացել հողալ նույնիսկ դյուղացու կարիքները: Հողը կարիք ունի լավ մշակման և պարարտացման, իսկ ցարական կառավարության և կարվածատերերի կողմից քայքայված գյուղացիները չեն կարողանում հողը կանոնավոր մշակել և լավ պարարտացնել: Շատերն անատուններ և անհրաժեշտ յերկրագործական գործիքներ ու մեքենաներ չունենին, և այդ բոլորի հետ միասին գյուղացիները միշտ կախված էին կուլակներից ու կարվածատերերից:

Մինչդեռ արդյունարերական աճող կենտրոնների համար աննդամ թերքների պահանջն ավելի ու ավելի յե մեծանում, և գյուղատնտեսությունը կարող է հողալ այդ կարիքը:

Գյուղատնտեսությունը վճռական վերակառուցման է յենթարկվում խառն անտառների զոնայում:

Կուլակիով անտեսություններն ամբայել են: Ստեղծվել են խորհրդային անտեսություններ, մեքենա-տրակտորային կայան-

ներ: Խոշոր արդյունարերական կենտրոնների շուրջը դարգացել են բանջարարուծություն և կաթնատվություն:

ԽՍՈՆ ԱՆՏԱՌՆԵՐԻ ԶՈՆԱՅԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սառն անտառների զոնայում ապրում են դլխավորապես բնլոռուսներ և ռուսներ:

Այտեղ է գտնվում ԲԵԼՈՒՌՍԻԱՅԻ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ (ԲՍԽՀ):

Քարտեղի վրա դտեք այդ հանրապետությունը:

Աշխատավոր բեղոռուսներն աղքատիկ կյանք էյին վարում ցարի ժամանակ: Ճահիճների ու անտառների մեջ էյին ցրված բեղոռուսական դյուղերը:

Աներբրի հողերը ցածր բերք էյին տալիս: Այտեղ շատ քիչ էր դարգացած արդյունարերությունը: Բնակչությունը խավար էր ու անզբաղետ: Սակավաթիվ դյուղոցներում ուսուցանում էյին միայն ռուսերեն լեզվով:

Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո աշխատավոր բեղոռուսների կյանքը խիստ բարելավվեց:

Բեղոռուսիայում շատ մեծ ուշադրություն է դարձվում աննցանելի ճահիճների դեմ պայքարելու գործի վրա, քանի վոր այդ գյուղատնտեսության դլխավոր չարիքն է հանդիսանում: Չորացվել են վիթխարի տարածություն ճահիճներ, վորոնց տեղն այժմ նոր վարելահողեր—արոտներ են փոխված:

Չորացված տորֆային ճահիճները վրա հիմնվել են էլեկտրոկայաններ, վորոնք այժմ եներդիս յեն տալիս գյուղատնտեսությունն ու արդյունարերությունը: Բարելավվում, կարգավորվում է գյուղատնտեսությունը:

Կառուցված են փայտի վերամշակման բազմաթիվ գործարաններ:

Բեղոռուսիայում արագորեն դարգանում է նաև կուլտուրական կյանքը: Այտեղ մտցված է ընդհանուր ուսուցում: Բեղոռուսական լեզվով հրատարակվում են բազմաթիվ թերթեր ու ժուռնալներ: Ստեղծվել են մի քանի տասնյակ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ ու դիտահետազոտական ինստիտուտներ:

Նայեցեք քարտեղին: Դուք տեսնում եք, վոր խառն անտառ-
ների զոնայով ամեն կողմից դեպի Մոսկվա յեն ուղղվում յեր-
կաթուղիներ: Տասնևմեկ յերկաթուղի միանալով իրար հետ կազ-
մում են Մոսկվայի յերկաթուղային հանգույցը: Նրանք Մոսկ-
վան, իսկ դրա միջոցով նաև մոտակա արդյունաբերական կենտ-
րոնները միացնում են Միության հեռավոր շրջանների հետ:

Խառն անտառների զոնայի արդյունաբերական կենտրոննե-
րում արտադրած դանազան ապրանքների միլիոնավոր տոններ
այդ ճանապարհներով հոսում են դեպի Միության տարբեր ան-
կյունները: Այդ նույն ճանապարհներով հափառակ ուղղությամբ
փոխադրվում են բազմազան հում նյութեր, ինչպես և վառե-
լիք:

Քարտեղի միջոցով պարզեցեք թե Մոսկվայից ապրանքները յերկաթու-
ղով ուր կարելի յե փոխադրել:

Բայց մենք դեռևս բավարար չափով յերկաթուղիներ չու-
նենք. ճանապարհների մեջ ամենից եթանը ջրային ճանապար-
հըն է:

Նայեցեք ՍՄՀՄ-ի քարտեղին: Խառն անտառների զոնայում
սկսվում է Յեվրոպայի ամենամեծ գետը: Դա Վոլգան է: Նա
կազմում է ջրային մի յերկար ճանապարհ: Այլևի ջան 3½ հա-
զար կիլոմետր յերկարություը ունի նա:

Ձախ կողմից Վոլգայի մեջ թափվում են մեծ գետեր, կըտ-
րելով խիտ անտառները: Աջ կողմից Վոլգայի մեջ է թափվում
Ոկա գետը Մոսկվա վտակով, վորի վրա գտնվում է Մոսկվա
քաղաքը:

Վոլգան կարում է խառն անտառների համարյա ամբողջ գո-
նան, հոսում է Կալինին, Գորկի, Կազան քաղաքների մոտով և
իբ ջրերը տափաստանների միջով տանում է դեպի Կասպից
ծովը:

Բայց Մոսկվա քաղաքը, վոր խառն անտառների զոնայի ա-
մենախոշոր արդյունաբերական կենտրոնն է և ամբողջ Սորհրդ-
ղային Միության մայրաքաղաքը, այդ մեծ ջրային ճանապարհի

մի կողմն է մտում: Վոլգայի մեծ շղենավերը Մոսկվա սակա-
վաջուր դետով չեն կարողանում մոտենալ Մոսկվա քաղաքին:
Մինչդեռ Վոլգան բավականին մոտ է հոսում:

Քարտեղի վրա ցույց տվեք այն տեղը, վորտեղ Վոլգան ամենից շատ
է մոտենում Մոսկվային:

Սորհրդային կառավարությունը վորոշել է ջրային ճանա-
պարհը հասցնել Մոսկվա քաղաքը, Մոսկվա գետը նախարկելի
դարձնել: Վոլգայի և Մոսկվայի միջև պետք է փորվի մի
ջրանցք: Վոլգայի ջուրը կթափվի Մոսկվա գետի մեջ և սա ջրա-
ուստ կդառնա:

Յեվ կարմիր մայրաքաղաքից կանցնեն ջրային ճանապարհ-
ներ դեպի մեր ընդարձակ յերկրի տարբեր կողմերը՝ դեպի Կաս-
պից, Բալթիկ և Սպիտակ ծովերը:

Ջրանցքում կսուրան մեծ շղենավերը: Նրանք Մոսկվա կրե-
րեն միլիոնավոր տոնն բեռ՝ հաց, աղ, ձուկ և նավթ, քար և
փայտ:

Իսկ Մոսկվայից կտանեն ուրիշ բեռներ՝ մեքենաներ, դանա-
զան դործվածքներ և դրքեր Միության բոլոր ժողովուրդների
համար:

173 եջում գետեղված քարտեղի վրա ցույց տվեք Մոսկվայից
դեպի Կասպից, Բալթիկ և Սպիտակ ծովերը տանող ջրային ճա-
նապարհը:

Վարժուրյուն. Կոնսուրային քարտեղի վրա նշանակեցեք խառն անտառ-
ների դասին:

- Նշանակեցեք այն տեղը, վորտեղ պետք է ջրանցք անցնի:
- Գորկի, Կալինին, Իվանովո:
- Նանակեցեք այն տեղը, վորտեղ պետք է ջրանցք անցնի:
- Աշխատանք արտադասյան ժամանակ: Կազմեցեք արժույթ «Խառն անտառների
գոտի» թեմայով:

4. ԱՆՏԱՌԱՏԱՓԱՍՏԱՆԻ ՅԵՎ ՍԵՎԱՅՈՂԱՅԻՆ ՏԱՓԱՍՏԱՆ- ՆԵՐԻ ԶՈՆԱ

Անտառներից հարավ հաղարավոր կլիմետր տարածության
վրա ձգվում է սևահողային տափաստանների զոնան:

Նա սկսվում է ԽՍՀՄ-ի արևմտյան սահմանի մոտ, անցնում է Միության ամբողջ յեվրոպական մասով և մտնում Ասիայի խորքերը:

Անտառները միանգամից չեն փոխվում տափաստանի: Սկզբում անտառների մեջ յերևան են դալիս անտառազուրկ տեղեր— անտառները փոխվում են անտառատափաստանների: Դեպի հարավ անտառազուրկ տարածությունները հետզհետե՝ շատանում են, իսկ անտառները՝ քչանում: Վերջապես, անտառները բոլորովին անհետանում են և տեղի տալիս միասպառաջ տափաստանների:

ԽՍՀՄ-ի յեվրոպական մասում սեահողային տափաստանները հասնում են մինչև Սև և Ադովի ծովերը:

ԱՆՏԱՌՆԵՐԻ ԳՈՏՈՒՅ ԴԵՊԻ ՍԵՎԱՀՈՂ ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐԸ

Քարտեղի վրա դեռ անտառատափաստանի գոտին:

Այս նկարազրությունը կարգալիս հետեցեք «Բնական զոնաներ» քարտեղին:

Մենք Մոսկվայից Ռոստով ենք գնում:

Մոսկվայի իր գործարանային ծխնելույղների անտառով ու հաղարավոր քարակուր շենքերով մեր հետեն է մնացել:

Վազոնի պատուհանի առաջով սլանում են անտառներ, դաշտեր, մարգագետիններ:

Տեղ-տեղ անտառը բոլորովին մոտենում է յերկաթուղուն:

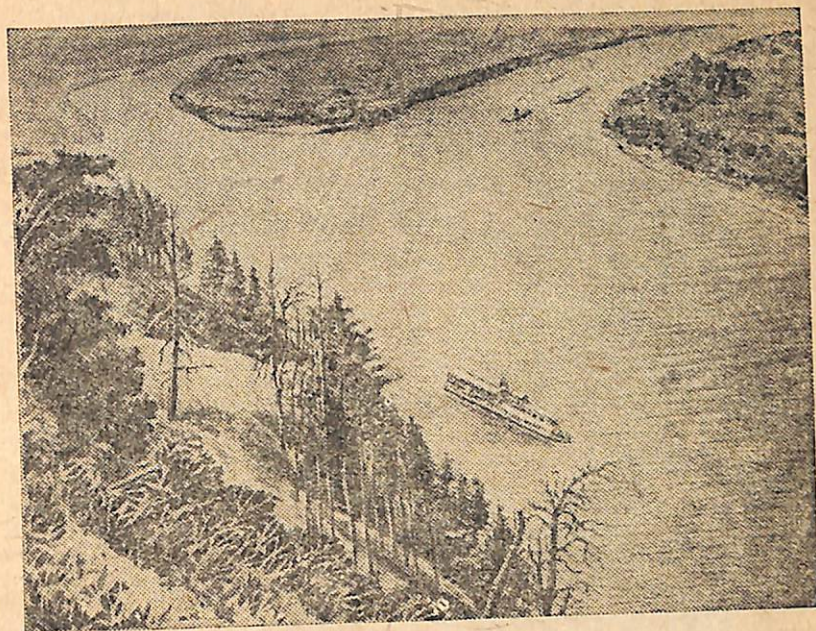
Անցնում են մուգ կանաչագույն յեղևները, սպիտակարուն կեչիները, կարմրարուն սոճիները, կաղամախները, իսկ յեղրերին՝ բազմապիսի թփուտներ ու ծաղիկներ:

Մի ժամանակ այստեղ ընդարձակ անտառներ են յեղել: Բայց հիմա այդ անտառները խիստ կտրտվել են:

Վորջան ալեղի հարավ ես գնում, այնքան նվազում են անտառները:

Անցնում ենք Ոկա դետը: Այստեղ չըջակայքն ալեղի բաց է: Վորոնեժի տակ անտառները բոլորովին չքանում են:

Շուրջը, վորջան աչքը կկտրի՝ անծայրածիր բաց տարած

Նկ. 35. Վոլգա գետը

ծություններ են: Տեղ-տեղ միայն փոքրիկ անտառներ կան կուչ յեկած ձորերում ու դետերի մոտ:

Ամեն կողմ փռված է ցորենի անծայր ու անսահման արտերի ալահուզ ծովը:

Մենք գնում ենք Մոսկվայից Ռոստով: Մոսկվայի իր գործարանային ծխնելույղների անտառով և հաղարավոր քարե շենքերով հետ մնաց:

Տեղ-տեղ յերևում են արեածաղիկի վառ վոսկեգույն բծերը, հասնող ձմերուկներով բոստաններ:

Իսկ նրանց շուրջը դարձյալ նույն հարթ, տեղ-տեղ թեթեվակի բլրոտ արտերի տարածությունները:

Մինչև Ռոստով մեր գնացքն անցնում էր հացահատիկների ծովի միջով: Յերևում է գործարան, հացի ելեվատոր, գյուղ... և դարձյալ ամեն ինչ թաղվում է անծայր արտերի մեջ:

Նկ. 36. Անուառատափաստան

Սևահողային տափաստանները ներկայումս համարյա ամբողջապես հերկված են և վերածված արտերի, այգիների և բանջարանոցների:

Բոլորովին ուրիշ տեսք ունեյին նրանք 200 տարի առաջ: Այն ժամանակ չկային ցորենի արտեր, չկային բոստաններ ու արևածաղկի դաշտեր, չկային նույնիսկ դյուղեր: Ընդարձակ տարածութեան վրա ձգվում էյին տափաստաններ, վորոնց զեռ մարդու ձեռքը չէր դիպել:

Ներկայումս խոտան, զեռևս չհերկած տափաստաններ շատ քիչ տեղերում են մնացել:

ՍԵՎԱՀՈՂԱՅԻՆ ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐԻ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մակերևույթի կազմութիւնը: Նայեցեք Ֆիզիկական քարտեզին. այն տարածութիւնը, վոր բռնված է սևահողային տափաստաններով, համարյա ամբողջապես կանաչ գույն ունի:

Սևահողային տափաստանները—ցածր հարթութիւններ են, այսինքն՝ դաշտավայրեր են:

Մի քանի տեղերում, որինակ, արևմտյան սահմանի մոտ, իսկ արևելքում Վոլգա գետի և Ուրալյան լեռների մոտ, կանաչ գույնը փոխվում է դեղինի: Այդ նշանակում է, վոր տափաստանների մակերևութին այստեղ բարձրանում է:

Դեղին րիժ գտնվում է նաև Այդուլյան ծովից զեպի հյուսիս: Սա սևահողային տափաստանների արևմտյան մասի ամենաբարձր տեղն է.—Դոնեցի լեռնապարը, այստեղ գտնվում է ամբողջ աշխարհին հայտնի Դոնբասը:

Սևահողային տափաստանի հարթութիւնն ամեն ուղղութեամբ կտրտված է ձորերով և ձորակներով, բայց դա աշխարհագրական քարտեզի վրա չի յերևում, վորովհետև քարտեզը շատ փոքր մասշտաբ ունի:

Գետեր: Տափաստանային հարթութեան արևմտյան մասով զեղեցիկ դաշտումներով անցնում են մեծ գետեր՝ Դնեստր, Դնեպր, Դոն՝ Դոնեց վտակով, Կուրան, Վոլգա, Ուրալ: Տափաստանային հարթութիւնն այստեղ թեքված է հարավային ծովերի կողմը և այդ պատճառով հիշած բոլոր գետերը հոսում են զեպի այդ ծովերը:

Ուրալից զեպի արևելք գտնվող տափաստաններում գետեր քիչ կան: Համարյա բոլորն էլ թափվում են Ուր գետի մեջ:

Քարտեզի վրա գտեք հիշյալ գետերը: Իմացեք, թե այդ գետերից յուրաքանչյուրը վորտեղ է սկսվում և վոր ծովն է թափվում:

Կլիմա: Սևահողային տափաստանները գտնվում են ԽՍՀՄ-ի հարավային մասում: Այդ պատճառով այստեղ ավելի տաք է, քան թե Միուրթյան շատ տեղերում: Սևահողային տափաստաններում ամառը շատ շոգ է լինում և յերկար—4—5 ամիս: Նա սկսվում է արդեն մայիսին: Ամառն ողր չոր է լինում. անձրևները շատ հազվադեպ են: Յերբեմն վիչում են չոր և տաք քամիներ: Նրանք դալիս են Թուրանի հարթավայրից:

Կարճատև աշնանը հետևում է ձմեռը: Ձմեռն այստեղ յերկարատև չէ և ավելի մեղմ է, քան թե անտառային գոտում, բայց սառնամանիքները յերբեմն հասնում են մինչև 20°-ի: Հաճախ վիչում են հյուսիս-արևելյան ցուրտ քամիները ձյունի փո-

Թորիկ առաջացնելով, վորոնք ձյունով ծածկում են դյուղեր, ճանապարհներ, գնացքները կանգնեցնում են ճանապարհին:

Գարունը շատ դալիս է և շատ ել անցնում: Ձյունոտ ձմեռ-վանից հետո, հողի և ողի մեջ դարնանը շատ խոնավություն է գտնվում: Արեգակը տաքացնում է ողը և հողը: Կարճ ժամանակամիջոցում ամբողջ բնությունն արթնանում է:

Վորջան դեպի արևելք ենք գնում, սեահողային տափաստաններն այնքան ալիելի շատ են հեռանում ծովերից: Գամիներն ալիելի ու ալիելի քիչ խոնավություն են բերում: Կլլման ալիելի ու ալիելի յե չորանում: Չմեռվա և ամառվա տարբերությունն ալիելի զգալի յե դառնում:

ԽՈՊԱՆ ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐԻ ԲՈՒՍԱԿԱՆ ՅԵՎ ԿԵՆԴԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ

Գարունը տարվա ամենալավ յեղանակն է տափաստանում: Ձմեռային ցուրտ բուրբից ու փոթորիկներից հետո մարտին սկսվում է յեղանակը տաքանալ: Ձյունն արագությամբ հալվում է, և խոնավությամբ հազեցած հողը ծածկվում է կանաչող խոտերի խայտաբղետ գորգով: Ամենից առաջ ծաղկում են ձնմաղիկը, կակաչը: Նրանք անցյալ տարի իրենց սոխարմատների և վերարմատների մեջ հավաքել են աննդարար նյութերի պաշար: Հետո յերևում են զանազան խոտեր:

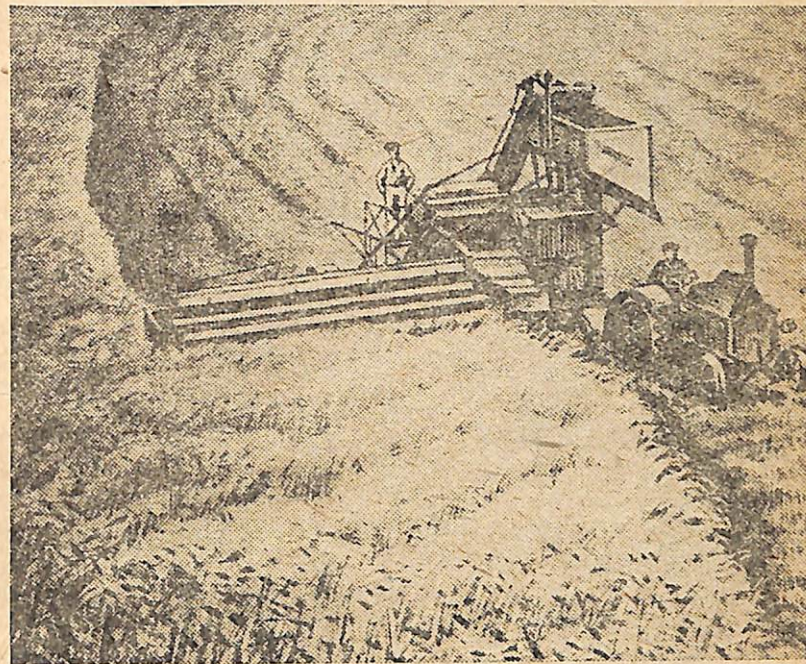
Փափուկ, խոտե գորգի մեջ խփվում են բլեղներ, ծղրիկներ: Նրանք ստիպված չեն սնունդ վորոնել: Այդ սնունդն առատորեն գտնվում է նրանց շուրջը—դա տափաստանի բույսերն են:

Հաճախ պատահում են գետնասկյուռներ, արջակլներ և ուրիշ կրծողներ: Սրանք նույնպես բույսերով են կերակրվում, հետևապես և նրանց համար առատ սնունդն արդեն պատրաստ է:

Հարավից այստեղ են դալիս հաղարավոր տեսակ-տեսակ թռչուններ: Ամբողջ ողը դարնանային ողը լցված է թռչունների աղմուկով: Յեվ թռչունների այդ ամբողջ բաղմությունն ապրում է փափաստանի միջատների և բույսերի հաշվին:

Բայց ահա դալիս է ամառը: Արևն անխնա այրում է, շոգն սկսվում է: Հողը չորանում է: Գարնանային բույսերը ծաղկա-

Թափ են լինում և թառամում: Նրանք արդեն կարողացան իրենց վերարմատներում և սոխարմատներում սննդի առատ պաշար հավաքել հաջորդ տարվա համար: Նրանց այժմ փոխարինում են ախպիսի բույսեր, վորոնք կարողանում են ամենել շոգը, չոր յեղանակը և խոնավության սակավությունը հողում:

Նկ. 37. Տափաստանում կոմբայններով հավաքում են հացահատիկը

Տափաստանն ամառվա պես ծածկված է հրաշալի գորգով, բայց այժմ արդեն ուրիշ գորգ է, վորն այնպես վառ չէ, ինչպես դարնան գորգը: Տափաստանից չվում են դարնանն այստեղ յեկած թռչունները: Տափաստանում մնում են մեծ արսուները, արտույտները և տափաստանային արծիվները:

Գալիս է ամառվա յերկրորդ կեսը: Շոգերը սաստկանում են: Ողում մի կաթիլ խոնավություն չկա: Տափաստանն անճանաչելի

յե դառնում: Չորանում, վոչնչանում են այն բոլոր բույսերը, վորոնք հրաշալի ծաղիկ դորդով ծածկում եյին տափաստանը:

Թառամեցին նրանց ծաղիկները, սերմերը հասունացան և նրանք ավարտեցին իրենց կյանքի շրջանը:

Մնացին միայն չոգին ու յերաշտին լավ դիմացող բույսերը — փետրախոտը, բարձվեցակը և զանազան մուլախոտեր:

Նկ. 38. Փետրախոտ

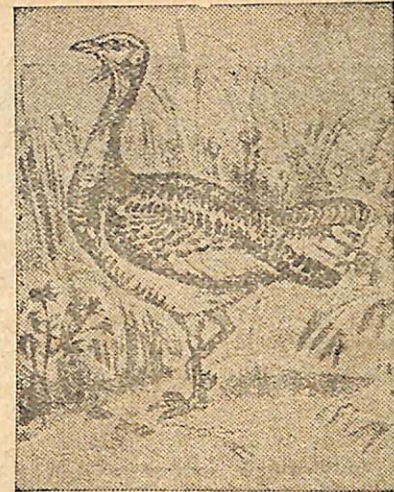
Նկ. 39. Բարձվեցակ

Այժմ տափաստանը մուգ-դեղնավուն գույն ունի:

Սա տափաստանի բուսականության վերջին հերթափոխությունն է: Թվում է, թե տափաստանը մեռած է: Բայց ցերեկավա լուսավունը խարոսիկ է:

Մինչև արևածագը տափաստանում մեծ կենդանություն է տիրում: Մերթ աչտեղ, մերթ այնտեղ վեր են թռչում կաքավների յերամները: Խոտերի միջից լավում և միջատների անվերջ յերաժառությունը: Ամեն քայլափոխում սուլում են դեանա-

սկյուռները: Տափաստանի վրայով ճախրում և տափաստանային սրճիվը, վորոնելով իր վորսը:

Նկ. 40. Մեծ արոս

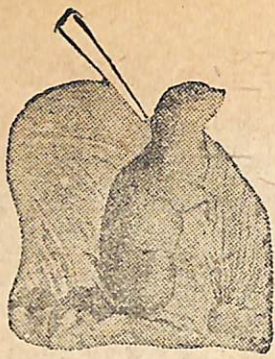
Բայց ահա չողը թուլանում է: Սկսում են փչել ցուրտ քամիներ: Դալիս և աշունը—սերմերի ցրելու ժամանակը: Քամու ուղղությամբ գլորվում է և իր սերմերը ցրում յերկնակը: Լուում են թռչուններն ու միջատները, սրատրաստվում են ձմեռային քուն մտնել նաև մի քանի կրծողներ:

Հողը: Հաղարավոր կիլոմետր տարածության վրա ձգվող այս ամբողջ տափաստանը ծածկված է սևահողի հաստ շերտով:

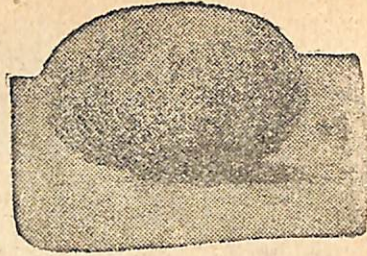
Մերողջ աշխարհում վոչ մի յերկիր արդավանդ սևահողի այսպիսի ընդարձակ տարածություն չունի:

Դարեր շարունակ տարեց-տարի հողը ծածկվում էր տափաստանային խիտ խոտերով: Ամեն տարի աճում, թառամում ու փտում եյին այդ խոտերը: Այսպես շատ դարերի ընթացքում հողի մեջ հավաքվում է բուսահող, առաջանում է սևահողի հաստ շերտ:

Սևահողը սևահողային տափաստանների հիմնական հարըստությունն է:

Նկ. 41. Գետնասկյուռ

Նկ. 42. Յմախ

Յեթե չկա կորտաբեր յերաչտ, ապա տափաստանը տալիս է հրաչալի խոտ, առատ հացահատիկներ, դանազան պտուղներ և բանջարեղեն:

Առաջադրութիւն. Աւանդաբային տափաստանների կլիման համեմատեցե՛ք տայղայի կլիմայի հետ:

Համեմատեցե՛ք սևահողային տափաստանների բուսականութիւնը տայղայի բուսականութեան հետ:

Պատմեցե՛ք, թե ինչպես է տարվա ընթացքում փոփոխվում բուսականութիւնը սևահողային տափաստաններում. ինչո՞ւ յե նա փոխվում:

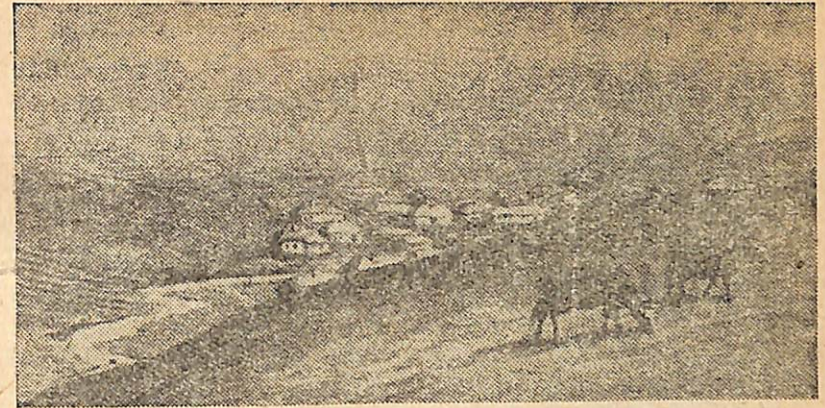
Աւանդաբային տափաստանների հողը համեմատեցե՛ք տայղայի հողի հետ: Ինչո՞ւ սևահողային տափաստանների հողի մեջ շատ բուսահող կա:

ԱՆՏԱՌԱՏԱՓԱՍՏԱՆԻ ՅԵՎ ՍԵՎԱՀՈՂԱՅԻՆ ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐԻ ԲՆԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆԸ

Անտառատափաստանի և սևահողային տափաստանների բնակչութիւնը խիտ է: Այդ բնակչութեան մի մասը յերկրագործութեամբ է զբաղվում:

Տափաստանի դյուղերը մեծ են, բայց հաճախ հեռից չեն յերևում, փորովհետև դտնվում են ձորակներում, փորակի հեշտ է շուր ստանալ, դեռերի և դեռակների ալերին: Կալով ծեփած սպիտակ խրճիթները ձգվում են յերկար շարքերով:

Բնակչութեան մյուս մասն աշխատում է դործարաններում և՛ դանազան հիմնարկութիւններում:

Նկ. 43. Գյուղ տափաստանում:

Այստեղ, ինչպես և խոտն անտառների դոնայում շատ կան մեծ քաղաքներ, դործարաններ և Ֆարբիկաներ: Ամեն ուղղութեամբ անցնում են յերկաթուղիներ:

Անտառատափաստանի և սևահողային տափաստանների դոնայում դիտարկուած սպիտակ են ուկրաինացիներ և ռուսներ:

Վատ էլին սպրում բոլոր աշխատավորները ցարական Ռուսաստանում: Բայց ռուսներից այլեւի ևս վատ սպրում էլին աշխատավոր ուկրաինացիները: Նրանք իրավունք չունեն յուր յսակ ազատորեն խոսելու իրենց մայրենի լեզվով: Հիմնարկներում բոլորը պարտավոր էլին սովորելու ռուսական դպրոցներում: Ուկրաինական լեզվով դրքեր համարյա բոլորովին դուրսից չունեն:

Հսկումները հեղափոխութեանից հետո աշխատավոր ուկրաինացիների կյանքն արմատաբար փոխվեց: Կազմվեց Ուկրաինայի Սոցիալիստական կոմիտեային Հանրապետութիւնը: Արագորեն զարգանում է Ուկրաինայի տնտեսութիւնը և կուլտուրական կյանքը:

Գտե՛ք քարտեզի վրա Ուկրաինայի Սոցիալիստական կոմիտեային Հանրապետութիւնը:

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍԵՎԱՀՈՂԱՅԻՆ
ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐՈՒՄ

Սևահողային տափաստանները ԽՍՀՄ-ի հացի շտեմարանն են :
Սևահողային տափաստանները—դա տասնյակ հողարավոր հեկ-

Նկ. 44. Յոբեն, յեգիպտացորեն, բագուկ, արևածաղիկ,
ծխախոտ, բամբակ

տար վարելահողեր, բոստաններ, այգիներ և բանջարանոցներ են :
Սևահողային տափաստանների դլխավոր գյուղատնտեսական
կուլտուրաներն են՝ ցորենը, յեգիպտացորենը, ճակնդեղը, արև-
վածաղիկը, ծխախոտը, բամբակը :

ԻՆՉՊԵՍ ԵՅԻՆ ՎԱՐՈՒՄ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍԵՎԱՀՈՂԱՅԻՆ
ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐՈՒՄ ՄԻՆՉ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐՅԱՆ
ՀՆՂԱՓՈՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մինչ Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը սևահողային տա-
փաստանների ամենալավ և արդավանդ հողերը խոշոր կարվա-
ծատերերին և կուլակներին էյին պատկանում :

Միջակ և չքավոր գյուղացիներն ունեյին փոքրիկ հողաբա-
ժիններ, քիչ անասուն, հաճախ զուրկ էյին լինում ամենակարև-
վոր յերկրագործական գործիքներից, չունեյին արտադրյալներ և
անասուններ ջրելու տեղեր : Այդ պատճառով էլ նրանք միշտ
ստրկական վիճակի մեջ էյին գտնվում կուլակների և կարվա-
ծատերերի ձեռքին :

Մանր գյուղացիությունը անտեսությունը վարում էր նախ-
նական ձևերով և քայքայվում էր :

ԻՆՉՊԵՍ Ե ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՎՈՒՄ ՍԵՎԱՀՈՂԱՅԻՆ
ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐԻ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ
ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՎ

Սևահողային տափաստանների գյուղացիական անտեսու-
թյունները վարում են իրենց անտեսությունը կոլեկտիվ կեր-
պով :

Հիմնվել են և այժմ հիմնվում են հարյուրավոր հացահա-
տիկային և ուրիշ գյուղատնտեսական խորհրդային անտեսու-
թյուններ : Խորհրդային անտեսություններն իսկական գյուղա-
տնտեսական Փարբիկաներ են : Խորհրդային անտեսություննե-
րում համարյա ամբողջ աշխատանքը մեքենաներով են կատա-
րում :

Հիմնել են հարյուրավոր մեքենա-տրակտորային կայաններ :
Մեքենա-տրակտորային կայանները և խորհրդային անտեսու-
թյուններն իրենց տրակտորներով և որինակելի անտեսությամբ
ողնում են կոլտնտեսականներին՝ կանոնավոր վաշել կոլեկտիվ
անտեսությունը :

Շարունակ պայքար է տարվում յերաշտի և վնասատու կեն-
դանիների դեմ :

ՏԱՓԱՍՏԱՆՈՒՄ ԲԵՐԲԱՀԱՎԱՔԻ ՅԱՄԱՆԱԿ

Բարտեզի վրա գտեք Ողեստան :

Մենք գնում ենք տաչխատանով, Ողեստայից 100 կիլոմետր
հեռու :

Ինչպե՛ս է փոխվել տափաստանը վերջին տարիներում : Ա-
մեն տեղ անց են կացրել նոր ճանապարհներ : Ճանապարհների
յերկու կողմը, նրանց ուղղահայաց կերպով և իրարից վորոշ
հեռավորության վրա ձգվում են կանաչ, նեղ հողի կտորներ :
Դրանք թվիբի անկարաններ են : Նրանք վարելահողերը պաշտ-
պանում են քամուց, պահում են ձյունը և խոնավությունը :

Ճանապարհին մենք շարունակ հանդիպում ենք բուռնակիր
ալտոմորիլների և տրակտորների : Տրակտորներն իրենց հետևից
քաշ են տալիս գուլթաններ և տափաններ, տեղափոխում են բեն-

դինով և նախքան լի ծանր ցիտերներ, սայլեր, վորոնց վրա նստած են բանվորներ: Ճանապարհի յերկարութեամբ անցնում են մի քանի շարք հեռախոսալարեր:

Ահա հեռվում յերևում է մի ավան: Դա մեքենա-տրակտորային կայանն է: Շարքերով կանգնած են աղյուսից շինած յերկար շենքեր—գարաժներ: Նրանց մեջ «ձմեռում են» հարյուրավոր տրակտորներ, կախող մեքենաներ և տրակտորին կցվող դորժիքներ: Նրանցից զենը դանդում են աներ կայանի տրակտորիստները, բանվորների և ծառայողների համար: Մեջտեղը ճաշարանը և աղւմբն է: Մենք կայան չենք մտնում: Այժմ այնտեղ դատարկ է. դնում ենք հարևան կոլեկտիվ անտեսութեան դաշտերը, վորտեղ ներկայումս աշխատում են կայանի տրակտորները և մեքենաները:

Արդեն հեռվից տեսնում ենք փոշու ամպեր և լուսւմ ենք մեքենաների ազդուկ: Մոտենում ենք աշխատողներին: Դաշտում կալում են:

Աշխատում են յերեք կախող մեքենաներ, վորոնք շարժման մեջ են դրվում տրակտորների միջոցով:

Այստեղ են կոլեկտիվ անտեսութեան համարյա բոլոր հասակավոր աղամարդիկ ու կանայք: Կախող մեքենայի շուրջը մարդիկ խումբ-խումբ աշխատում են: Վոմանք բարձրացել են դեզի դլուխը և խուրճերը քանդում են ու դրում մեքենայի մեջ: Մյուսները պարկերը պահում են մեքենայի տակ, վորտեղից թեթև շաշյունով թափվում են մաքուր ցորենի հատիկները: Ուրիշներն անվերջ շարքով պարկերը տեղափոխում են կալի մյուս ծայրը: Այստեղ հատիկները տեսակավորում են:

Կախող մեքենաների հսկայական ցնցիչ մասերով անընդհատ թափվում է հարդը: Կանայք հարդը հեռացնում են մեքենայից, աղամարդիկ ճարպկորեն ընդունում են այդ հարդը և դարսում քիչ հեռու կանգնած մամուլի վրա: Մի բոպեյից հետո հարդը մամուլից դուրս է նետվում մեծ վոսկեղույն հակերի ձևով:

Ժամանակ առ ժամանակ մոտենում են բեռնակիր ավտոմոբիլները, բարձում հացահատիկով լցված պարկերը և տեղափոխում ելեվատոր:

Աշխատանքը կատարվում է այնպես, ինչպես Փարրիկայում:

Մանոթանալով կոլեկտիվ անտեսութեան կախելու աշխատանքների հետ, մենք ուղևորվում են դեպի ելեվատոր:

Մինչև ելեվատոր 5 կիլիմետր է, և այս ամբողջ տարածութեան վրա իրար հետևից ձգվում են հացահատիկով բարձած ավտոմոբիլներ և սայլեր:

ՊԱՅԻԱՐ ՅԵՐԱՇՏԻ ԴԵՄ

Յարական Ռուսաստանի սեահողային տափաստաններում յերաշտից ամեն տարի տասնյակ հազարավոր հեկտար բերք էր փչանում:

Տափաստանների արեւելյան մասում բերքը փչանում էր չոր և տաք քամիներից: Այս տեղերում հաճախ փչում է տաք քամի, ինչպես չիկացած հնոցից: Դրանից ցորենի հատիկները թռչում և չորանում են: Կախվում են ձմերուկների և սեխերի տերևներն ու սերմնարոգրոջները, կարծես յեռացող ջուր են անել նրանց վրա. թռչում և ծառերից դեպի են ընկնում պտուղները:

Խորհրդային իշխանութեանը մեծ պայքար է մղում դուրս անտեսութեան այդ մեծ շարիքի դեմ: Տարածվում են յերաշտին դիմացող կուլտուրաներ (բույսեր):

Մղվում է պայքար հողի կանոնավոր վարի համար—այնպիսի վարի, վորը պահպանում է խոնավութեանը հողի մեջ:

Պայքար է մղվում մոլախոտերի դեմ, վորոնք մեծ քանակութեամբ խոնավութեան են վերցնում հողից և այսպիսով չորացնում են հողը:

Կաղմակերպվում են «ձյունարշավներ»—դանադան միջոցառումներ ձյունը դաշտում կուտակելու համար:

Այլևիչ չոր տեղերում կիրառում են վոտոգում—անց են կացնում ջրանցքներ, վորոնցով ջուր են բերում մոտակա գետերից կամ ուրիշ ավազաններից:

Անջուր են ստորին Զավուլժյեյի հողերը: Այնտեղ չկան գետեր և այլ ջրամբարներ:

Հաճախակի լինում են յերաշտներ, չոր տաք քամիներ, փոշու փոթորիկներ:

Չկա ջուր—և հաբուստ սեահողերը չնչին բերք են տալիս: Մնանձրև տարիները հացի բերքը փչանում է և արտերը մնում են խանձված, դատարկ:

Արդալանդ սեահողի միլիոնավոր հեկտարները մնում են անողուս: Մինչդեռ նրանք կարող էին տալ միլիոնավոր ցենտներ ցորեն: Միայն թե ջուր լինի:

«Չավոլժյեյի սեահողային տափաստանները պեաք է հաց տան ԱՍՀՄ-ի աշխատավորներին» — այսպես վորոշեցին կոմունիստական կուսակցութեանը և խորհրդային կառավարութեանը: Վոլգայի վրա կամիչին քաղաքի մոտ պեաք է կառուցվի յլատվար և հզոր հիդրոէլեկտրական կայան: Պատվարը և ելեկտրական ջրմուղ կայանները Վոլգայի ջուրը կբարձրացնեն և Վոլգայի ջուրը ջրանցքներով կհասի Չավոլժյեյի արտերը:

Ստորին Չավոլժյեյի սեահողերը ջուր կստանան և առատ բերք կաան: Կիովսկի նաև ստորին Չավոլժյեյի աշխարհազրահան քարտեղը — «գետերն» ու «գետակները» կկտրեն նրան զանազան ուղղութեամբ, կերևան «լճեր» և «լճակներ»:

Քարտեղի վրա գտեք կամիչին քաղաքը:

ՈՂՏԱԿԱՐ ՀԱՆԱԾՈՆԵՐԸ ՅԵՎ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սեահողային տափաստանները միայն արդալանդ հողերով չեն հարուստ: Նրա ընդերքում թաղնված են կարևոր ոգտակար հանածոներ — մանավանդ շատ կա քարածուխ և յերկաթահանք:

Քարածխի հսկայական խավեր են գտնվում Դոնեցի լեռներում:

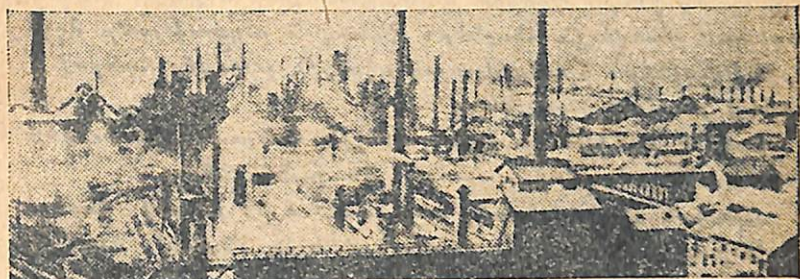
Դտեք Դոնեցի լեռները քարտեղի վրա:

Այս ամբողջ տարածութեանը, վորտեղ քարածուխ է գտնվում, կոչվում է Դոնեցի քարածխային ավազան (Դոնբաս):

Դոնեցի քարածխային ավազանը — համամիութենական հնոց է:

Դոնբասից դեպի արևմուտք, Դոնեցիի մյուս կողմը, կրիվոյ-

Ռոգ քաղաքի մոտ, ինչպես և Ղբիմի թերակղզու վրա, Կերչ քաղաքի մոտ գտնվում են յերկաքսիտի մեծ պաշարներ: Ղբիմի թերակղզու վրա ստացվում է նաև աղ:

Նկ. 45. Մակեևի գործարան

Քարտեղի վրա գտեք յերկաթահանքի և աղի նշած տեղերը: Դտեք կրիվոյ-Ռոզը և Կերչը:

Դոնբասը, կրիվոյ-Ռոզը և Կերչը — խոշոր արդյունաբերական շրջաններն են:

Այստեղ կան տանյակներով ու հարյուրներով ամխահորեր, յերկաթի հանքահորեր և մետաղագործական գործարաններ:

ԴՈՆԲԱՍՆ ԱՌԱՋ ՅԵՎ ՀԻՄԱ

Դոնբասը միշտ այնպեսին չի յեղել, ինչպես այժմ է: Հին Ժամանակ այստեղ տարածվում էին անմարդաբնակ, ամառն արևից խանձվող տափաստաններ:

Միայն վոչխարի բաղձաթիվ հոտեր էին արածում այստեղ, իսկ տեղ-տեղ էլ պատահում էին հացահատիկի արտեր:

Յեկ յերկրի ընդերքում անողուս ընկած էին քարածխի հսկայական պաշարներ:

Բայց ահա անցյալ դարի կեսին սկսեցին յերկաթուղիներ շինել, արդյունաբերութեանն սկսեց արագորեն զարգանալ: Հարկալոր եր վառելիք և յերկաթ: Կապիտալիստները չուտով իմացան Դոնբասի քարածխի և հանքային հարստութեանների մասին: Սկսեցին Դոնբասում հողեր գնել ամխահորեր ու մետա-

դադորձական դերձարաններ շինել: Տախտանը ծածկվեց ամ-
խաճորերով: Տանյակ հաղարներով աղբատացած դյուղացիներ
յեկան այտակ և դարձան հանքափորեր և մետաղադորձարան-
ների բանվորներ: Աճեցին գործարանային շենքերը: Զանազան
տեղերում վառվեցին հնոցներ: Զանազան ուղղութիւնք ձգվեցին
յերկաթուղիներ: Նրանց վրայով սկսեցին շարժվել հանքով և ա-
ծուխով բարձած դնացքներ:

Ողճուկ խրճեթները շրջապատեցին հանքահորերն ու գործա-
րանները: Նրանց մեջ ապրում էին բանվորները:

Որական 13 ժամ նրանք աշխատում էին խոնավ հորերում:
Ամբողջ աշխատանքը կատարում էին ձեռքով, առանց մե-
քենաների:

Իրենց ծանր աշխատանքի համար հանքափորերն ստանում
էին կոպեկներ, իսկ կապխտալիստ տերերը նրանց աշխատա-
քով հարստանում էին:

Այժմ հին Գոնրասը չի կարելի ճանաչել:
Նրա նախկին կապխտալիստ-տերերից հեռք անդամ չի մնու-
ցել:

Գոնրասի բնական հարստութիւնները, հանքահորերն ու
գործարանները դարձել են Պորճրդային Սոցիալիստական Հան-
րապետութեան սեփականութիւնը:

Շինվել են տանյակներով նոր ամխաճորեր, վերակառույց-
վել, ընդարձակվել և կառուցվել են մետաղադորձական նոր գոր-
ծարաններ:

Բոլորովին նոր հիմքերի վրա յե դրվում աշխատանքը հան-
քահորերում:

Նկ. 46. Աշխատանքն ամխահանքում ցարիզի ժամանակ

Հանքահորերի մեջ իջեցվել են մեծ քանակութեամբ հատող
մեքենաներ: Այժմ համարյա ամբողջ աշխատանքը մեքենաների
միջոցով և կատարվում: Հանքափորերն սկսել են աշխատել վոչ
թե ցրված, ջուղ-ջուղ, այլ կազմակերպված, բրիգադներով:

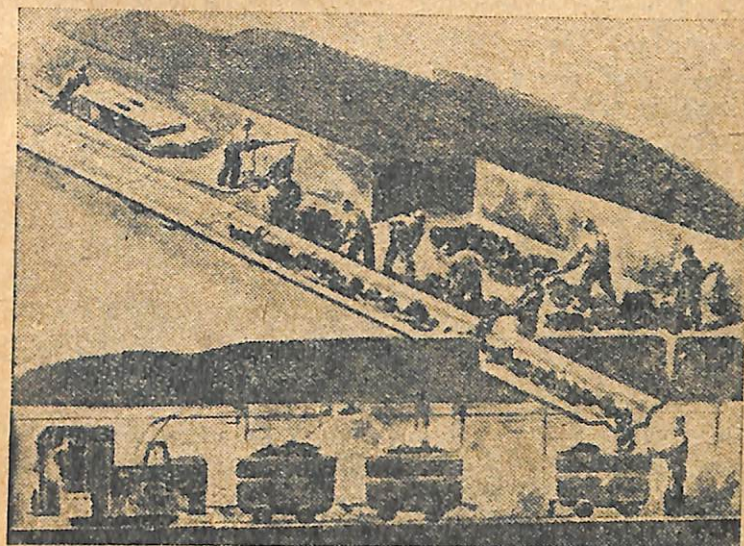
Փոխվել է և Գոնրասի բանվորների կյանքը:

Նրանց համար կառուցվել են լուսավոր, առողջ աներ: Ամեն
անդ ձաշարաններ, Փարբիկա-խոհանոցներ, մանկապարտեզներ,
մսուրներ: Տները շրջապատված են ծառերով և այգիներով: Անց
են կացվում ջրմուղներ, կոյուղի, շինվում են բաղանիքներ:

ԳՆԵՊՐԻ ԵՂԵԿՏՐԱԿԱՆ ԿԱՅԱՆԸ (ԳՆԵՊՐԱԳԵՍԸ)

Քարեղի վրա ցույց տվեք Գնեպրոդեսը:

Հալայական քանակութեամբ եներդիա յե պետք Գոնրասի
և Կրիվորոժյեյի հանքահորերում և գործարաններում հաղարա-
վոր մեքենաներ շարժելու համար: Ավելի ևս մեծ եներդիա պետք
կլինի այն ժամանակ, յերբ գործի մեջ կդրվեն նոր գործարան-
ներ և հանքահորեր, վորոնք ներկայումս կառուցվում են և վա-
րճված և կառուցել: Այդքան եներդիան վո՞րտեղից պետք է
վերցնել:

Նկ. 47. Աշխատանքն ամխահանքում այժմ

Պարզվեց, վոր շատ մտա, հենց բնութքյան մեջ բողբոջովին
ձրի եներգիայի ահագին պաշարներ են գտնվում: Դա Դնեպրի
հոսող ջրերի եներգիան է: Այստեղ գուրում-գուրումով, անհիշելի
ժամանակներից քարերի միջով հոսում է Դնեպրը:

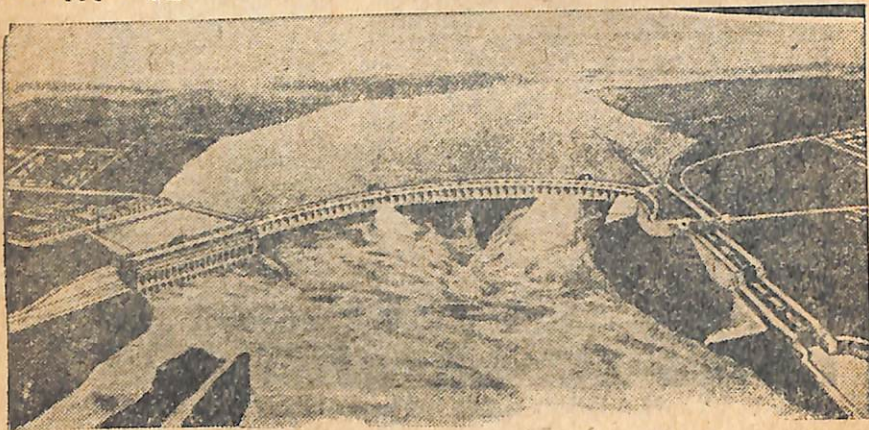
Մեծ աշխատանք կարող եյին կատարել նրա ջրերը, յեթե
հարաւոր լիներ այդ ջրերը մեծ բարձրությունից թափել մի տեղ:
Կառավարության հանձնարարութեամբ ինժեներները մի քա-
նի տարի դրադված եյին այն հարցով, թե ինչպես կարելի յե ոգ-
տագործել Դնեպրի ջրերը, և վերջը յեկան այն յեղբակացու-
թյան, վոր պետք է Դնեպրի վրա կառուցել բարձր պատվար և
հիդրո-էլեկտրակայան:

Հինգ տարի հազարավոր բանվորներ և ինժեներներ համառ-
կով եյին մղում Դնեպրի դեմ:

Մեծ դժվարություններ հաղթահարվեցին պատվարը շինելիս:
Ստիպված եյին մաս-մաս գետի առաջն առնել փայտե պտանեղ-
ներով, նրանց միջի ջուրը դուրս քաշել և աշխատել այսօրիսի
պտանեղների մեջ, շարունակ յերկյուղ կրելով, վոր ջրի հեղեղ-
ները ներս կխուժեն և կվռչնչացնեն թե՛ ամբողջ աշխատանքը և
թե՛ աշխատողներին:

Դնեպրի առաջն առան մեծ պատվարով և այդ պատվարի
մոտ կառուցեցին հիդրո-էլեկտրական կայան:

Դնեպրը դեմ առավ պատվարին և անցավ յերկաթե լայն
խողովակների մեջ, վորտեղ դրված եյին էլեկտրական կայանի
տուրբինները:

Ջուրն ահուելի ուժով ներս խուժեց յերկաթե խողովակների
մեջ, զարկեց տուրբինի թեւերին և պտտեց նրանց. էլեկտրա-
կան մեքենաներն սկսեցին աշխատել և էլեկտրական հոսանքը
էլեկտրակայանից հաղորդիչների միջով գնաց դեպի ամեն կողմ:

Դնեպրոգէսի էլեկտրական հոսանքը կաշխատի 18 միլիոն
հասակավոր մարդու փոխարեն: Դնեպրը չի սահմանափակվի
միայն նրանով, վոր շարժման մեջ կղնի Դոնբասի և Կրիվորոժ-
յեյի հանքահորերի և գործարանների մեքենաները: Դնեպրի մոտ
աճում են նոր գործարաններ՝ թուջածուլական, պողպատածու-
լական, ալյումինի, մեքենաշինարարական, քիմիական: Նրանք
նույնպես Դնեպրոգէսի միջոցով են աշխատելու:

Ջրի տակ թագնվեցին Դնեպրի ահավոր քարակույտերը:
Դնեպրն իր ամբողջ յերկարութեամբ նավարկելի դարձավ:

Դնեպրից կփորեն ջրանցքներ դեպի Դնեպրի ափերի անջուր
և արևակեղ տափաստանները: Այդ ջրանցքներով բաց կթողեն
ջուր և մեռած տափաստանները կկենդանանան ու կտան բերք:

Կաշխատի Դնեպրոգէսը—լրիվ հոսանքը կանցնի խորհրդային
և կորեկտիվ տնտեսությունները և կորեկտիվ ու խորհրդային
տնտեսությունների դաշտերում կաշխատեն էլեկտրական գու-
թաններ:

Վարժուքյուններ: Կոնսուրային քարտեղի վրա սեահողային տափաստան-
ների գոնան շրջադեք:

Կոնսուրային քարտեղի վրա դրեցեք այն դետերի տնունները, վորոնք
կարում են սեահողային տափաստանները:

Քարտեղի վրա նշանակեցեք Դոնբասը, Կրիվոյ-Ռոդ և Կերչ քաղաքները:

Քարտեղի վրա նշանակեցեք Դնեպրոգէսը, կամիչինի պատվարը:

5. ՉՈՐ ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐԻ ԶՈՒՄ

Կասպից ծովից դեպի հյուսիս Վոլգայի ստորին հոսանքի
յերկու կողմերով և ապա դեպի արևելք մինչև Չինաստանի սահ-
մանը տարածվում է չոր տափաստանների գոնան:

«Բնական գոտիներ» քարտեղի վրա դտեք չոր տափաստանները:

ԶՈՐ ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐՈՒՄ

(Ճանապարհորդի նամակից)

Յերկու ամիս մնացի չոր տափաստաններում: Իմ շուրջը,
վարքան աչքս կարում եք, ձգվում եք անսահման, միապագայ

Հարթութուն: Տափաստանը յերկար չմնաց իր գարնանային գույնզույն վարդարանքի մեջ: Թառամեցին նրա վառ ծաղիկները, առաջին իսկ շող որերը չորացրին կանաչ խոտերը: Միայն բարձվենյակին ու մուլխոտերը կարողացան դիմանալ արևի կիզող ճառագայթների տակ: Տափաստանն ստացել էր դեղինգորշ գույն և ծածկվել էր փոշով: Ուժեղ քամիներից փոշու ամբողջ սյուններ բարձրանում էին դեպի վեր և շարժվում այս ու այն կողմ:

Կենդանիները թաղնվել են շողից: Միայն մողեսներն էլին նշմարվում բարձվենյակի ցողունների մեջ:

Յերբեմն ամպերը կուտակվում էլին, կայծակը փայլատակում էր, ամպը գոռում էր, նույնիսկ սկսում էլին թափվել անձրևի առաջին խոչոր կաթիլները: Բայց քամին ցրում էր ամպերը և տափաստանն առաջվա սկես մնում էր չոր, փոշոտ:

Այստեղ-այնտեղ յերևում էլին աղուտների սպիտակ բծեր: Աղը բարակ կեղևով ծածկում էր գետինը և թվում էր, թե ձյուն է յեկել: Տեղ-տեղ արևի տակ փայլելիւմ էլին լճերը: Տափաստանն ամայի յեր և անմարդարնակ: Յերբեմն-յերբեմն հեռվում յերևում էլին կաղակների վրաններ, իսկ նրանց շուրջը ձիերի յերամակներ և վոչխարների հոտեր: Մեկ-մեկ էլ յերևում էլին հեռախուղողների սպիտակ վրաններ և դորշ վիչկաներ:

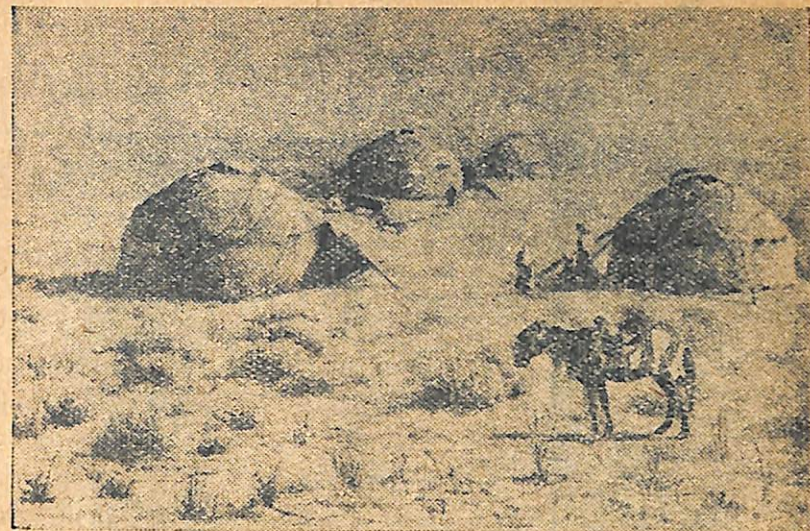
ՉՈՐ ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐԻ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մակերևույթի կազմութունը: Նայեցեք քարտեզին, չոր տափաստանի մակերևույթն ամեն տեղ միատեսակ չէ:

Չոր տափաստանների արևմտյան կեսը ցածրադիր Հարթութունն է, վորը ցածրանում է դեպի Կասպից ծովը. արևելյան կեսը՝ բարձրադիր Հարթութունն է, վորի վրա բարձրանում են այնքան էլ վոչ բարձր լեռներ:

Չոր տափաստանների Հարթութունները մի ժամանակ ծովի հատակ էլին. այդ մասին վկայում են բազմաթիվ աղի լճերը, աղուտները, դեռնի մեջ պատահող խեցիները:

Կլիմա: Չոր տափաստաններում ամառն ավելի տաք է և չոր, քան թե սևահողային տափաստաններում: Ատլանտյան ովկիանոսի տաք և խոնավ քամիները համարյա չեն կարողանում

Նկ. 49. Չոր տափաստանում

հասնել այստեղ, և այդ պատճառով ամառները համարյա թե անձրև չի դալիս: Հաճախ փչում են չոր և տաք քամիներ: Ծուղից դեռնի չորանում է և ճաքճքում:

Չմեռն այստեղ կարճատև է, ինչպես սևահողային տափաստաններում, բայց ավելի շիտ է: Չմեռը հաճախ վիճում է ձյունի փոթորիկ: Չմեռվա վերջը յերբեմն դեռնի ծածկվում և սառցե բարակ շերտով:

Գետեր: Չոր տափաստաններում գետեր քիչ կան: Նրանցից ամենախոչորներն են՝ Վոլգայի ստորին հոսանքը, Ուրալը և Եմբան: Ամառը գետերը սաստիկ բարակում են: Ամառվա վերջը, նույնիսկ այնպիսի մեծ գետում, ինչպիսին Ուրալն է, նավարկութունը բավական դժվարանում է, իսկ մանր գետերը բոլորովին ցամաքում են: Չոր տափաստանների գետերի մեծ մասը ծով չի հասնում, նրանք կորչում են ավազների մեջ կամ թափվում են փոքրիկ աղի լճերի մեջ:

Քարտեզի վրա գտե՛ք հիշած գետերը:

Նկ. 50. Բարձվենյակ

Բուսականություն: Չոր տափաստանների բուսականությունը, ինչպես սևահողային տափաստաններում, զարնանը, սմռանը և աչնանը փոխվում է:

Բայց այստեղ գլխավորապես այնպիսի բույսեր են աճում, վորոնք յերաչտից չեն վախենում:

Նկ. 51. Ազաբույս

Վաղ զարնանը, հենց վոր ձյունը հալվում է և հողը ծծում է խոնավություն, արագորեն աճում են սոխարմատ և վերարմատ ունեցող բույսերը՝ կարմիր ու դեղին կակաչները, ձնծաղիկները և ուրիշները: Կարճ ժամանակում չոր տափաստանները ծածկվում են նաև կանաչ խոտերով:

Բայց շուտով անցնում է գարունը և դաշիս չոր ու տաք ամառը: Կակաչները թառամում են, խոտերը չորանում: Նրանց փոխարինում են չորասեր բույսեր՝ ալեոբ հոտավետ բարձվենյակները: Նրանք ծածկված են մազմզուկներով և այդ պատճառով ջիչ խոնավություն են գոլորչացնում: Բազմանում են նաև

ուղա՛ն փուչ—փչոտ խոտը և զանազան մոլախոտեր, վորոնք նույնպես են վախենում յերաչտից:

Չոր տափաստանների բույսերն օճեն յերկար արմատներ չվորոնք խորանում են դեանի մեջ և այնտեղից ծծում խոնավություն:

Նրանք գտնվում են իրարից հեռու: Նրանց արանքում յերիսվում է խանձված, չողից ճաքճաքված գետինը:

Այնտեղ, վորտեղ հողի մեջ շատ աղ կա, պատահում են առանձին բույսեր—աղաբույսեր:

Հողեր: Յերկարատե, շատ չոգ և չոր ամառվա և նոսր չ սականություն շնորհիվ, հողի մեջ չի կարող այնքան շատ բուսահող դոյանալ, ինչպես սևահողային տափաստաններում: Չոր տափաստաններում հողերը մեծ մասամբ լինում են դորչ և փոքր քանակությամբ բուսահող են պարունակում: Պատահում են նաև աղուտային հողեր: Սրանց մեջ մեծ քանակությամբ ծծված աղեր են լինում:

Նկ. 52. Սայգակ

Կենդանական աշխարհ: Չոր տափաստաններում խոչոր կենդանիներ ջիչ կան: Պատահում են արագավաղ սայգակներ: Չուր և սնունդ վորոնեղիս նրանք մեծ տարածություններ են անցնում: Ժխայն արագ վազքն է փրկում նրանց դայլերից:

Չոր տափաստաններում պատահում են և այնպիսի կենդանիներ, վորոնք ապրում են հողի տակ:

Այստեղ շատ կան մողեսներ, ոճեր, խի միջատներից ծղրիղ-
ներ, մորեխներ:

Չոր տափաստանների կենդանիների մեծ մասն ունի խանձ-
ված տափաստանի դույնը և այդ պատճառով նրանք տափաս-
տանի վրա հաղիվ են նկատվում:

Առաջադրություն: Չոր տափաստանների կլիման համեմատեցեք սեահողա-
յին տափաստանների կլիմայի հետ:

Պատմեցեք ինչպես և Վոլովում չոր տափաստանների բուսականութունը
զարնանից մինչև աշուն:

Չոր տափաստանների հողերը համեմատեցեք սեահողային տափաստանների
հողերի հետ: Ինչո՞ւ չոր տափաստաններում քիչ բուսահող կա:

Պատմեցեք, ի՞նչ առանձնահատկություններ ունեն չոր տափաստանների
բույսերն ու կենդանիները:

ՉՈՐ ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ

Լայնարձակ չոր տափաստաններում հին ժամանակներից
սկսած սպրում են զագախսներ և գալմուխներ: Նրանք զբաղվում
են գլխավորապես անասնապահությամբ—պահում են վոչխար-
ների, ձիերի և ուղտերի մեծ հոտեր: Չոր տափաստանների բու-
սականութունն ազգաս և, բայց նա կարող և կերակրել այն-
պիսի սակավապես կենդանիների մեծ հոտեր, ինչպիսին են վոչ-
խարը և ուղտը:

Յեվ քոչում են ամառը զաղախներն ու զալմուխները մի ա-
րտասանից մի ուրիշը: Ընարում են վորեև հարմար տեղ անա-
սուններն արածացնելու համար, կանդնեցնում են թաղիքե վրան-
ները և ամառային տուլը (բնակավայրը) պատրաստ և:

Ձմեռում են մշտական բնակարաններում: Այդ բնակարան-
ները նրանք շինում են կավից, վորի հետ գոմաղբ և խառ-
նում:

ՂԱԶԱԽՆԵՐԻ ԿՅԱՆՔԻՑ

Քոչը: Անասունները կերան և վտանատակ արին աուլի շուրջն
յեղած խոտը: Պետք է ուրիշ տեղ քոչել:

Առավոտից աուլում կենդանութուն և: Կանայք քանդում են

վրանը, հավաքում են դորդերը, անկողինը և ամանները: Տղա-
մարդիկ բարձում են սայրը, ուղտերը:

Ամեն ինչ պատրաստ և: Ճանապարհ են ընկնում:

Յեղան սայրերին նստած գնում են կանայք աւ յերեխաները:

Նրանց հետևից վեհ քայլվածքով գնում են ուղտերը: Նրանց
սապաններին բարձած են վրանների մասերը: Ուղտերի հետևից
գնում են ձիերը և կովերը: Իսկ ամենից վերջը վոչխարների և
այծերի հոտերը: Ճոճում են սայրերը: Մայրում են վոչխարները,
գոտում են ուղտերը, բառացում են կովերը, խրինջում են ձիե-
րը: Լուվում են յերեխաների զիլ ձայները:

Ամբողջ քարավանի առջևից ձիուն նստած գնում և արայը:
Մնացած տղամարդիկ նույնպես ձիերին նստած փակում են յեր-
թը:

Բայց ահա արեը թեքվում և դեպի արեմուտք: Ամպերը
դանում են վոսկեղույն-վարդազույն: Շուտով կմթնի: Արայը
աալիս և ազդանչան, և քարվանը կանգ և առնում գիշերելու:

Առավոտը, արեածազին քարվանը կրկին ճանապարհ և ընկ-
նում, իսկ իրիկնադեմին կրկին կանգ և առնում հանգստանալու
համար:

Այսպես չորս ուր շարժվում և քարվանը դեպի այն կողմը,
վորտեղ խոտն ավելի հյութալի յե, վորտեղ կա անուշահամ
ջուր և վճրտեղ անասուններին սպիլի լավ կարելի յե կերակրել:

Վերջապես, հինգերորդ ուրը հեռվում փայլելում և լիճը:
Ձրի համը տեսան—լավ և, համեղ: Յեվ չըջակայքի խոտն ել
խիտ և, կանաչ: Վորոչում են այստեղ կանգ առնել:

Կանդնեցնում են վրանները և աուլը պատրաստ և:

Յեվ ահա աուլի շուրջն ամեն ուղղությամբ ցրվում են ձիե-
րը, կովերը, այծերն ու վոչխարները: Տափաստանը նրանցից
դանում և խայտարեղես:

Մի յերկու տասնյակ մեծ, կառաղի դամբուկը պահպանում
են հոտը:

Վրանների առջ վառվում են խարույկները և նրանց վրա
ինչ-վոր բան և յեփվում:

Աուլից մարդու յերեսին խիում և ծուխը և թթու կումիսի
հոտը:

**ԻՆՉՉԵՍ ԵՐ ԱԳՐՈՒՄ ՉՈՐ ՏԱՓԱՏԱՆՆԵՐԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՄԻՆՉ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԹԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Չոր տափաստանների հսկայական տարածությունները կա-
թող են կերակրել հարյուրավոր միլիոն անասուններ:

Բայց յեզանաին այսանկ հաճախ անբարենպաստ է: Յերաչ-
տից խոտը չորանում է: Սահավաճյուն ձմեռներին լինում է սա-
ռուկ: Գետինը ծածկվում է սառցի հաստ շերտով, վորը չեն կա-
թող կտարուել նույնիսկ ձիու սմբակները: Այն ժամանակ սկսվում
է «Ջուտը», սննդի պահասությունից անասունների մասսայական
կոտորվելը: Բացի այդ, հաճախ անասունները հիվանդանում են
խլնախտով, սրբիրախտով և ուրիշ հիվանդություններով:

Պալար, հետամնաց քոչվորներն ամբողջապես կախված էյին
բնությունից: Նրանք վոչ մի միջոց չեյին գործադրում անա-
սունների մասսայական կոտորածի առաջն առնելու համար—այն
սոսկալի ազետի, վոր ընկնում էր նրանց գլխին:

Անասունները հիվանդանալու ժամանակ նրանք դիմում են
կախարդին, վորի բժշկությունն ավելի էս տարածում էր հի-
վանդությունը և անասունների կոտորածը:

Յարական կառավարությունը բոլորովին հոգ չեր տանում
տափաստանի քոչվորների տնտեսության մասին:

Չոր տափաստանում դժվար է ջուր ճարել: Պետք է խոր
ջրհորներ փորել: Տափաստանի ամենալավ ջրհորները պատկա-
նում էյին բայերին (հարուստներին):

Բայերն ոգավում էյին չքավորների տգիտությունից: Կերի
պահասությունը, անասունների կոտորածը նրանց նոր հարստու-
թյուններ էյին բերում—ավելի շատ չքավորներ էյին դառնում
նրանց բատրակները:

Այս տափաստանների բնակչությանը քայքայում էր և ինքը՝
ցարական կառավարությունը: Նա իլում էր տափաստանային
քոչվորներից արոտատեղերն ու վաղելահողերը և տալիս ոռոս
զաղթականներին:

**ԻՆՉ Ե ԱՆՈՒՄ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏԱՓԱՏ-
ՏԱՆԱՅԻՆ ՔՈՉՎՈՐՆԵՐԻ ԿՅԱՆՔԸ ԲԱՐՎՈՔԵԼՈՒ ՅԵՎ ՏԱՓԱՏ-
ՏԱՆԱՅԻՆ ԱՆԱՍՆԱՐԱՀՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲԱՐՉՐԱՅՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ,**

Սորհրդային իշխանությունը վճարկանորեն վերակառու-
ցում է քոչվորների տնտեսությունը և կյանքը: Նա ամենից ա-
ռաջ պայքար է տանում անասունների քանակը մեծացնելու հա-
մար, վորովհետև դրանից է կախված քոչվորի ամբողջ բարեկե-
ցությունը:

Սորհրդային իշխանությունն աշխատում է քոչվորներին
նստակյաց դարձնել: Նա ամեն կերպ ոգնություն է հասցնում
քոչվորներին:

Կաղմվում են ընկերություններ խոտը միասին հարելու, խոտ
ցանելու համար, կառուցվում են ընդհանուր գոմեր, շինում են
ջրհորներ, ջրամբարներ: Հիմնում են անասնաբուժական կե-
տեր:

Քոչվորների կուլտուրական մակարդակը բարձրացնելու հա-
մար հիմնում են «կարմիր վրաններ», դպրոցներ: Կառուցում են
հիվանդանոցներ:

Չոր տափաստանները յերկրագործության համար անհարմար
են, բայց դրա փոխարեն նրանք կարող են կերակրել հարյուրա-
վոր միլիոն գլուխ անասուն:

Տափաստանային անասնաբահական տնտեսությունը լավ
վարելու դեպքում հսկայական քանակությամբ միս կարող են
տալ տափաստանները:

Յեւ ահա չոր տափաստաններում ծավալվում է խորհրդային
տնտեսությունը, կառուցվում են անասնաբուժական խորհրդա-
յին տնտեսություններ:

Այժմ արդեն բաղմաթիվ անասնաբուժական խորհրդային
տնտեսություններ կան այնտեղ:

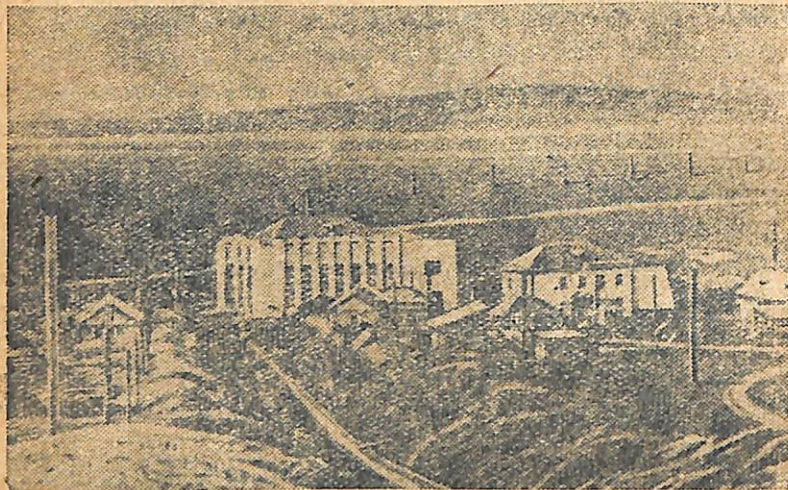
ՌԳՏԱԿԱՐ ՀԱՆԱՅՈՆԵՐ ՅԵՎ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

Մեծ քանակությամբ հանածո հարստություն մինչև վերջին
ժամանակներս անուգուտ ընկած էր չոր տափաստանների ընդեր-
քում:

Չոր տափաստանները կենդանություն ստան այնտեղ, վորտեղ սոցիալիստական հանրապետություն կառուցողների համառաշխատանքի շնորհիվ բացվեցին տափաստանների ընդերքը:

Կարագանդայի հանգանորից անընդհատ հեղեղով յերկրի մակերևույթի վրա թափվում է սև, սրապղուն ամուխը: Կասպից ծովի յեղերքին, նավթահորերից գիշեր-ցերեկ խողովակների միջով հոսում է Եմբայի նավթը: Բալխաշ լճի ափին կառուցվում է պղնձաձուլական գործարան, վոր իր մեծությամբ առաջինն է լինելու ամբողջ աշխարհում:

է Քարտեզի վրա գտեք Կարագանդան, Եմբայի նավթահանքերը և Բալխաշ լճի ափի պղնձահանքերի տեղը:

Նկ. 53. Չոր տափաստանում գործարան է կառուցվում

Բայց դա միայն սկիզբն է: Պղնձի, ցինկի, կապարի հանքերի և ուրիշ արժեքավոր հանածոների ահազին պաշարներ են գտնված չոր տափաստանների ընդերքում:

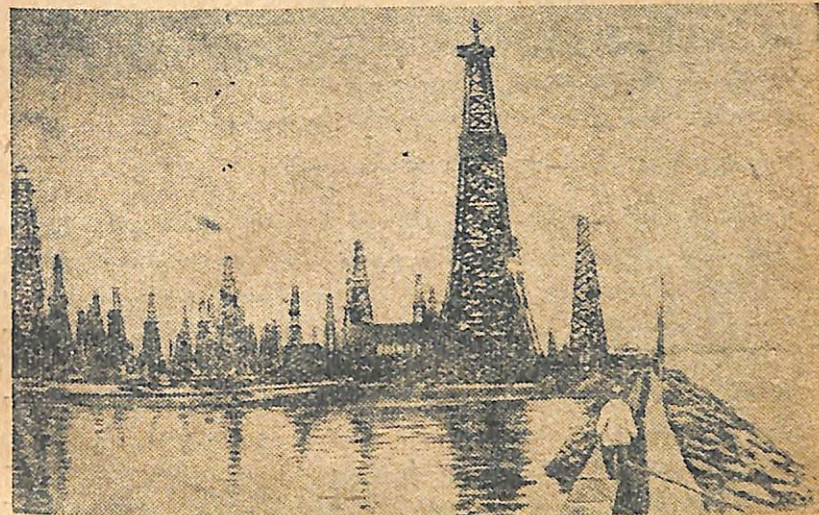
Երանք չուտով դառնալու յին գունավոր մետաղների արտադրության գլխավոր բաղան:

Այսպես աստիճանաբար փոխվում են չոր տափաստանները, դրա հետ փոխվում է և դադարների կյանքը: Քոչվոր դադարները դառնում են կառուցողներ, հանքավորեր, նավթահանքա-

յին բանվորներ, հեռանում են քոչից և սկսում ապրել արդյունաբերական բանվորների կուլտուրական կյանքով:

Նավթ ծովի հատակից: Կասպից ծովի ձկնորսները վաղուց նկատել էին, վոր Եմբայի գետաբերանից վոչ հեռու ջուրը չողջողում է ձկանների բոլոր գույներով:

Սկսեցին հետազոտել ծովի ափերն ու հատակը: Պարզվեց, վոր բավական խոր, ծովի հատակի տակ գտնվում են նավթով հարուստ հողաշերտեր:

Նկ. 54.

Ճեղ Խորհրդային իշխանությունը վորոշեց ծովից խլել այդ նավթը:

Ծովի մեջ կանգնեցրին մի հաստ քարե պատ-դամբա: Այդ պատով անջատեցին ծովի մի մասը: Ամբողջ յերկու տարի գիշեր-ցերեկ աշխատում էին ջրհան մեքենաները: Վերջապես հատակը բացվեց:

Յամբաբացրած ծովի հատակի վրա կառուցեցին տասնյակներով նավթային վիշիաներ և սկսեցին նավթ հանել: Ծուռով այս-

տեղ նավթի ուժեղ շտորխան խիւնց: Շտորխանը փակեցին խողովակներով և նավթն սկսեց հոսել ուղղակի նավթային բակի մեջ:

Բանվորները և ինժեներները մեծ քանակությամբ նավթ խիւնցին բնությունից սոցիալիստական անտեսության համար:

Նավթի վիշկաների անտեսն այժմ կանգնած և այնտեղ, վորտեղ մի քանի տարի առաջ ծովի հատակ էր:

ՉԿՆՈՐՄԱՐԱՆՆԵՐ

Չոր տափաստանների դոնայի արեւմտյան մասը դոնովում և Կասպից ծովի ափերին, Վոլգա գետի ստորին հոսանքի յերկարությամբ և Եմբա գետի ավազանում:

Այստեղ ձկան մեծ հարստություններ կան:

(Քարտեզի վրա ջույց ավել դոնայի այդ մասը):

Վոլգայի գետաբերանում դոնովում և Աստրախան քաղաքը:

Դա ձկնորսության ամենակարեւոր կենտրոնն է: Մովափի մոտ կանգնած են հարյուրավոր ձկնորսական առաջատավոր նավեր: Ձկնորսական սեզոնում գիշեր-ցերեկ նավերից դասարկում են ձուկը:

Մինչ հեղափոխություն Աստրախանում ձկնորսների աշխատանքով հարստանում էին խոշոր վաճառականները:

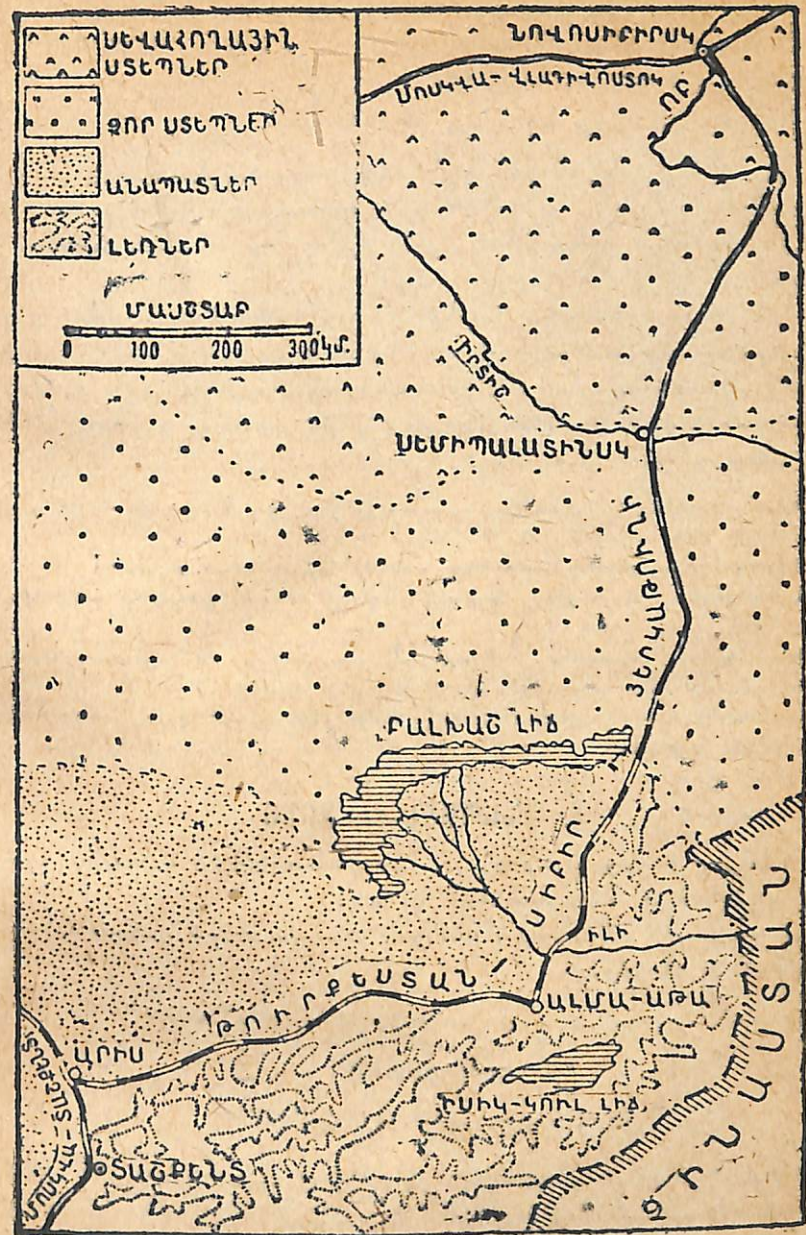
Նոր Աստրախանում տասնյակ հազարներով ձկնորս-կուլտրնտեսականներ կան: Նրանցից շատերը նախկին քոչվոր-ղաղմուկներն են:

Ներկայումս այստեղ կառուցված են պահածոների մեծ գործարաններ, սառցարաններ, գործարաններ, վորտեղ շինվում են ձկնորսական նավեր:

Քարտեզի վրա դուրս Աստրախան քաղաքը:

ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀՆԵՐԸ ՉՈՐ ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐՈՒՄ

Մինչ Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը միայն մեկ յերկարուղի յեր կտրում չար տափաստանները:

ՆԿ. 55. Թուրքեստան-Սիբիր յերկարուղու քարտեզը

Նա Որեննորդ քաղաքից պնտմ եր դեպի հարավ-արևելք
Տաշքենդ քաղաքի ուղղությամբ:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք այդ յերկաթուղին:

Չոր տափաստանների ընդարձակ տարածության մեծ մասը
բուրրովին կարված եր ԽՍՀՄ-ի կուլտուրական կենտրոններից:

Ուղաը անգափոխության միակ միջոցն եր այդ տափաստան-
ներում:

Վերջին տարիներում խորհրդային իշխանությունը կառուցեց
մի յերկար յերկաթուղի, վոր կարում ե չոր տափաստանների
արևելյան մասը—դա Թուրքեստան—Սիբիրական (Թուրքսիբ)
ճանապարհն է: Այս ճանապարհի շնորհիվ արագորեն զարգանում
ե յերկրի անտեսությունը:

Վարժուրյալներ: Կենտրոնյին քարտեզի վրա չոր տափաստանների պ.,
սու չորջը գիծ քաշեցեք:

Նշանակեցեք գլխավոր ուղակար ճանաժողների հանձան անգերը:

Նշանակեցեք այն անգերը, վորտեղ ապրում են զոգախնեբը և զալժուխ-
ները:

Նշանակեցեք Կարագանդա, Աստրախան քաղաքները: Թուրքեստան-Սիբի-
րական յերկաթուղին ընդդեպեք և վրան գրեք անունը:

Աշխատանք արտադրայան ժամանակ: Կազմեցեք ալրոմ «Չոր տափաստան»
նեբի դասիչ թեմայով:

6. ԱՆԱՊԱՏՆԵՐԻ ՉՈՒԱ

Կասպից ծովից արևելք, չոր տափաստանների դոնայից հա-
րավ գտնվում ե անապատների դոնան:

Հարավային և հարավ-արևելյան անապատների դոնան չրջա-
պատված ե լեռներով:

«Բնական դոնաներ» քարտեզի վրա դտեք անապատների դոնան:

ԱՆԱՊԱՏՈՒՄ

(Ճանապարհորդի պատմվածք)

Փիրուն ավազի զեղնալուն բլուրները տարածվում են դե-
պի ամեն կողմ: Յերբեմն թվում եր, թե չուրջդ տարածվում ե
անձայրածիր ծով քարացած ալիքներով:

Նկ. 56. Անապատում

Տեղ-անդ ավազաթմբերը ծածկված եյին ինչ-վոր մանր ծա-
ռերով և թիբերով, վորոնց վրա տերև չկար: Նոսր աճում եյին
կոչտ և փշոտ խոտեր:

Արևը ծագելուն պես չողն սկսվում եր: Կեսորին ավազն
այնքան եր տաքանում, վոր բորիկ վոտքերով անհնարին եր քայ-
լել: Նույնիակ տափաստանի չողին սովոր ձիերը հրաժարվեցին
կերից և թմբել, կանգնել եյին խեղդիչ, այրող չողից ուժասուղա-
լինելով: Ըստ յերևույթին միայն ուղտերն եյին, վոր չողից
չեյին տառապում:

Առավոտյան ժամը 10-ին մոտ բարձրանում եր չոր, այրող
քամի: Նա քշում եր տաք ավազի ամբողջ ամպեր:

Ավազե վարագույրով ծածկվում եր արևի յերեսը: Հեռվում
վոչինչ չեր յերևում:

Տաք ավազն անխնա ձեծում եր մեր յերեսներն ու ձեռքերը,
լցվում եր աչքերի, ականջների մեջ և կաշվի մեջ քոր առաջա-
նում: Առամներես տակ ավազը կրճտում եր:

Յերեկոյան դեմ արևը, վորպես ծանր չիկադած գունդ թաղ-

Նրվեց հորիզոնի տակ կարծիր լույսով անապատը հեղեղելով:
Քարվանը վեց ու եր, ինչ ճանապարհ եր գնում: Մանր
ճանապարհից և սննդի պահպանութունից նույնիսկ ուղտերը հող-
նեցին: Նրանք գնում էին արևը, ուժասպառ, հաղիվ փսխե-
լով վոտքերը:

Ճանապարհին հանդիպեցինք ջրհորի: Բայց նրա մեջ այնքան
քիչ ջուր կար, վոր նույնիսկ խմելու չբավականացավ:

Քարվանին վտանգ եր սպանում:

Քարվանն ուղեկցող թուրքմեններից մեկը ցանկութուն
հայտնեց գնալ առաջ և գննել ճանապարհը: Յերեկոյան վերա-
դարձավ նա և հետը բերեց թարմ յեղեղի մի ճուղ:

Բուրն զգացին, վոր շուտով նրանց տանջանքները կվերջա-
նան:

Հեռեկալ ուր քարվանը հասավ Ամու-Դարյա գետը:

Դա մի լայն, ջրառատ գետ եր: Նրա ափերը շուրջիված էին
ճոխ, կանաչ բուսականութամբ:

ԱՆԱՊԱՏՆԵՐԻ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մանքեռույքի կազմութունը: Հեռեկեցեք քարտեղով: Անա-
պատների զոնան գտնվում և թուրանի ընդարձակ դաշտավայ-
րում: Մի ժամանակ թուրանի դաշտավայրը ներկայացնում եր
ծովի հատակ: Դեպի հարավ և հարավ-արևելք նա աստիճանա-
բար բարձրանում և, և հարավ-արևելյան ծայրամասերում վեր-
ջանում բարձր լեռներով: Այստեղ գտնվում և Պամիր լեռնաշ-
խարհը: Պամիրից դեպի հյուսիս-արևելք ձգվում են ԽՍՀՄ-ի ա-
մենաբարձր լեռները՝ Տյան-Շանը:

Կլիմա: ԽՍՀՄ-ի հեռավոր խորքերն և անցել անապատների
զոնան: Խոնավ քամիներն այստեղ չեն հասնում:

Անապատների զոնայում ավելի չոր և և տաք, քան թե չոր
տափաստաններում: Պատահում են և այնպիսի տեղեր, վորտեղ
ամառվա ընթացքում մի կաթիլ անձրև չի դալիս: Յերբեմն անձ-
րև դալիս և, բայց շիկացած ավազներին չզիպած, դուրը չիա-
նում և: Յերեկն սովերի մեջ չողը հասնում և մինչև 50°: Այլապե,
քարերը, մետաղե առարկաներն այնքան են տաքանում, վոր այ-
րում են մարզու ձեռքերը:

Յերկինքն այստեղ մեծ մասամբ անամպ և լինում: Այդ
պատճառով ել առարկաներն ամառային ցերեկները սաստիկ տա-
քանում են, իսկ գիշերներն արագ սառչում: Անապատում ցե-
րեկը լինում և չող, իսկ գիշերը զով:

Ամառը տևում և հինգ-վեց ամիս: Չմեռն, ընդհակառակը,
կարճ և և ցուրտ: Լինում են 20°-ի և նույնիսկ ավելի սաստիկ
սառնամանիքներ:

Գետեր: Շրջապատող լեռներից քիչ գետեր չեն թափվում
Թուրանի դաշտավայրի մեջ: Բայց նրանց մեծ մասը կորչում և
ավազների մեջ կամ ցամաքում և, ինչպես չոր տափաստաննե-
րում: Միայն յերկու մեծ գետ են կարողանում կտրել կարա-
կում և կրզըլ-կում անապատները և հասնել մինչև Արալյան ծո-
վը: Դրանք են Ամու-Դարյա և Սիր-Դարյա գետերը: Յերկուն
ել սկսվում են բարձր լեռների սառույցների տակից: Ամու-
Դարյան սկիզբ և առնում Պամիրի լեռներում, իսկ Սիր-Դարյան՝
Տյան-Շանի լեռներում:

Քարտեղի վրա դուք հիշած գետերն ու անապատները:

Ամենաչող ժամանակ, յերբ չոր տափաստանի գետերը բա-
րակում կամ ցամաքում են, Ամու-Դարյան և Սիր-Դարյան վա-
րարում են: Դա նրանից և, վոր այդ ժամանակ ամառային արև-
դակի ճառագայթներից բարձր լեռների սառույցը հալվում և:

Անապատներում պատահում են նաև լճեր, բայց հաճախ ա-
ռանց ջրի: Նրանց միջի ջուրը դուրը չիացել և փոսերի մեջ մնա-
ցել և աղի շրացնող սպիտակ շերտը: Հեռվից այդ շերտը նոր յե-
կած ձյունի յե նմանվում:

Բուսականութուն: Ավազոտ անապատներում ևս կան բույ-
սեր. բայց նրանք այստեղ աճում են ավելի նոսր, քան թե չոր
տափաստաններում: Նրանք նույնպես կարողանում են դիմանալ
չողին և խոնավության բացակայությանը:

Այլազները շարունակ վտանգ են սպանում անապատի բույ-
սերին: Բայց նրանցից շատերի սերմերն այնքան թեթև են, վոր
քամու ժամանակ նրանք ավազից առաջ են թռչում և ավազները
չեն կարող նրանց ծածկել հաստ շերտով: Շատ թփեր բուրբովին
տերև չունեն. նրանց ճյուղերն ուղիղ են և բարակ, այդ պատ-

ճատով ալաղը կարողանում է նրանց միջով ազատորեն անցնել և թփերի մոտ չի կուտակվում:

Ալազոտ անապատներում պատահում են նաև ծառեր—սափասաուլներ: Նրանք հասնում են 6—8 մետր բարձրություն և մի քանի տեղերում կտրվում են պուրակներ:

Նկ. 57. Սափասուլ

Տարրինակ տեսք ունեն այդ ծառերը: Նրանց բները ծուռ ու մուռ են, ծածկված բազմաթիվ ճեղքվածքներով և աղտոնորով: Տերևներն ունեն մանր թևավունների ձև, իսկ ջահել կանաչ ճյուղերը սաքսաուլի համար տերևների դեր են կատարում:

Սաքսաուլին աճում է չոր ալաղներում: Ջրելուց նա վնասվում է:

Նկ. 58.

Մեծ գետերի ափերին բոլորովին ուրիշ բուսականություն է: Ալազներն այստեղ վտանդ չեն սպառնում, բավականաչափ էլ

խոնավություն կա: Ափերի յերկարությունը ճեղքում են յեղեղնի և խիտ, հյութալի սագարթ ունեցող ծառերի մացառուաներ:

Հողեր: Ալազոտ անապատներում հող չկա. տերևազուրկ նոսր բուսականությունը բուսահող համարյա չի տալիս: Միայն ցածրադիր տեղերում պատահում են աղուտալին հողեր:

Գետահովիտներում, ընդհակառակը, շատ արգավանդ հողեր են պատահում: Նրանք ստաջացել են այն տիղմից, վոր դեան ամեն տարի թողնում է վարարման ժամանակ:

Կենդանական աշխարհ: Առաջին հայացքից անապատում կենդանիներ չկան: Բայց ուշադրությամբ դիտեցեք ալազը: Ահա մի քանի քարեր կենդանություն առան և անաղմուկ առաջ են շարժվում: Բայց դրանք խկապես քարեր չեն, այլ ալաղի մեջ թաղված մողեսների գլուխներ:

Անապատներում, ինչպես և չոր տափաստաններում մողեսներ և ոճեր շատ կան: Վտանգի ժամանակ նրանք թաղվում են ալաղի մեջ: Մողեսների մեջ պատահում են և այնպիսի հականեր, վորոնց յերկարությունը լինում է մեկ մետրից մինչև յերկու մետր: Անապատներում ապրում են նաև թռչուններ: Սոչսր վենդանիներից անապատի ծայրամասերում պատահում է անտիլոպներ, վորոնք զգույշ և շատ յերկչոտ կենդանիներ են: Մի փոքրիկ վտանգի դեպքում նրանք անհետանում են քամու արագությամբ:

Անապատի համարյա—բոլոր կենդանիներն ունեն գեղնավուն գույն և այդ պատճառով անապատի ալազների մեջ հազիվ են յերևում:

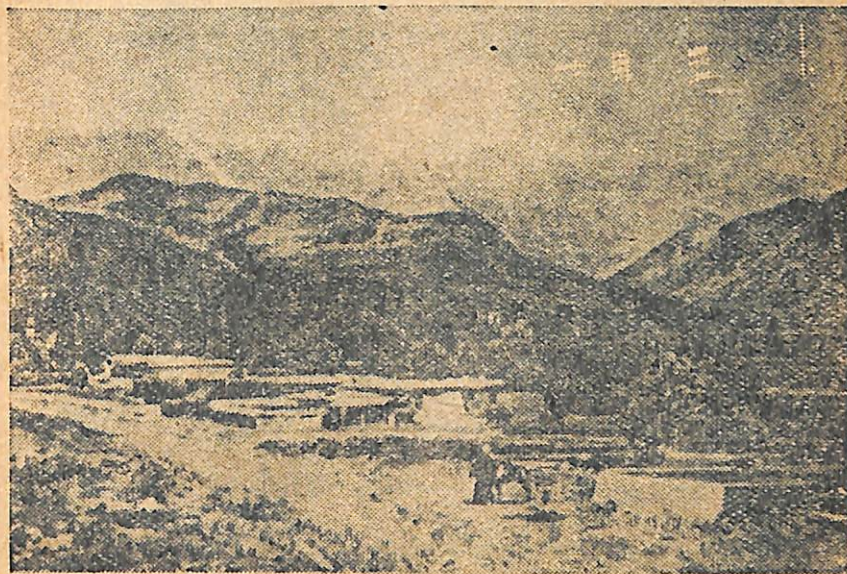
Մեծ գետերի ափերին, վորտեղ մացառուաներ կան, պատահում են վարազներ և վագրեր:

Անապատն արժեքավոր ընտանի կենդանու—ուղտի հայրենիքն է: Իր լայն, կոշտուկներ ունեցող թաթերի շորհիվ նա հետադրությամբ քայլում է ալազների մեջ, մինչդեռ ձիու վտոքերը խրվում են:

Ուղտը կարող է կերակրվել չոր, կոշտ և փշոտ խոտերով: Բայց նա կարող է առանց սննդի և ջրի մի քանի որ դիմանալ: Այդ ժամանակամիջոցում նա կարող է մի քանի հարյուր կիլոմետր տեղափոխել և ճանապարհորդին և բեռը:

Մերկ անապատում յերկար ճանապարհորդելուց հետո մենք
ախտոմորիլով մտանք Ֆերգանի հովիտը:

Քարտեզի վրա դեռ այդ հովիտը

ՆՊ. 61. Ֆերգանի հովիտում

Նա դանդաղում է Տաշկենտ քաղաքից դեպի հարավ-արևելք,
Սիր-Պարյա դեռի հոսանքի յերկարությամբ:

Վայրը միանգամից փոխվեց: Անցնում էլինք պտղատու խիտ
ալյուխների, կանաչ սրբերի մոտով: Հաճախ պատահում էլինք
Էջով կամ վոտքով դնացուց մարդկանց:

Հանկարծ մի աժադե բլրի հետևը բացվեց մեկ և կես կիլո-
մետր յերկարություն և լայնություն ունեցող հարթ տարածու-
թյուն: Նրա վրա չարքով կանգնած էլին 26 թուրքմենական
վրան: Քիչ հեռու ջրհորների մոտ ջուր էլին տալիս սղաթի ձա-
ղերին և գառներին:

Սա մի թուրքմենական առու էր:

Մենք կանգ առանք հանգստանալու և յերկու ուր անցկաց-
րինք ալյախը:

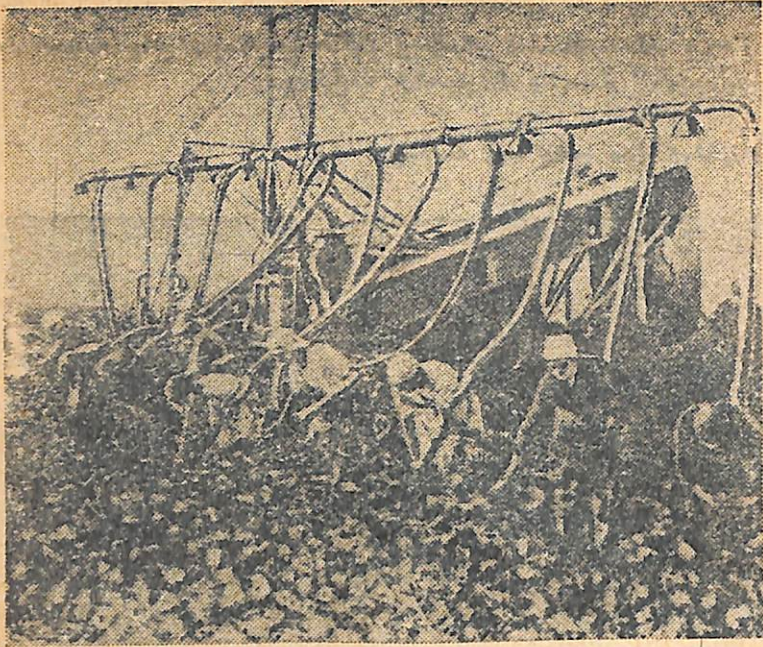
Ամառ էր, անապատի բնակիչների համար տարվա ամենա-
ծարն յեղանակը: Անտանելի շոգը հանգիստ չեր տալիս մեզ վոչ
ցերեկը, վոչ էլ դիշերը: Վրաններում կյանքը համարյա մեռած
էր: Շրջակայքի ամբողջ բուսականությունը խանձվել էր և հո-
վիվները հոտերի հետ քաշվել էլին հեռավոր արոտատեղեր, ու-
րիչ ջրհորների մոտ:

Յերկու սրից հետո մեր քարվանդը հասավ հեռացող հոտին:
Անցնելով աժադաթմբի շուրջը, մենք հանկարծ հեռվից նկատե-
ցինք ինչ-վոր շարժում: Դա վոչխարների հոտն էր: Գնում էլին
վոչխարները, իրենց կծղակներով քանդելով կարակուլյան փո-
շխանման ափսոսը: Նրանք հազարից ափելի էլին: Այդու յերևում
էլին նրանց յեղջուրները: Արևի տակ փայլում էլին նրանց սև,
մոխրագույն և դարչնագույն կարակուլյան մորթիները:

Հոտի կողքերով և հետևից վազում էլին մեծ պահապան
չները: Իսկ առջևից դնում էր նիհար ծերունի հովիվը սև թուրք-
մենական փափախը գլխին, յերկար, ծայրը կեռ զավաղանը
ձեռքին, հրացանն ուսին:

Մանր է և պատասխանատու թուրքմենական հովվի աշխա-
տանքը: Ամբողջ ուրը քայլում է նա անապատում արևի կիլոդ
ճառագայթների տակ: Աղքատ է անապատի բուսականությունը,
և նա ամեն ուր ստիպված է ահազին տարածություն անցնել,
վորպեսզի հոտը կերակրի: Յերբեմն փչում է այբող բուր ու
բորանը, և հոտը ծածկում է ափսոսով: Լավ է, յեթե դա յեր-
կար չի տեսում: Բայց պատահում են և այնպիսի դեպքեր, յերբ
բորանից հարյուրավոր վոչխարներ են ստահում:

Թուրքմեններն ամեն տարի միլիոններով թանդարժեք կա-
րակուլյան մորթիներ են պատրաստում:

ՆԳ. 62. Բամբակի չանա՛ը մեքենայով

Սակայն անապատի մոտիկութունն իրեն դեռևս զգալ եր տալիս: Մերթ աջ, մերթ ձախ կողմում յերևում էին մերկ տեղեր: Տեղ-տեղ դաշտերը ծածկված էին ավազներով, վոր քամին բերել եր անապատից:

Բայց չուտով անապատի վերջին հեաքերը կորան: Այլտոմորիլը սլացավ այգիների և արտերի խիտ կանաչի միջով:

Ամեն քայլափոխում մենք ստիպված էինք լինում անցնել վտուղման ջրանցքների վրայով:

Ամենուրեք ցրված էին ուզրեկները դյուղեր: Սպիտակին էին տալիս նրանց կավե փոքրիկ սններն իրենց տափակ տանիքներով: Բակերը շրջապատված էին կավե բարձր պատերով: Տները մոտ կանաչին էին տալիս պողատու այգիները, հոտավետ սեխերի բախչաները և խաղողի այգիները: Յերբեմն նկատվում էին կապույտ առվյուտի, յերբեմն էլ բրնձի ցանքեր: Յեվ

այս բոլորը թաղված եր բամբակի ընդարձակ դաշտերի մեջ: 7

Ֆերդանի հովտում առատ արև, ջերմութուն և լույս կա, հողն էլ լավ վտուղված և բազմաթիվ ջրանցքների միջոցով: Բամբակն այստեղ մեծ բերք ե տալիս:

Ֆերդանի հովիտը բամբակի մշակութան ամենազլխավոր վայրերից մեկն և Պորհրդային Միութան մեջ: Ուզրեկական կոլեկտիվ և խորհրդային անտեսութունները Պորհրդային հանրապետությանն ամեն տարի միլիոնավոր կիլոգրամ բարձր վորակի բամբակ են տալիս:

ԻՆՉՊԵՍ ԵՐ ԱՊՐՈՒՄ ԱՆԱՊԱՏԱՅԻՆ ՋՈՆԱՅԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՆՉ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐՅԱՆ ՀԵՂԱՓՈՈՒՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ցարական կառավարութունը զենքի ուժով դրավեց անապատների զոնայում գոնիոլ հողերը:

Յեվ անապատային զոնայի ժողովուրդները մոտ 70 տարի սպրեցին ցարական զենեբալների իշխանութան տակ:

Ցարական չինովնիկներն անապատների ժողովուրդներից խլում էին լավագույն հողերը, չնչին զներով հավաքում էին բամբակ և անատուններ, ստիպում էին մեծամեծ հարկեր վճարել:

Ամեն տեղ կանգնած էին ուռևական դորքեր:

Անապատների զոնայի աշխատավորներն սպրում էին թե՛ ցարական զենեբալների, թե՛ սեփական խաների (թագավորների), բայերի (հարուստների) և թե՛ մոլլաների (տերտերների) լծի տակ:

Ջուրն անապատների զոնայի բնակչութան կյանքի համար միշտ մեծ նշանակություն և ունեցել:

Բայց այդ ջուրը սրտոկանում եր խաներին և բայերին: Վորքան շատ եր ջուրը, այնքան մեծ եր և իշխանութունը:

Ջրի համար, ինչպես իշխանութան համար, խաները շարունակ պատերազմում էին իրար հետ: Այս պատերազմի ժամանակ վոչնչանում էին ամբողջ ծաղկած քաղաքներ և ծածկվում անապատի ալիպներով:

Ջրանցքներ չինելու համար քում բերում էին տառնյակ հաղարներով աշխատավորներ:

Անապատների զոնայի ժողովուրդները մութ և անհավատ
եյին: Գյուղատնտեսությունը վարում էին նախնական ձևերով:

ԻՆՉՊԵՍ Ե ԶԱՐԳԱՆՈՒՄ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ
ԲԱՐԵԼԱՎՎՈՒՄ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԿՅՍԱԲԸ ԽՈՐՀՐԳՅՅԻՆ
ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՎ

Անապատային զոնայում շատ արգավանդ հողեր դուր կոր-
չում են ջրի սրահատության ստանձառով: Այդ ստանձառով էլ Խոր-
հրդային իշխանությունն ամենից առաջ ուշադրություն դարձ-
րեց վտուղման վրա:

Սկսեցին նորոգել քայքայված ջրանցքները և սրահարները.
դիմացկուն նյութերից՝ ցեմենտից և յերկաթից կառուցեցին բազ-
մաթիվ նոր ջրանցքներ: Սկսեցին ջուր մղել վոչ թե շերեփներ
ունեցող հին ձևի անիվների, այլ նոր մեքենաների միջոցով:

Բայերից խլեցին հողերը: Ջուրը դադարեց մասնավոր սե-
փականություն համարվել: Այժմ բոլորն էլ առանց վորեւե վճա-
րի սեղծում են ջրից: Նա հավասարապես բաշխվում է վարելա-
հողերի և այգիների մեջ:

Վտուղման ջրանցքների ցանցն ալիլի ու ալիլի մեծանում
է: Անապատն ալիլի ու ալիլի յե քաշվում, հեռանում, ազատե-
լով նոր արգավանդ հողեր ցանքերի համար:

Գյուղատնտեսությունը վերակառուցվում է:

Այնտեղ, վորտեղ գյուղացիները ջոկ-ջոկ իրենց նախնական
գործիքներով վորվրում էյին դետինը, այժմ հաղարավոր տրակ-
տորներ մշակում են կոլեկտիվ և խորհրդային տնտեսություն-
ների բամբակի դաշտերը:

Կոլեկտիվ տնտեսություններ կազմում են նաև քոչվոր վոչ-
խարարոյձները, ստեղծվում են վոչխարարոյձական մեծ խոր-
հրդային տնտեսություններ:

Անապատի ընդարձակ հողամասերում ցանում են կերի խո-
տեր, և քոչվորներն սկսում են նստակյաց կյանք վարել: Անա-
պատային զոնայում առաջին անգամ կառուցվեցին գործարաններ
և ֆարրիկաներ:

Նոկտեմբերյան հեղափոխությունն անապատային զոնայում
այսրոզ ժողովուրդների համար բացեց լայն ճանապարհ դեպի
կուլտուրական շինարարությունը:

Անապատների զոնայում կազմվեցին ինքնուրույն ազգային
հանրապետություններ — Թուրքմենստան՝ Աշխաբադ մայրաքա-
ղաքով և Ուզբեկստան՝ Տաշկենտ մայրաքաղաքով:

Գարտեղի վրա դտեք այդ հանրապետությունները և նրանց մայրաքաղաք-
ները:

Հազարավոր դպրոցներում սովորում են թուրքմենների և
ուզբեկների յերեխաներ իրենց մայրենի լեզվով: Տասնյակներով
բարձրագույն դպրոցներ այդ նոր միութենական հանրապետու-
թյուններին տալիս են սեփական գիտնականներ և ինժեներներ:
Կառուցվում են աղումբներ, դրադարաններ, կինո, թատրոններ:
Յարական ճնշումից ազատված թուրքմեններն ու ուզբեկները
մասնակից են դառնում սոցիալիստական կուլտուրային:

ԻՆՉՊԵՍ Ե ԶԱՐԳԱՆՈՒՄ ԱՐԳՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԱՆԱՊԱՏՆԵՐԻ ԶՈՆԱՅՈՒՄ

Արաղորեն զարգանում է Թուրանի դաշտավայրի արդյունա-
բերությունը: Կառուցվել են բամբակադուխ, մետաքսի, մանա-
ծագործական ֆարրիկաներ, գյուղատնտեսական մեքենաների
գործարաններ, էլեկտրաէլեկտրակայաններ:

Կասպից ծովի ափին զարգանում է ձկնորսական արդյունա-
բերությունը: Հենց այստեղ էլ դանված է նավթ:

Մեծ հարստություններ յերևան բերվեցին Կասպից ծովի
Կարաբուզազ ծոցի մոտ: Այստեղ ստացվում են զանազան աղեր:

Կարա-Կում անապատի կենտրոնում գտնված են ծծմբի մեծ
պաշարներ և հիմնված է ծծմբի գործարան:

Աճում են քաղաքներ: Յերեկվա քոչվորները դառնում են
բանվոր:

Վարժուրյան: Կոստուրային քարտեղի վրա նշանակեցե՛ք՝ Արալյան ծովը,
Արալյան ծովը թափվող դետերը, Կարաբուզազ ծոցը, Կարակում անապատը,
Ինչպես և Տաշկենտ, Աշխաբադ քաղաքները:

Արաղասյամ Աշխատակ: Կազմեցե՛ք այժմ «Անապատների զոնա» թե՛
մայրի:

Բարձրութեան հետ կլիման փոխվում է: Նույնիսկ ամառը շեղանում զով է: Այնտեղ հաճախ անձրևներ դալիս են այն ժամանակ, յերբ ծովափին լինում է չոզ և չոր:

Գետերը: Ղրիմի հարավային ծովափին քիչ գետեր կան: Նրանք սկսվում են լեռներում կամ առաջանում են աղբյուրներից: Գարնանը, ձյունը հալվելու ժամանակ, խի ամառը, սառերում առաջացող հեղեղներից հետո,—գետերը կատաղում են և ավերից դուրս դալիս: Նրանց մեծ մասն ամառը ցամաքում է:

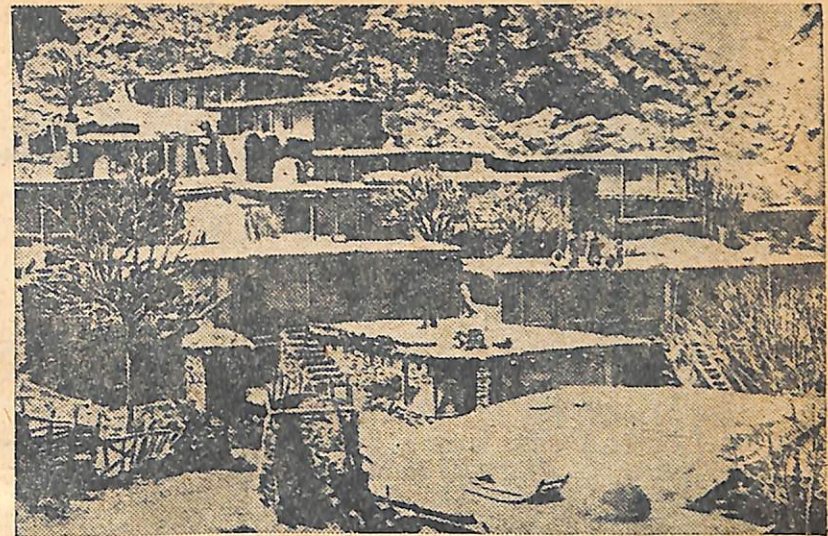
Բուսականությունը: Ղրիմի հարավային ծովափում մշտադալար բույսեր շատ կան: Նրանց տերևները կոշտ են և ծածկված հաստ թաղանթով: Այսպիսի բույսեր վոչ ամառային չոզից են վախենում, վոչ ել ձմեռային ցրտերից: Նրանք ամբողջ սառերին պահպանում են իրենց սաղարթը: Այդպիսի բույսերից է քաղիզը, վոր փաթաթվում է ծառերին: Նա իր ճանկերի միջոցով բարձրանում է ծառերի գագաթները և իր կոշտ, մութ-կանաչ տերևներով ծածկում նրանց:

Բայց Ղրիմի հարավային ծովափին վայրենի բուսականություն քիչ կա: Բույսերի մեծ մասն աճեցրել են մարդիկ: Այստեղ հաջողութեամբ աճում են մանտախնդ մի քանի մշտադալար բույսեր, վորոնք բերվել են ուրիշ մերձարևադարձային շրջաններից, դրանցից աչքի յեն ընկնում դափնին (ուռի հոտավետ և կոշտ տերևներ, վորոնք դործ են ածվում կերակրի մեջ, վորպես համեմունք), ձիթենու ծառ, վորի պտուղներից ընտիր յուղ է ստացվում, կիպարիսը (փշատերև ծառեր են) տնկում են պարկերում դարդարանքի համար: Այգիներում հաճախ տնկում են յլեանդրներ և մագնոլիաներ:

Ստորաբույսերը ծովափին փոխվում են տարբա յեզանակների համեմատ: Վաղ դարնանը, արևից տաքացող լանջերին ծաղկում են ձնծաղիկներ և մանուշակներ:

Այնուհետև վառ վանաչով ու ծաղիկներով ծածկվում է ամբողջ ծովափը: Ամառվա չոզերին կանաչ խոտերը գեղնում, չորանում են: Նրանց փոխարինում են նոսր, կոշտ խոտերը, վորոնք ծածկված են լինում փշերով: Այժմ սուր կերպով աչքի յեն ընկնում մերկացած հողամասեր, քարակույտեր և խիճ:

Միայն այնտեղ, վորտեղ գետակ է հոսում կամ սուռ յե բլբլում, ամբողջ տարին լինում են խոտեր, վառ ծաղիկներ:

Նկ. 65. Թաքարական գյուղ

Բարձրանալով լեռները մենք տեսնում ենք, վոր յեղանակը հետզհետե զովանում է և նույնիսկ անձրևներ են դալիս: Դրա հետ փոխվում է և բուսականությունը: Լեռնալանջերում գետ յերևում են կենս-կենս Ղրիմի սոնիներ, այնուհետև սոճու ամբողջ անտառներ:

Ասելի բարձր, վորտեղ շատ անձրևներ են դալիս, յերևում են նաև սաղարթավոր ծառեր՝ Կաղնի, հացի, հաճարի և շատ քփուտներ:

Ղրիմի լեռների մի քանի տեղերում դեռ պահպանվել են յերկու հարյուրամյա կաղնու անտառներ:

Ղրիմի լեռների գագաթները տափակ են. նրանք ծածկված են լեռնային մարգագետինների կանաչ գորգով:

Մինչ Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը Ղրիմի անտառներն անխնա վոչնչացվում էին: Դրա շնորհիվ հողի մեջ խոտավությունը պակասեց, մի քանի գետեր ցամաքեցին:

Անտառները լեռնալանջերում պահում են անձրևի ջրերը,

պաշտպանում են գետերն ու առուները ցամաքելուց, անտառները շատ ջուր են գոլորշիացնում և դրանով մեծացնում են ամպամածությունը: Այդ պատճառով անտառների պահպանումը կարևոր նշանակություն ունի Ղրիմի ծովափի չոր կլիմայի համար:

Այժմ Ղրիմում պահպանվում են անտառները մի քանի անտառամասեր դարձված են արգելավայրեր: Այստեղ արգելված է ծառ կտրել, ծաղիկ պոկել, կրակ վառել, վորսորդություն անել, նույնիսկ քարերը տեղահան անել և կոլեկցիաներ հավաքել:

Կենդանական աշխարհ: Ղրիմի կենդանական աշխարհն աղքատ է, նա սաստիկ վոջնչացման և յենթարկվել մարդու կողմից:

Այստեղ շատ մողեսներ ու ոճեր կան, բայց նրանց հեշտ չի նկատել: Նրանց դույնը նման է շրջապատող այն ժայռերի և քարերի դույնին, վորոնց վրա նրանք տաքանում են: Մարդու մոտենալու ժամանակ մողեսները վայրկենապես թաղնվում են ճեղքերում:

Տաք արև որերին ողբ լցված է լինում խոշոր միջատների դի ճթճթոցով: Ամբողջ օրը լսվում են այդ ձայները ծառերից, թվում է, թե հնչում է ամեն մի ճյուղ, ամեն մի տերև:

Սարերի վրա պատահում են և ուրիշ կենդանիներ: Յերբեմն պատահում են յեղջերուներ և վայրի այծեր: Անմատչելի ժայռերում բուն են գրեկ արծիվները:

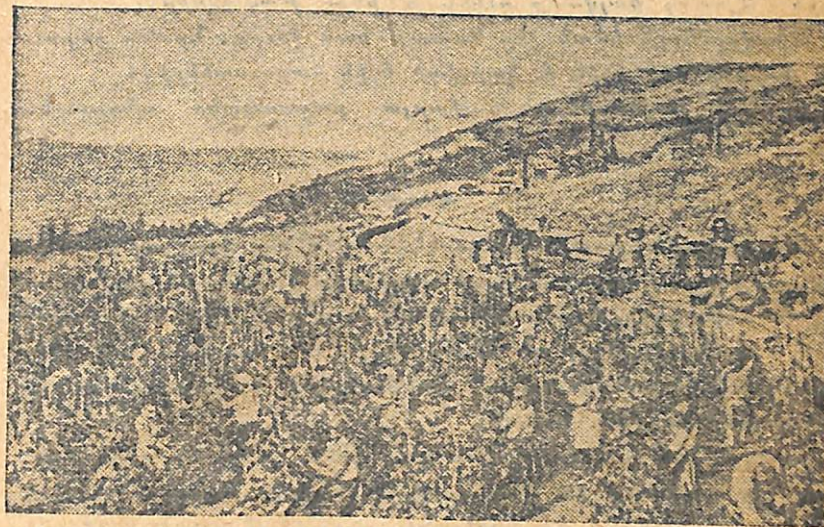
ՂՐԻՄԻ ԾՈՎԱՓԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ղրիմի հիմնական բնակչությունը թաթարներն են: Թաթարական դյուզները ցրված են գետահովիտներում և Ղրիմի լեռների լանջերին:

Այստեղ ամեն ինչ քարից է՝ տները, դամբրը, փողոցները, բակի պատերը:

Թաթարական դյուզում փոքրիկ տները—հասկյաները՝ դասավորված են աստիճաններով: Տան հետևի պատը յերբեմն հենց ինքը ժայռն է կալվում: Մնացած պատերը շինված են լինում քարից և կավից: Կտուրները լինում են սափակ հողե: Տանիք-

ների վրա քնում են և միջոց չորացնում: Կտուրը բակի և փողոցի դեր է կատարում քիչ բարձր դանվող տան համար: Գյուղի ծայրը դուրս գալու համար պետք է մի կտուրից մյուսն անցնել քարե նեղ սանդուխտներով:

Նկ. 66. Խաղաղամաղ

ԻՆՉՊԵՍ Ե ԶԱՐԳԱՆՈՒՄ ՂՐԻՄԻ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԾՈՎԱՓԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ԲԱՐԵԼԱՎՂՈՒՄ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԿՅԱՆԲԸ

Արև որերի շատությունը հնարավորություն է տալիս ծովափին աճեցնելու արժեքավոր կուլտուրական բույսեր:

Այդիններում հասնում են դեղձ, ծիրան, նուշ, միքսպտուղ, ընկույզ: Ընդարձակ տարածություններ բուսված են խաղողի այգիներով և թանկարժեք տեխնիկական բույսերով:

Վորպեսզի այդ բույսերը շուգ ժամանակ չչորանան, ջուր է հարկավոր ջրելու համար: Այստեղ, վորտեղ ծովափին ջուր կա, իրար հետևից շարվում են պտղատու և խաղողի այգիներ, պարկեր: Վորտեղ ջուր չկա, այնտեղ շուգ ժամանակ ամեն ինչ թաամում է վոջնչանում է:

Ջուրը ծովափում մեծ հարստութիւնն է:

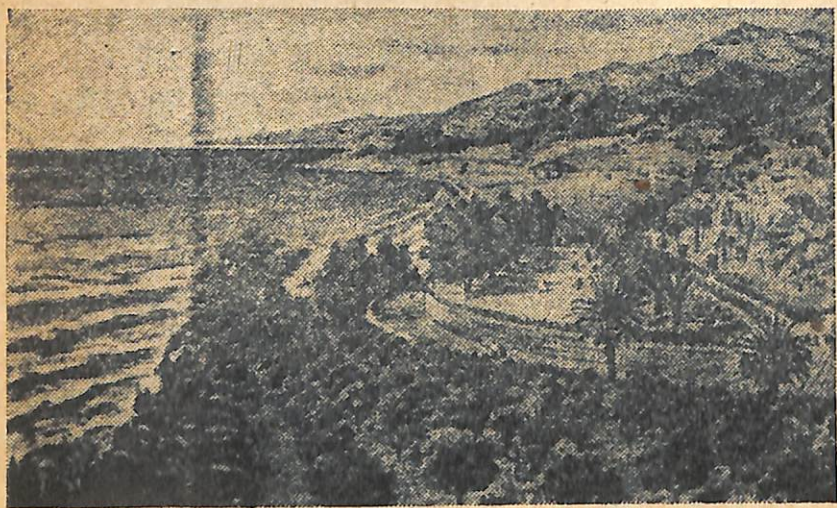
Չքաղոր թաթարները խորհրդայնացումից առաջ շատ վատ էյին ապրում: Ղրիմի հարավային ծովափի ամենալավ հողերը պատկանում էյին կալվածատարերին և թագաւորի պալատականներին: Այստեղ կալվածք ունէր և ինքը թագաւորը:

Չքաղորներին եթան չէր նստում նաև ջուրը: Նրանք շարունակ կարիքի մեջ էյին և կախված էյին հարուստներից:

Չքաղոր թաթարները համարյա բացառապէս անգրագետ էյին:

Ղրիմի ծովափի աշխատավորներն այժմ նոր կյանքով են ապրում: Հողերը, խաղողի և մրգի այգիները դարձել են սոցիալիստական սեփականութիւն: Անհատական տնտեսութեան փոխարէն ամեն տեղ կազմակերպված են կոլեկտիվ տնտեսութիւն, վորոնք պայքարում են տնտեսութեան բարձրացման և կոլտնտեսականի կյանքի բարելաւման համար:

Բացված են տասնյակներով դպրոցներ, վորտեղ դասավանդումները տարվում են թաթարական լեզվով: Բացված են նաև շատ գրադարաններ, դասընթացներ հասակավորների համար:

Նկ. 67.

ՂՐԻՄԻ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԾՈՎԱՓԻ ԽԱՂՈՂԻ ԱՅԳԻՆԵՐԸ

Սաղողը ծովափի կարևոր բույսերից մեկն է:

Շատ կոլեկտիվ և խորհրդային տնտեսութիւններ գրաղվում են գլխավորապէս խաղողի մշակութեամբ:

Նկարի վրա ցույց է տրված խաղողի քաղը խորհրդային տնտեսութիւններից մեկում: Սաղողի այգին փովել է լեռան հարավային լանջին. այստեղ շատ արև կա և խաղողի քաղցր տեսակները շուտ են հասնում: Սաղողի քաղը գնում է հաջող: Հասած վողիււյղները պետք է ժամանակին կտրել: Տասնյակներով բանվորներ գրաղված են խաղողի քաղով: Սաղողով լցված կողովները դարսում են բեռնակիր ավտոմոբիլի վրա: Լավ խնուղու վրայով խաղողը տեղափոխում են խորհրդային տնտեսութեան պահեստը: Այստեղից խաղողի մի մասը կուղարկին սանատորիաներ՝ հիվանդների և հանգստացողների համար. մի մասը կտեղափոխեն հյուսիս, հեռավոր պրովետարական քաղաքներ. մի մասից էլ գինի կպատրաստեն:

ՂՐԻՄԸ ԽՍՀՄ-Ի ԿԵՆՍԱՐԱՆՆ Ե

Չոր և տաք կլիման, ծովային մաքուր ողը, խաղողը և մըրգերը շատ հիվանդների յեն գրաղվում դեպի Ղրիմի հարավային ծովափը: Ղրիմն ողտակար է մանավանդ թոքախտավորների համար:

Բայց մինչ հեղափոխութիւնը Ղրիմի հարավային ծովափի բնութեան առողջարար ուժերն աշխատավորների համար մատչելի չէյին: Յարի և պալատականների պալատներն ու հարուստների ամառանոցներն այժմ դարձել են աշխատավորների համար հանգստի տներ և սանատորիաներ: Յարական ամենալավ պալատում շինել են կոլտնտեսականների համար սանատորիա:

ԿՈՎԿԱՍԻ ՍԵՎԾՈՎՅԱՆ ՅԵՋԵՐԲԸ

Կովկասի Սևծովյան յեզերքը գտնվում է Ղրիմի ծովափից դեպի արևելք:

Գարտեղի վրա ցույց ավէք Կովկասի Սևծովյան յեզերքը: Ծովափերէ ընդհանուր տեսքը:

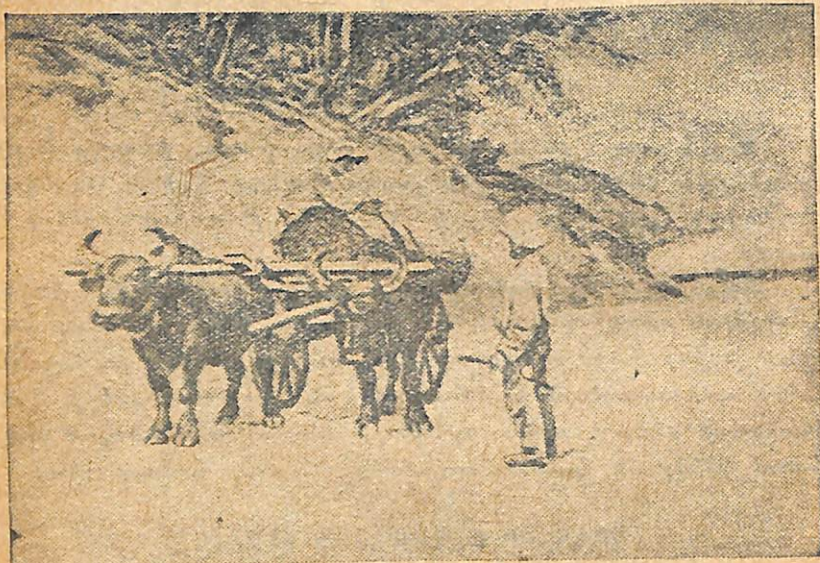
68-րդ նկարով ցույց է տված Կովկասի Սևծովյան շրջանի անասնաբույժները:

Մովսիսը հեղեղված է արևով: Ողն այնքան տաք է, վոր նոյն բերին մարդիկ ման են դալիս թեթև հագուստով, իսկ վորմանք լողանում են ծովում: Մովսիսյա լանջին տնկած են մանգարինի և նարնջի ծառերի այգիներ:

Վոսկեզույն նարինջներն ու մանգարիններն արդեն հասել են և պարզ յերևում են տերևների մութ կանաչի մեջ: Շուտով կոկոսի բերքահավաքը և ստացած բերքը կուղարկվի ԽՍՀՄ-ի զանազան քաղաքները:

Այգու կողքով անցնում է մի հրաշալի խճուղի: Սլանում է ավտոմոբիլը, վորի մեջ նստած են հիվանդներ: Նրանք գնում են սարի լանջին տեղավորված սանատորիան: Սանատորիայի առաջ զցված է պարկ:

Սանատորիայից յերևում է դեպի հովիտը և կամուրջը: Այս-

Նկ. 68. Գոմեշները ծանրություն են փոխադրում

տեղ անում են թանգարտեք կուլտուրական բույսեր: Մշակված հողամասերը չբնապատված են անտառներով: Խիտ և դժվարանցանելի անտառները ծածկում են ծովերգերը և լեռնալանջերը:

Մովեզերքը դեղեցիկ թեթևածքներով անցնում է հեռուները: Արևի մոտ ծփում է տաք, յերբեք չսառչող ծովը: Մովեզերքի վրա բարձրանում են լեռներ, վորոնք պաշտպանում են այդ ծովերգերը հյուսիսային ցուրտ քամիներից: Նրանց ստանձին դազաթները ծածկված են ձյունով:

ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մակերևույթի կազմությունը: Կովկասի Սևծովյան ափերն ամեն տեղ նույն լայնությունը չունեն (հեռեցեք քարտեզի միջոցով):

Հյուսիս-արևմտյան մասում Կովկասյան լեռները հասնում են համարյա մինչև ծովերգերը: Դեպի հարավ-արևելք լեռները հեռանում են ծովից և այստեղ, դեռահովտի յերկարությամբ ստացվում է մի ցածրադիր հարթություն, վոր կոչվում է Կալխիդյան դաշտավայր:

Ամբողջ ծովերգերը դարձած է դեպի տաք ծովի կողմը: Նրա վրա բարձրանում են Կովկասյան լեռները, վորոնք 2—3 անգամ բարձր են Ղրիմի լեռներից: Շատ դազաթներ ծածկված են հավերժական ձյունով և սառույցներով:

Կլիմա: Մովեզերքի կլիման խոնավ է. մերձարևադարձային:

Մովի կողմից փչող արևմտյան քամիները դեպի ծովափն են բերում մեծ քանակությամբ խոնավություն: Այս խոնավությունն առատորեն թափվում է լեռնալանջերում:

Կովկասյան ծովերգերին ձմեռը նույնպես ձյունոտ և ցուրտ չի լինում, ինչպես Ղրիմի հարավային ծովափերին: Ամառը նույնպես յերկարատև է և շոգ: Բայց տեղումներն այստեղ ավելի առատ են: Անձրևները դալիս են ամբողջ տարին: Շատ անձրևներ լինում են մոնսոնանդ ամառը: Յերբեմն մեկ որվա մեջ այստեղ այնքան անձրև է դալիս, վորքան ԽՍՀ Միության ուրիշ տեղերում մի տարվա մեջ: Բաթումի չրջակայքը ԽՍՀՄ-ի ամենախոնավ տեղն է:

Դեղերը: Կովկասյան լեռներից շատ դեղեր են հոսում դեպի ծովափը: Նրանց մեծ մասը հոսում է լեռների ձյունի սառույցների տակից: Նրանք կատաղորեն ցած են հոսում լեռներից, իրենց հետ տեղափոխելով մեծ քանակությամբ քարեր, ա-

վազ և տիգմ: Հարթության վրա նրանց հոսանքը դանդաղում է, և ջրերը թողնում են այստեղ սարերից բերած քարերը, ավազը և տիգմը: Ամառը լեռներում յեկող կատաղի անձրևներից գետերը վարարում են և ափերից դուրս գալով ծածկում ցածրադիր տեղերը:

Բուսականութուն: ԽՍՀՄ-ի մեջ վոչ մի տեղ այնպիսի փարթամ բուսականութուն չկա, ինչպես մեր յերկրի այս տաք և խոնավ անկյունում: Թե՛ ծովափը և թե՛ լեռնալանջերը ծածկված են անտառների սաբոդլական կանաչ դանդաղածներով: Մովսիսյա բնակչութունը շարունակ պայքարում է այս կատաղի բուսականության դեմ: 1—2 տարվա մեջ աչքաթող արած վարելահողը ծածկվում է յերկու մետր բարձրութուն ունեցող ձարխոտով կամ հինգ-վեց մետր բարձրութուն ունեցող անտառով:

Մովսիսյա անտառները բազկացած են բազմադան ծառերից. նրանց մեջ պատահում են նաև սրողատու ծառեր՝ տանձենի, սալորենի, խաղողի վորթ: Քիչ չեն նաև մշտադալար բույսերը՝ դափնի, դափնակեռասնի, ծառերը փաթաթված են պատաստակներով: Նրանցից վոմանք ունեն սուր-սուր փշեր: Այսպիսի խճճված անտառների միջով առանց կացնի կամ լավ խանչալի շարժվել չի կարելի, ամեն մի շարժում անելիս փշերը բռնում են մարդու շորը և խրվում մարմնի մեջ:

Խիտ ու դժվարանցանելի յեն մանավանդ Կոլխիդայի դաշտավայրի կիսահեղեղված անտառները: Մի քանի տեղերում միայն անտառը հետ է քաշվում, վորպեսզի տեղ տա ճահճուտներին, վորտեղ մարդ կարող է խեղդվել կամ հիվանդանալ կովկասյան մաշող տենդով:

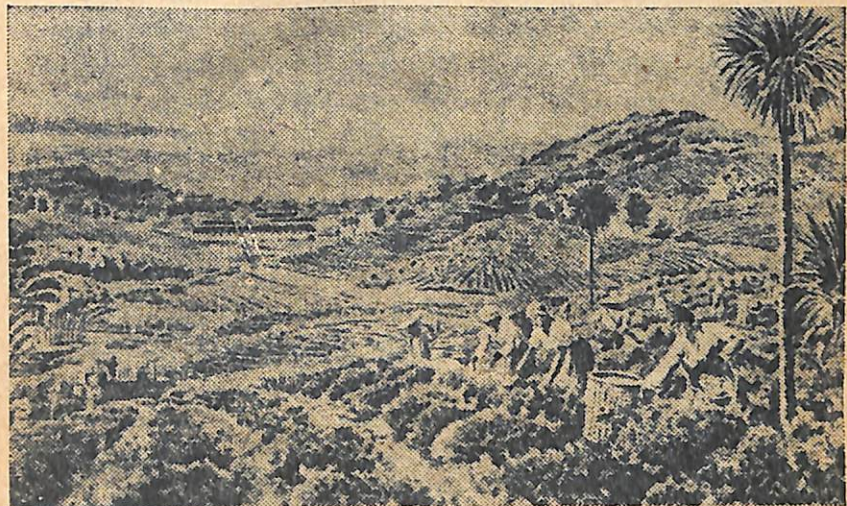
Դեպի վեր, լեռնալանջերում կլիման փոխվում է, փոխվում է և բուսականութունը: Անտառներում անհետանում են մշտադալար բույսերը և լիանները (պատաստուկները): Յերևում են ծառերի ուրիշ տեսակներ: Ավելի բարձր գալիս են լեռնային մարգագետինները, իսկ հետո հավերժական ձյունը և սառույցը:

Հոգեթ: Անդրկովկասի Սևծովյան յեղերքին պատահում են առանձին տեսակի կարմիր հողեր «կարմրահողեր»: Դրանք ամենալավ հողերն են այնպիսի թանկարժեք բույսերի համար, ինչպիսին են թեյը, կիտրոնը, նարինջը, մանդարինը:

Կենդանական աշխարհ: Կենդանական աշխարհը նույնպե՛ս փոխվում է բարձրության և բուսական աշխարհի հետ: Սևծովյան յեղերքի մոտ լեռներում պահպանվել են բազմաթիվ խոչոք կենդանիներ, վորոնք յերկրագնդի ուրիշ տեղերում հազվագյուտ են: Առաջ թագավորը և իբ մերձավորները գալիս եյին այստեղ վորսի: Իսկ այժմ Կենտզործկոմի վորոշման համաձայն այստեղ սահմանված է մի արգելավայր 350 հազար հեկտար տարածությամբ: Այս արգելավայրի նպատակն է պահպանել կովկասյան բնությունն իր բուսական և կենդանական աշխարհներով:

Այստեղ ապրում են յեղջերուներ, բնձառյուծներ, հովազներ: Բարձր լեռներում պատահում են լեռնային վոշխարները և ժայռերի և անմատչելի ծերպերում բուն են դրել արծիվները:

Սևծովյան յեղերքի տաք կլիման ոգտագործվել է կապիկները:

Նկ. 69. Թեյի տնկարանում

բազմացնելու համար, վորոնք պեաք են գլխական նպատակների համար: Մովսիսին հիմնել են կապիկների բուծարան:

Վորպես աշխատավոր անասուններ ծովափին պահում են գրմեններ: Սրանք ուժեղ կենդանիներ են, վորոնք կարողանում են ծանր բեռներ փոխադրել նույնիսկ լեռներում: Գոմենները

Կարող են ապրել միայն տաք կլիմա ունեցող յերկրներում: Նրանք ծածկված են հաստ, համարյա բրդից դուրկ կաշվով:

Առաջադրուքում 1. Չրիմի հարավային ծովափի կլիման համեմատելիք Կովկասի Սևծովյան ափերի հետ:

2. Ինչո՞ւ Կովկասի Սևծովյան յեզերքն ավելի խոնավ է:

3. Ինչո՞ւ Կովկասյան ծովեզերքի բուսականութունն ավելի հարուստ է Չրիմի բուսականութունից:

ՄՈՎԵԶԵՐՔԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ՆՐԱ ՁԲԱՂՄՈՒՆՔԸ

Կովկասի Սևծովյան յեզերքին ապրում են կովկասյան ժողովուրդներ՝ արխաղներ, անարացիներ և վրացիներ:

Մովեզերքի մեծ մասը բռնել են արխաղները և աջարացիները:

Արխաղների գլխավոր գրավմունքը յերկրադրոմությունն է: Նրանք ցանում են յեգիպտացորեն, մշակում են նաև խազող: Բայց խազողի մշակութունը լավ հիմքերի վրա չի գրված. խազողի վորթը սովորաբար աճում է ազատ, փաթաթվելով ծառերին: Արխաղների գյուղերը ցրված են առանձին-առանձին սների ձևով. յուրաքանչյուր սուն չրջապատված է խազողի և մրգի այգիներով և յեգիպտացորենի արտերով: Տները հյուսված են ձիաոսներից կամ շինված են տախտակներից, չրջապատված են պառչավաճերով և գրված են սյուների վրա:

Այստեղ կարելի յե ապրել և սաանց տաք սների: Աջարացիք ապրում են ծովեզերքի հարավային և հարավ-արևելյան մասում, ընդհանուր սումամբ ունեն նույն կենցաղը, ինչ-վոր արխազիք:

ԻՆՉՊԵՍ Ե ՉՍԲԳՍԵՆՈՒՄ ԿՈՎԿԱՍԻ ՍԵՎԾՈՎՅԱՆ ՅԵԶԵՐՔԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ԲԱՐԵԼԱՎՎՈՒՄ ՆՐԱ ԿՅԱՆՔԸ

Մանր էր Կովկասի և Սևծովյան յեզերքի ժողովուրդների կյանքը ցարական Ռուսաստանում:

Ցարական կառավարությունը զենքի ուժով աիբեց կովկասյան ժողովուրդներին և գրավեց սմենալավ հողերը:

Արխաղներն ավելի համառ դիմադրություն ցույց ավին Կով-

կասին աիբադեանելու Բամանակ: Տառնյակ տարիներ նրանք կրվում էին ցարական կառավարության դեմ:

Վերջապես, չրջապատվելով ցարական մեծ բանակների յերկաթե սղակով, արխաղներն ստիպված յեղան անձնատուր լինել: Շատերը նրանցից մեռան դենքը ձեռքերին, իսկ մի քանի հազար մարդ էլ դաղթեց Թյուրքիա:

Ավերված հողերը ցարական կառավարության կողմից առատորեն բաժանվում էին սպաններին և շինողիկներին:

Բնակչության դաժան շահադործման միջոցով այստեղ սկսեցին մշակել ծխախոտ, թեյ, կիտրոն և մանդարին:

Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո Կովկասի Սևծովյան յեզերքի բնակչության կյանքը նոր թափ ստացավ:

Ամբողջ ծովեզերքին ցրված են կոլեկտիվ և խորհրդային անտեսություններ, փորտեղ մշակում են թանգարժեք կուլտուրական բույսեր՝ թեյ, կիտրոններ, նարինջ, մանդարին, զանազան տեխնիկական և դեղատու բույսեր:

Գետերի հովիտներում կառուցում են դործարաններ: Անց են կացնում նոր խճուղիներ և յերկաթուղիներ զեպի ծովեզերքի խորքերը:

Ամենահեռավոր գյուղերում պայքարում են անգրադիտության դեմ, կառուցում են հիվանդանոցներ, դպրոցներ, վարսեղ դասատվությունը տարվում է սղզարնակչության մայրենի լեզվով:

Մովեզերքի պայրաներն ու սմատանոցները դարձրել են սանատորիաներ և հանգստի սներ: Կառուցվում են նոր սանատորիաներ և հիվանդանոցներ:

Կովկասյան ծովեզերքը, Նախուստիակից մինչև Բաթում, իՍՂՄ-ի ծաղկած անկյունն է:

Ամբողջ ծովեզերքով անցնում է խճուղի: Գեղեցիկ դաշտումներով նա մերթ իջնում է զեպի ծովը, մերթ բարձրանում լեռները, կամ կամուրջներով անցնում է բազմաթիվ լեռնային գետերի վրայով: Ամբողջ ճանապարհի յերկարությամբ ձգվում են մրգի և խազողի այգիներ, ծխախոտի պլանտացիաներ, արմտ-

Վենիսների և կիարախոսների պարկեր, զեղեցիկ սանատորիաներ և հանգստի տներ:

Կուլակցութիւնը վորոշել է Կոլխիդի դաշտավայրն իր ճահիճներով, տենդով և անանցանելի անտառներով դարձնել ծաղկած այգի:

ԿՈԼԽԻԴԻ ԺԱՀԻՃՆԵՐԸ ԾԱՂԿԱԾ ԱՅԳԻ ԿՒԱՌՆԱՆ

Կոլխիդի հարթութիւնը գտնվում է Բաթումից զեպի հյուսիս-արևելք:

Քարտեզի վրա դեռ Կոլխիդի դաշտավայրը: Նա գտնվում է Բաթում քաղաքից զեպի հյուսիս-արևելք:

Դեռևս քիչ առաջ Կոլխիդի դաշտավայրը ծածկված էր ճահճուտներով և անանցանելի անտառներով, վրչ ճանապարհներ կային, վրչ հարմար արահետներ: Մարդիկ իրար հետ հաղոր-

Նկ. 70.

դակցութիւն էին պահպանում ղետերի միջոցով: Նոր բնակչութիւնը բնակութիւն էր հաստատել ավելի բարձր տեղերում: Փոքրիկ հողամասերը բռնված էին յեզիպտացորենով և խաղողով: Բնակիչները հիվանդանում էին տենդով: Նրանք շարունակ պայքար էին մղում անտառների դեմ, վորոնք առաջ էին շարժվում ղեպի վարելահողերը, և ղետերի դեմ, վորոնք վարարման ժամանակ սպառնում էին վրչնչացնել ցանքսերը:

Այժմ Կոլխիդան արագորեն փոխվում է: Անանցանելի ճահիճները չորացվում են առուների խիտ ցանցի ոգնութիւնով: Անց են կացնում նոր ճանապարհներ: Կտրտում են քիչ արժեք ունեցող անանցանելի անտառները:

Այժմ արդեն ճահիճներից խլված է մի քանի հազար հեկտար հող: Յեվ այնտեղ, վորտեղ քիչ առաջ ճահճուտներ էին, այժմ աճում են արմավենիներ, մշակում են թանգարժեք բույսեր, յերևան են գալիս նարնջի, կիտրոնի և մանդարինի ծառերի այգիներ, ավելի ու ավելի յեն ընդարձակվում թեյի տնկարանները տարածութիւնները: Յերևան են գալիս թանգարժեք տեխնիկական բույսերի տնկարաններ:

Չինական յեզիկների կամ բամբակի տնկարանները տալիս են բարձր վորակի մետաքսանման թելիկներ:

Տունգալի ծառի տնկարանները տալիս են ձեթ՝ լավ տեսակի լաք պատրաստելու համար:

Կաուչուկաբեր բույսերի տնկարաններ. սրանց հյուսից պատրաստվում է ռետին:

ԹԵՅԻ ՏՆԿԱՐԱՆՈՒՄ

Գնացքն արագորեն սլանում էր աղմկոտ Բաթումից ղեպի Չակվա: Մեր մոտով մեկը մյուսի հետեից անցնում էին ծաղիկների մեջ թաղված տներ, թփերի և բարձր ծառերի խիտ մացառուտներ, փաթաթված փշոտ պատաստիկներով: Մտերի կոշտ, մուր կանաչ տերևները փայլում էին անձրևի տակ:

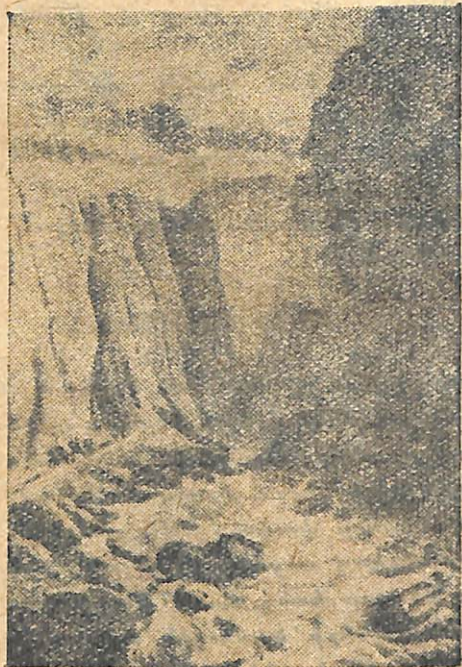
Աննկատելի կերպով անցանք 13 կիլոմետր հյուսիս-արևելյան ուղղութիւնով: Գնացքը կանգ առավ Չակվայում: Դուրս յեկանք վաղուտից: Արմավենիների ծառուղին տանում է ղեպի բամբակի, մանդարինի և թեյի տնկարանները:

Մենք ուղևորվեցինք դեպի թեյի անկարանը: Վայրը բլրա-
ներ: Բլուրների լանջերին կանոնավոր շարքերով անկաժ էյին թեյի
թփեր: Նրանք իրենց մութ կանաչով սուր վերադով ջովում էյին
կարմիր հողի վրա: Մի քանի հարյուր մարդ պահուսում են թեյի
վերին տերևները և դարսում կողովները մեջ:

Թեյի տերևներով լի կողովները բեռնակիր ախոտորելնե-
րով տեղափոխում են թեյի ֆարրիկան:

Փարրիկայում թեյի կանաչ տերևներից ստանում են այն
թեյը, վոր մենք գցում ենք թեյամանի մեջ դույն ստանալու հա-
մար:

Թեյի անկարանները կովկասյան ծովափին ներկայումս առա-
նյակ հազար հեկտար տարածութուն են բռնում: Մեծ քանա-
կությամբ թեյ արտադրում են կոլեկտիվ անտեսությունները,
վորոնք միացրել են տասնյակ հազար գյուղացիական անտեսու-

Ձկ. 71. Կիրև

թյունները, և խորհրդային անտեսությունները: Կոլեկտիվ տը-
տեսություններին ոչնություն հասցնելու համար հիմնովի են հա-
տուկ թեյի մեքենա-արտադրային կայաններ: Խորհրդային
անտեսություններում գործադրվում են յազմապիսի մեքենաներ:

Բ Ա Թ Ո Ի Մ

Կովկասի Սևծովյան ափին գտնվում և համամիութենական
նշանակություն ունեցող նավահանգիստ՝ Բաթումը: Այստեղից
արտասահման են փոխադրվում նավթ, միրգ, մետաքս: Բաթու-
մը արդյունաբերական և թանգարժեք մերձարևադարձային բույ-
սերի՝ թեյի, նարնջի, մանգարինի, կիտրոնի և ուրիշ տեխնիկա-
կան բույսերի կենտրոն է:

Վարժուբյուն: Կոնսուրային քարտեղի վրա նշանակեցեք Բաթում և Նո-
վորոսիյի քաղաքները:

Աշխատանք արտապայան ժամանակ: Կազմեցեք ալրոմ «ԵՍՀՄ-ի մերձ-
արևադարձային գոտի» թեմայով:

8. Լ Ե Ռ Ն Ե Ր

Մեր Միությունը, ինչպես գիտեք, հսկայական հարթու-
թյունների յերկիր է: Լեռները գտնվում են միայն ծայրամասե-
րում:

ԵՍՀՄ-ի Փիլիկական քարտեղի վրա գտեք՝ Երրնյան, Ուրալյան, Կով-
կասյան, Ղրիմի, Ալտայան, Տյան-Շան լեռները և Պամիր լեռնաշխարհը:

Լեռները գտնվում են սարերի գոնաներում: Ուրալյան լեռ-
ներն սկսվում են հեռավոր հյուսիսում՝ սուսլոբայի գոնայում,
տայգայի և սևահողային տափաստաններով ձգվում են դեպի
հարավ և վերջանում չոր տափաստաններում:

Կովկասյան և Ղրիմի լեռները գտնվում են մերձարևադար-
ձային և տափաստանների գոնաների միջև:

Տյան-Շանի լեռները և Պամիր լեռնաշխարհը գտնվում են ա-
նադատների գոնայի ծայրամասում:

Վոր գոնայում ել գտնվելիս լինեն այդ լեռները, նրանց
բնությունն, ինչպես գիտեք, բարձրության հետ փոխվում է,

վորքան ավելի բարձր են լեռները, ձմեռն այնքան ավելի ցուրտ է լինում. բարձր լեռների զազաթները ծածկված են հավերժական ձյունով և սառույցով:

Կլիմայի փոխվելու հետ փոխվում է և բուսականութունը և կենդանական աշխարհը:

ՈՍՀՄ-ի լեռները տարբեր բարձրություն ունեն: Նրանցից ամենաբարձրը Տյան-Շանի լեռներն են. Պամիրում գտնվում է ՈՍՀՄ-ի ամենաբարձր զազաթը՝ Ստալինի զազաթը, վորի բարձրությունն է $7\frac{1}{2}$ կիլոմետր:

Քարտեզի վրա գտեք Ստալինի զազաթը:

ՈՍՀՄ-ի Ֆիզիկական քարտեզին կցած աղյուսակի և նկարի միջոցով իմացե՛ք՝ 1) ինչպես են կոչվում հիշած լեռների ամենաբարձր զազաթները, 2) նրանք վո՞րտեղ են գտնվում:

Լեռները ձգվում են մեկը մյուսի հետևից և կազմում են լեռնաշղթաներ: Բարձր լեռների զազաթները բարձրանում են ամպերից ել վեր: Արևի ճառագայթների տակ շլացնող փայլով պսպղում է հավերժական ձյունը: Այսպիսի բարձրության վրա վոչ վոք չի ապրում: Միայն արծիվներն են թռչում լեռնազազաթների մոտով:

Ձյունի զանգվածների ճնշման տակ ձյունապատ զազաթներից զանդաղորեն հոսում են սառույցները: Հեռվից նրանք սառցադեղերի յեն նմանվում: Իրանք սառցադաշտերն են: Հսկայական ուժով նրանք հղկում են ժայռերը, պոկում են քարեր և ժայռերի կտորներ են իրենց հետ ցած տանում:

Գահավիժվելով ժայռերից, նրանք կտորտվում են, փչրվում և կազմում սառցակոշտեր, սառցասյուններ, սառցաժայռեր:

Սառցադաշտը զանդաղորեն ավելի ու ավելի յե ցածրանում: Բուրբուրվին վերջում նրա տակից բղխում է լեռնային զետակը և հոսում զեպի ցած: Աղմուկով և զզրոցով զլորում է քարա-կույտեր: Այսպիսի հեղեղները ժայռերի մեջ փորում են սեպաձև լանջերով խոր կիրճեր:

Այդպիսի կիրճերի միջով հաճախ կատաղի հեղեղներ են հոսում: Ամեն մի սառցադաշտից մի այդպիսի հեղեղ է առաջ գա-

լիս: Յեվ այդ բոլոր հեղեղները դահավիժվում են զեպի ցած, զեպի հովիտները:

Թվում է, թե լեռնաշղթաներն անմատչելի յեն, բայց մարդիկ այստեղ նույնպես բնակություն են հաստատել:

Լեռնցիների գյուղերը ցրված են լեռնալանջերում և հովիտներում: Նրանք բարձր լեռներով բաժանվում են իրարից:

Լեռների զազաթների միջև պատահում են ցածր տեղեր, վորտեղով լեռնցիներն անցնում են լեռնաշղթան: Այդպիսի տեղերը կոչվում են լեռնանցքներ: Լեռնանցքների վրայով անցնում են ճանապարհներ, վորով գյուղերը կապվում են իրար հետ:

ԿՈՎԿԱՍԻ ԼԵՌՆԵՐՈՒՄ

Լեռների ստորոտներում: Մի խումբ ճանապարհորդներ վորոշեցին բարձրանալ Կովկասի ամենամեծ սառցադաշտերից մեկը: Նրանք հավաքվեցին Նալչիկում, վորը գտնվում է Կովկասյան լեռների ստորոտում:

Ամառային մի շոգ որ եր: Վարդը ծաղկում էր, դաշտում լցվում էյին յեղիպտացորենի հատիկները, բոստաններում հասնում էյին սեխն ու ձմերուկը: Այդիններից կողովներով շուկա էյին դուրս բերում խաղող, ծիրան, խնձոր, տանձ:

Լեռնալանջերը ծածկված էյին հաճարի խիտ անտառներով: Հաճարի անտառներից բարձր սեխն էյին տալիս փշատերև անտառները: Ավելի բարձր կանաչին էյին տալիս ալպյան մարդազետինները, և սուր կերպով բարձրանում էյին անմատչելի ժայռերի պատերը: Իսկ բարձունքներում կապույտ յերկնակամարի վրա յերևում էյին լեռների ձյունապատ զազաթները: Տարրինակ էր թվում, վոր տարվա այս շոգ յեղանակին լեռները ծածկված են ձյունով:

Դեպի արևաավայրերը: Յերկու որվա ճանապարհ անցանք: Հաճարի անտառները մնացին ներքևում: Յեղևուռ անտառներն սկսեցին նոսրանալ: Լեռնային արահետը, վորով մենք առաջ եմք գնում, սաստիկ վողոկված էր: Ցածում, մեր տակն աղմուկում էր անտեսանելի հեղեղը: Մեր գլխավերևը զեպի վեր էյին ձգվում ահռելի ժայռեր: Նույնպիսի սեպաձև ժայռեր գտնվում էյին նաև հեղեղի մյուս ափին: Տեղ-տեղ արահետը ջրից վողոկ-

մէլ ու քանդմէլ եր: Մեր էշերը, բարձած շորերով, վրաններով և ուտելիքով, հագլով էյին քաշ տալիս իրենց մտքերը և շուտ-շուտ սայթաքում էյին: Մեր առաջնորդները շարունակ բռնում էյին նրանց, վոր նրանք անդունդը չզլորվեն:

Նեղ արահետով վլխապտուտային քարձրութեան վրա յերկար վերելքը մեզ սաստիկ հագնեցրեց:

Արտատվայրերում: Վերջապես մենք մտանք մի վառ կանաչ հովիտ, վորի մեջ հոսում էր կատաղի, պղտոր հեղեղը: Հարձար արահետը զալարվում էր խիտ խոտով ծածկված մարգագետինների միջով: Վտաքներին տակ թաց էր, առունները քչքչում էյին: Դա խոհարարների արհեստական վոռոզումն էր: Արհեստական վոռոզման շնորհիվ և միայն, վոր այստեղ աճում են վառ, խոշոր, հոտավետ ծաղիկներ ունեցող հյուսիսի խոտեր: Ահա և վերջին ծառերը—ցածլիկ սոճիները և կեչիները:

Նրանցից հետո սկսվում են լեռնային մարգագետինները: Բաց լանջերում անասելի այրում էր արևը: Գետինը ծածկված էր ցածլիկ, բայց հյուսիսի խոտով: Խոտերի միջից նայում էյին համարյա ցողուններից դուրի, մեծ և վառ ծաղիկներ:

Հանկարծ մեր առաջ, կարծես դեռնի տակից, դուրս յեկավ հովիվ-պապը: Ծուռով լսվեց մայուն և վոչխարները հետաքրքրութեամբ շրջապատեցին մեզ: Ծերոճնին մեզ տարավ իր բնակարանը: Լեռներից ընկած հսկայական քարը դեմ առնելով ուրիշ քարերի՝ առաջացրել էր բնակարանի պատեր և առաստաղ: Այս այրի ներսը փռված էյին վոչխարի մորթիներ, փայտե դուրլերը լիքն էյին մածնով և պանրով: Այստեղ պապն ամբողջ որերով սպասում է արածող հոտի վերադառնալուն դառնարածների հետ և մեծ վարպետութեամբ փայտե գդալներ և շինում: Մենք այստեղ գիշերեցինք, վորպեսզի նոր ուժով շարունակենք մեր վերելքը:

Սառցադաշտ: Դեռ լուսը չբացված զարթնեցինք: Մառախուղը նոսրացավ և մեր աչքի առաջ բացվեց սառցադաշտը: Սառցադաշտի ծայրի սառցե այրի միջից դուրս էր վազում կատաղի գետ:

Սառցադաշտի վրա անցնելու համար մենք գետ պեռք է անցնելինք այն հեղեղը, վոր դուրս էր գալիս կոչքի սառցադաշտի

տակից: Հեղեղը քարերն իրար դարկելով աղմկում էր, կարծես սրտարատվում էր գլորել ու տանել այն մարդուն, վոր կհանդըղներ ջրի մեջ մանել: Մեր ուղեկիցներն էլերին քեցցին ջրի մեջ: Զուրը մինչև բեռներն էր հասնում: Խեղճ կենդանիները դողում էյին, հագլի վոտքի վրա պահելով իրենց. էլերից մեկն ընկավ և հոտանքը կաաներ նրան, յեթե ուղեկիցը նրան պարտով չպահեր: Մենք ձեռք-ձեռքի աված հետևում էյինք քարվանին: Մեր վոտքերը նույնիսկ կոշիկների, բրդե հաստ գուլպաների մեջ սառչում էյին, ամեն քայլափոխում մեր վոտքի տակից դուրս էյին պրծնում վոզորի քարեր: Վոռնոցը և դըրդոցը խլացրել էյին մեզ: Յերք մենք մյուս ավը դուրս յեկանք, մեր վոտքերը լարվածութեանից և կրած անհանգստութեանից գողում էյին. բավական էր, վոր մեզից վորեւե մեկը սայթաքեր ու ընկներ, ջուրն անմիջապես նրան կզլորեր ու նախքան ողնութեան հասնելը կզարկեր քարերին ու կսպաներ: Կեսորից հետո մենք հասանք մի կանաչ տափարակի, վորտեղ կարելի յեր վրան դարկել: Գետինը ծածկված էր կանաչ խոտով, քարի տակով հոտում էր պարզ ու սառնորակ առուն, խի շրջապայքում լիջիում էր ձյունապատ զաղաթներից կախկիված սառցադաշտերի սառցե լուռութեանը: Հետևյալ առավոտը պարզ էր, և մենք վորոշեցինք զնալ դեպի սառցադաշտի սկիզբը:

Սառցադաշտի մակերևույթի վրա ցրված էյին մեծ ու փոքր քարեր. քրքշալով հոսում էյին բաղձաթիվ առուններ, վորոնք աղմկելով թափվում էյին սառցադաշտի մեջ դանդաղ խոր ձեղքերի կամ սառցե ջրհորների մեջ:

Յուրա քամին հարկադրեց տաք հաղնվել: Սառույցը և շրջապատող ձյունապատ զաղաթները փայլում էլին այնքան վառ, մեր շուրջը հեղեղված էր լուսի և կայծերի այնպիսի ծովով, վոր մենք ստիպված յեղանք մութ ակնոցներ կրել:

Յերեք ժամ հետո մենք գտնվում էյինք ձյունի պատի մոտ և հիացած կանգ առանք: Ճանապարհի բոլոր դժվարութեանները մոռացանք: Սառցով և ձյունով շրթայված անմատչելի քարե պատից անդադար դըրդում էյին սառցե և ձյան կույտեր:

Խի վոտքերին տակ փռվում էր հսկայական սառցադաշտը: Ամբողջ սառչադաշտը կտրված էր անհաշիվ ձեղքերով ու փո-

սերով. այստեղ-այնտեղ կանգնած էին կապույտ սյուներ, վորոնք սառցադաշտի շարժումից յերբեմն ընկնում էին և փչբբ-վում :

Ամպերի մեջ : Հիացած մեր առաջ բացվող պատկերի դեզեցկությամբ, մենք դեռ յերկար կմնայինք այստեղ, բայց ցածից դեպի մեզ եր դալիս և մի քանի բույեկից հետո մեզ ամբողջապես չրջապատեց սպիտակ մառախուղը. միանգամից ցրտեց : Մենք հազիվ էինք իրար տեսնում սառցադաշտի մակերեսի վրա :

Մնալը վտանգավոր եր : Կարելի յեր ձեղքերի մեջ զլորվել :

Մենք սկսեցինք խարխափելով սառցադաշտից ցած իջնել : Հանկարծ ամպերը նոսրացան, պատուխեցին, և մենք ուզողակի, բարձր ափին, մեզնից ցած տեսանք վրաններ և մեր ուղեկիցներին : Վառվում եր կրակը, յեփվում եր վոչխարի միսը :

Լեռնային գյուղ կովկասում : Իրիկնամուտ եր : Լեռնային արոտատեղերից իջնում էին տղամարդիկ և կանայք : Նրանք իրենց ուսերի վրա տանում էին տկեր, լցված մսձնով, այրանով :

Արահետից բացվեց դյուղի տեսարանը : Աուլը նմանվում եր քարակույտերի, վորոնք չրջապատող ժայռերի պես նույնպես դորշ-դեզնափուն էին : Աուլի մեջտեղ բարձրանում եր կիսամեր հին աշտարակը :

Ալիլի հաճախ էինք հանդիպում դարու փոքրիկ արտերի : Ամեն տեղ, վորտեղ քարերի արանքում պատահում էին թեկուզ հողի բարակ շերտով ծածկված փոքրիկ տարածութուններ, փորվրված և ցանված եր : Ահա և աուլը : Փողոցներն այնքան նեղ են, վոր յերկու բարձած եչ դժվարությամբ կարող են իրար ձանապարհ տալ : Յածիլի սակկյաները շինված էին տարբեր մեծութուն ունեցող քարերից : Պատերի միջից դեպի փողոց էին նայում փոքրիկ, առանց ապակու պատուհանները : Տափակ կտուրների վրա քամուց որորվում եր խոտը : Այստեղ մորթի փափախ դլաներին ծալապատիկ նստում են լեռնականները : Կանայք մեծ շալերը գլխներին բրդից թել են մանում. իլիկներն անգաղար պտտվում եր նրանց մատների արանքում : Մի տան մոտ

կանայք լմում էին թաղիք և յափնջի, վորից լեռնականները յերբեք չեն բաժանվում :

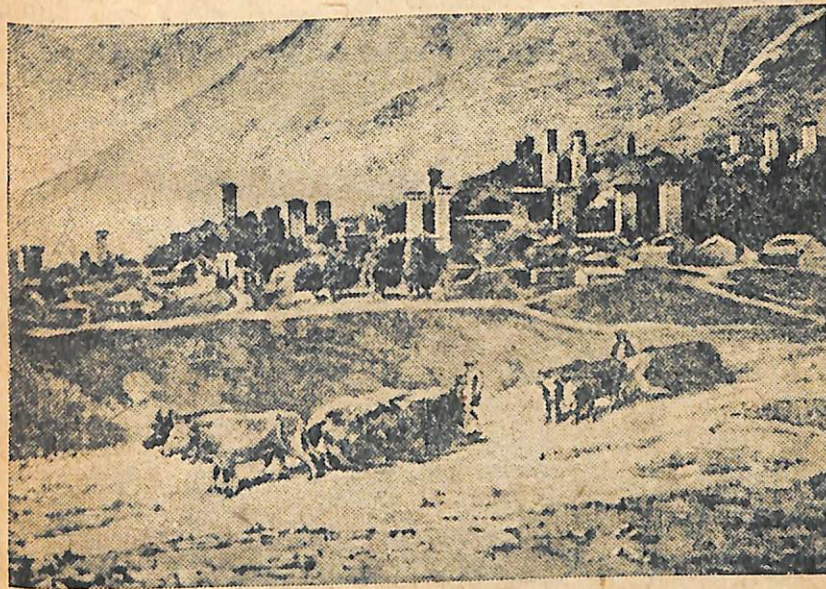
ԻՆՉՊԵՍ ԵՆ ԱԳՐՈՒՄ ԼԵՌՆՑԻՔ

Կովկասյան զանազան ժողովուրդների գյուղերը ցրված են լեռնալանջերում և գետահովիտներում : Անանցանելի ճյուղերը և անմատչելի ժայռերը բաժանում են մի ժողովուրդ մի ուրիշից : Յուրաքանչյուր փոքրիկ ժողովուրդ շատ դարերի ընթացքում ապրել և իր առանձին կյանքով : Հենց հեղափոխությունից առաջ նրանց կյանքը նույնն եր, ինչ վոր մի քանի դար առաջ :

Հեղափոխությունն ամենահետամնաց կովկասյան ժողովուրդներին արթնացրեց կյանքի համար :

ՍՎԱՆԵԹԻԱՅՈՒՄ

Լեռների խորքում ընկած և մի փոքրիկ յերկիր — Սվանեթիան : Նա ամբողջ աշխարհից կտրված և անմատչելի լեռներով :

Նկ. 72. Գյուղ Սվանեթիայում

Միայն մի նեղ վտանգավոր արահետ է անցնում սեպածն ժայռի վրայով, կատաղի Ինդուր գետից բարձր: Այս արահետով սվաններն սմառնեղը կարողանում են կապվել մնացած աշխարհի հետ, իսկ ձմեռը հաղորդակցությունը բոլորովին կտրվում է:

Այս վտերիկ ժողովուրդը, վոր բաղկացած է ընդամենը 11 հազար մարդուց, մինչև հեղափոխությունը պահպանում էր էր հին կենցաղը և նախնական սնտեսությունը:

Սվանները մեծ ջանասիրությամբ մշակում են իրենց փոքրիկ հողամասերը: Մինչ Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը գեուես մտում էին նախնական դորժիքներ, գութանի փոխարեն մի փայտի կտոր գեպի ցած ծոված արմատով, վորին հաղցրած եր խոփոտափանի փոխարեն—մի գերան, վորի վրա ցցված էին ճյուղերօ կալսող մեքենայի փոխարեն—կամ (տախտակ, վրան քարեր), վոր յեղները խուրձերի վրայով քաշ էին տալիս: Սվանեթիան շղիտեր, թե անիվն ինչ բան է. խուրձը և խոտը սահնակներով էին կրում, իսկ մարդիկ բեռներն անց էին կացնում ընտներով վոտքով կամ ձիով: Բացի ձիու և վորսորդական արահետներից, Սվանեթիայում ուրիշ ճանապարհ չկար:

Նկ. 73.

Սվանները սնտիապաշտ էին: Սրբազան պուրակները, սըրբազան ծառերը և աղբյուրները, սրբազան կենդանիները, չար և քարի վոգիները, լուսինն պաշտելը, աշխատանքից առաջ զոհ բերելը—այս բոլոր հնության մնացորդները մեծ վնաս էին հասցնում սվանների տնտեսությանը: Բայց ամենավատը դա արյան վրեժն է, վոր դեուես այստեղ—այնտեղ մնացել է: Վիրավորանքի կամ սպանության համար բոլոր աղակախանները վրեժ են լուծում վիրավորողի սղգախաններից շատ սերունդների ընթացքում: Նրանք կարող էին մահից ազատվել միայն այն դեպքում, յեթև թողնեյին իրենց հայրենիքը:

Այդպես էին սարում ամբողջ աշխարհից կտրված սվանները մինչ հեղափոխությունը:

Այժմ բուռն շինարարությունը յուրաքանչյուր տարի, յուրաքանչյուր ամիս փոխում է Սվանեթիայի կյանքը: Սվանեթիան ազատվելով իշխաններից, հարձակումներից և ափերումներից, այժմ շտապում է հասնել կուլտուրական ժողովուրդներին:

Աշտարակների և ծխոտված, առանց լույսի, առանց ողբի, հին տների կողքին բարձրանում են վառարաններով և պատուհաններով նոր լուսավոր տներ: Սվանեթիայի կենտրոնում վառվեցին ելեկտրական լուսատերները, շինված է մեծ բաղանիք: Բացված են կոոպերատիվ, հասարակական ճաշարան:

Ամբողջ յերկիրը ծածկվել է գարոցների, հիվանդանոցների, անասնաբուժական կետերի ցանցով: Յեվ քիչ սվաններ չեն սովորում մեք տեխնիկումներում և համալսարաններում:

Ինդուր գետի յերկարությամբ Սեծովյան յեղերքից սկսած կառուցված է խճուղի, վորով կերթեկեն ավտամորիլներ:

ՏԵՏԵՍԱԿԱՆ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո Անդրկովկասի ժողովուրդները միացան և կաղմեցին Անդրկովկասյան Սոցիալիստական հարկրային Հանրապետությունների Ֆեդերացիա (ԱՍԽԾՀ):

Ամբողջ Կովկասում ծավալվել է շինարարությունը: Անց են

կացվում ճանապարհներ: Այժմ նույնիսկ ամենախուշ աուլները կարված են Մխության զանազան գյուղերի և քաղաքների հետ:

Ստեղծվում է նոր տնտեսություն:

Լեռնային կատաղի գետերը, վոր առաջ քշում, տանում էյին կամուրջները, քանդում էյին ավերը և գյուղերը, այժմ սկսում են աշխատել մարդկանց ոգտին: Արդեն կառուցվում են բազմաթիվ հիդրոկայաններ:

Այս կայանների կառուցումը տնտեսական մեծ նշանակություն ունի: Հիդրոկայաններն եներգիա յեն տալիս ամբողջ շրջանի արդյունաբերությունը: Առաջանում են նոր արտադրություններ: Չքափոր լեռնիցք դառնում են արդյունաբերական բանվորներ: Չարդանում է տնայնադործությունը: Ելեկտրական լույսը տարածվում է լեռնային աուլներում:

Լեռների ծոցում շատ հարստություններ են թաղնված: Այնտեղ գտնվում են զանազան հանքեր, քարածուխ, թանկագին քարեր և վերջապես նավթ:

Գարերով ընկած են այս հարստությունները, հեռու մարդկանց աչքից: Պետք էր հետախուզական մեծ աշխատանք թափել և ուսումնասիրել լեռների վազմությունը, վորպեսզի այդ հարըստությունները յերևան բերվեն:

Լեռները կենդանացան: Սուլ, անմառչելի կիրճերում, ձյան սահմանում և սառցադաշտերի մոտ, ամբողջ Կովկասում աշխատում են ինժեներների և դիտնականների հետախուզական խմբերը: Նրանք ծակում են քարը, փորում հորեր և հանում լեռնային տեսակների նմուշներ: Յերբ գտնվում է ողտակար հանածոների հարուստ փորեկ խավ, անմիջապես կառուցում են հորեր և գործարաններ:

Շատ հանքեր են գտնվել Կովկասում, Ալտայում և Պամիրում: Բայց դեռ քիչ են ուսումնասիրված լեռները: Նրանց ծոցում դեռ շատ հարստություններ են թաղնված:

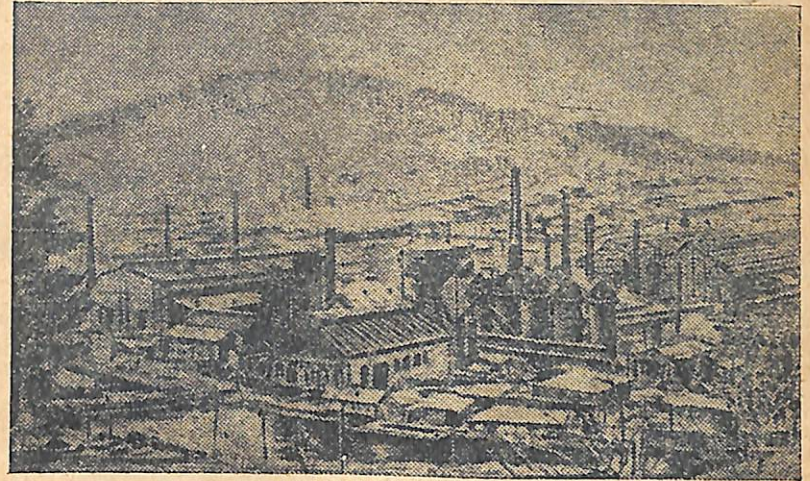
ՈՒՐԱԼՅԱՆ ԼԵՌՆԵՐ

Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսից դեպի հարավ 2500 կիլոմետր տարածության վրա ձգվում է վոչ բարձր Ուրալյան

լեռնաշղթան: Ուրալյան լեռները կազմում են յերկու աշխարհամասերի՝ Յեվրոպայի և Ասիայի սահմանները:

ՅԵՐԿԱԹՈՒՂՈՎ ՈՒՐԱԼՅԱՆ ԼԵՌՆԱՇՂԹԱՅԻ ՎՐԱՅՈՎ

Ուֆա կայարանում փոքր ինչ կանդ առնելուց հետո, դնացքն սկսում է դանդաղորեն բարձրանալ լեռները: Հովտում աղմկում է լեռնային դետը: Նրա վրա կախվել են սեպածե ժայռերը: Լեռնալանջերը ծածկված են անտառներով: Պարզ ու վորոշ աչքի յեն

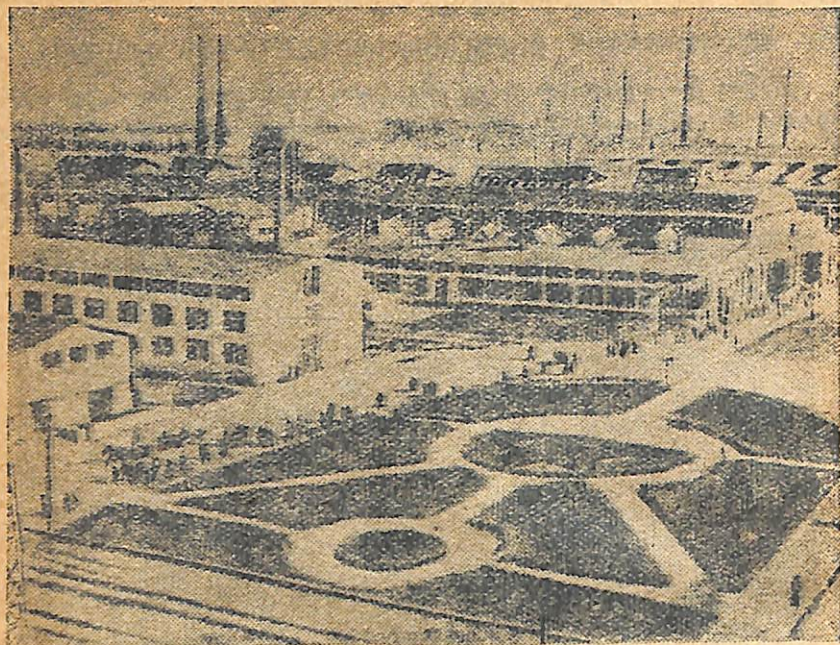
Նկ. 74.

ընկնում յեղենիների սուր կատարները: Տեղտեղ սլառահում են բացատները, վորոնք ծածկված են լեռների դադաթներից թափված քարերով:

Ուրալյան լեռները սաստիկ քայքայվել են: Սառնամանիքներից, ջրից ու քամուց նրանց դադաթները ձաքճելել են և փշրվել, թափվել: Ուրալյան լեռներում չկան վոչ բարձր դադաթներ, վոչ խոր կիրճեր:

Ահա լեռան յետեր յերևում է գործարան: Գնացքը դանդաղեցրեց իր ընթացքը, ձգվում է թեք լանջի յերկարությունը, պծում կիսաշրջան: Մենք բարձրանում ենք լեռնանցքը:

Ներքևում յերևում են գործարանի և մեր նոր թողած կայարանի կրակները: Շոգեքարչն աղմուկով դուրս է չպրտում գո-

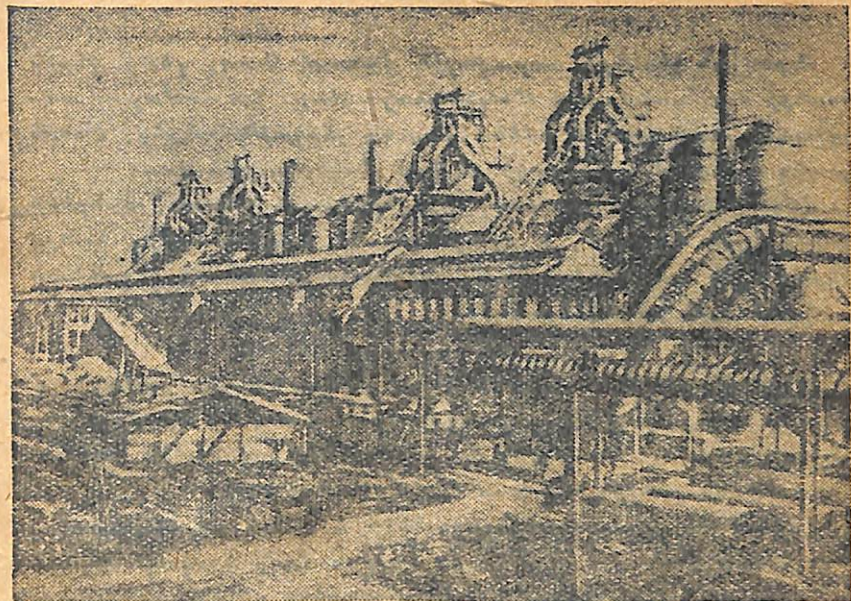

Ն4. 75. Նաբ գործարանի ներապում

լորջու քուլաներ: Անտառը լուսավորվում է շագեքարչի բոցով: Արդեն գիշեր է, բայց ուղեորները դեռ չեն քնել: Մենք լեռնանցքում ենք գտնվում, Յեփրոպայի և Սսիայի սահմանում:

Մի քանի րոպե ևս և գնացքն սկսում է արագորեն ցած իջնել: Գնացքը հեռո՛հեռո արագացնում է իր ընթացքը, անցնելով ժայռերի, անտառոտ լանջերի մոտով, իր հեռուը թողնելով Ուրալյան լեռների փոչ բարձր գագաթները: Մեր առաջ այժմ բացվում են տափաստաններ, արտեր: Ուրալն արդեն հեռ է մնացել:

Ուրալյան լեռներն իրենց հարստություններով վազուց արդեն հայանի չեն: Ուրալի ընդերքում գտնվում են մեծ քանակությամբ վոսկի, պղինձ և յերկաթի հանքեր:

Նկ. 76. Մագնիտագորսկի գործարանի դռնաները

Ն4. 77. Ստալինսկի ֆազանը

Ուրալյան լեռների հարավային մասում Ուրալ գետի վերին հոսանքի մոտ գտնվում է Մազնիտնայա լեռը: Նա համարյա ամբողջակա բաղկացած է ամենահարուստ յերկաթահանքից: Հանքն այստեղ գտնվում է ուղղակի յերկրի մակերևույթի վրա:

Հեղափոխությունից առաջ Մազնիտնայա լեռան հանքերը ձեռքով էյին մշակում, և միայն լեռան մակերևույթից հանքը ձիերով էյին տեղափոխում: Մազնիտնայա լեռան մերկ լանջերը ծածկված էյին բարձվենյակով:

Այժմ Մազնիտնայա լեռան մոտ, յերկու տարվա ընթացքում ամեց մի նոր քաղաք—Մազնիտոգորսկը: Կառուցվեց զիգանտ մետաղագործարան: Կառուցվել են աշխարհում ամենամեծ գոմնաները: Լեռան լանջին մշակում են յերկաթահանքը:

Լսվում են խլացնող պայթյուններ և տանյակ հաղարավոր տոնն հանքը խլվում է յերկրի ընդերքից: Հզոր եքսկավատորները բարձրացնում են հանքը և լցնում գնացքը գործարան ուղարկելու համար: Այստեղ աշխատում են հաղարավոր բանվորներ:

Գործարանում ամեն ինչ մեքենայացված է. այստեղ աշխատում են արդեն ամենալավ մեքենաներն ելեկտրականության ուղ-նությամբ:

Գործարանի կողքին կառուցված են յերեք ելեկտրակայան: Նրանց եներգիայով շարժվում են հորերի ներհատիչ մեքենաները, կախովի ճանապարհը, հաղարավոր մանր և խոշոր մեքենաներ: Մեկ կիրամետր յերկարություն ունեցող ամբարտակը կտրել է Ուրալ գետի առաջը և պահում է գետի վերցրած ջուրը: Յերեք ելեկտրակայանների մոտ ծփում են նոր, մեծ լճի ալիքները: Մազնիտոգորսկի շրջակայքում զարգանում է նոր գյուղատնտեսությունը:

Բլուրների մերկ լանջերը կանաչել են բանջարանոցային կուլտուրաներով:

Մազնիտոգորսկի զիգանտի արտադրողականությունը շատ ավելի մեծ է Քիփրոպայի ամենախոշոր գործարաններից: Մազ-

նիտոգորսկի զիգանտը քարածուխ չունի: Իսկ Կուզնեցկի տաճարում, Ալտայան լեռների մոտ, քարածխի հսկայական պաշար կա, բայց հանքը քիչ է: Այդ պատճառով էլ Մազնիտոգորսկը կուսված է Կուզնեցսի հետ և կազմում է Ուրալ-Կուզնեցկի կոմբինատ:

Կուզնեցսը Մազնիտոգորսկին տալիս է քարածուխ իսկ Մազնիտոգորսկի հանքը փոխադրվում է Կուզնեցսի արգյունարներական կենտրոնը—Ստալինսկի:

Այսպես Ուրալում ստեղծվում է մետաղագործական հզոր բազա—Ուրալո-Կուզնեցկի կոմբինատ:

Վարժուքյուններ: Կոնսուրային քարակղի վրա նշանակեցեք ԽՍՀՄ-ի գլխավոր լեռնաչգթաները:

Նշանակեցեք Մազնիտոգորսկի և Ստալինսկի ուղտակար հանածոների հայնայթի գլխավոր տեղերը:

ՆԱՎԹԻ ՀԱՆՈՒՅԹԸ

Կասպից ծովի արևմտյան ափին մի փոքրիկ խերակղզի կա: Նա ընկած է Կովկասյան լեռների ստորոտում: Ամառներն արևն անինա վողողում է կուրացնող լույսով: Թերակղզու վրա սառտիկ չող է լինում: Շուրջն ամեն ինչ մերկ է: Յերբեմն միայն պատահում են տեղեր, ծածկված չոր և փոշոտ բարձվենյակով: Կասպից ծովի պղտոր ջրերը հաճույք չեն պատճառում. ծովը նույնպես արտում է, ինչպես և ամայի ծովափը: Բայց ի՞նչն է պատճառը, վոր այս ամայի թերակղզու վրա փովել է հսկայական Բազու քողաքը, զգվել են բազմաթիվ յերկաթուղիներ, շարանշարան ձգվում են ապրանքատար գնացքներ, շարժվում են մոտորները, սլանում են ելեկտրական գնացքները: Ինչո՞ւ այստեղ այդպիսի կենդանություն է տիրում:

Դրա պատասխանը տալիս է այն վիշկանների անտառը, վորոնք մեկը մյուսի հետևից բարձրանում են թերակղզու ափին: Դանալքային վիշկաններն են: Այստեղ նավթ է ստացվում:

Ելեկտրական գնացքը կանգ առավ մի նոր ավանի մոտ: Դեռևս քիչ ստաջ այստեղ մերկ տախտան եր. իսկ այժմ այս-

տեղ զեղեցիկ շենքերում ապրում են հազարավոր նավթաբու-
ծարերական բանվորներ:

Ամենից շատ նավթ ստացվում է Բազմի, Գրոզնու շրջակայ-
քում և Մալկոպում:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք այդ քաղաքները:

Բազմից նավթը խողովակներով փոխադրվում է Բաթում
նավահանդիսարը: Մի ուրիշ նման նավթատար խողովակ միաց-
քում է Գրոզնի քաղաքը Տուապսեյի հետ:

Ստացված նավթը դործ է ածվում վոչ միայն Միության մեջ,
եզրհրդային նավթն արտահանվում է ուրիշ յերկրներ: Տու-
ապսեն և Բաթումը Սևծովյան այն կարևոր նավահանդիսաներն
են, վորոնց վրայով մեր նավթն արտահանվում է:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք Բաթում և Տուապսե քաղաքները:

Բաթումում նավահանգստի մոտ գտնվում է ճանապարհների
մի ամբողջ ցանց: Սրան մոտենում են զանազան պետութուն-
ների գրոշակի տակ բազմաթիվ նավթի նավեր: Նրանք լցվում են
Կոորհրդային նավթով և Սև ծովի վրայով այդ նավթը հասցնում
Պրանսիա և ուրիշ պետութուններ:

Առաջադրություն: «Աշխարհի պետական բաժանումը» քարտեզի միջոցով
ցույց տվեք, թե նավթը Բաթումից ինչ ճանապարհներով է հասնում Պրան-
սիա:

Կոնտուրային քարտեզի վրա նշանակեցեք Բաթում, Գրոզնի և Տուապսե քա-
ղաքները:

Աշխատանք արտադասյան ժամանակ: Կաղմեցեք այրում «ԽՍՀՄ-ի լեռները»
թեմայով:

III. ԽՍՀՄ-Ի ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մենք ծանոթացանք ԽՍՀՄ-ի բնական զոնաների յուրաքան-
չյուր զոնայի հսկայական հարստությունների և սոցիալիստական
շինարարության ամենախոշոր պատկերների հետ:

Այժմ կրկինեք անցած նյութը, վորոպեսդի մեր Միությունը
ամբողջությամբ ընդգրկենք:

I. ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԽՍՀՄ-Ի ՄԱԿԵՐԵՎՈՒՅԹԸ

Բացեք ԽՍՀՄ-ի Ֆիզիկական քարտեզը, նայեցեք պայմանա-
կան նշանների միջոցով նրա վրա ինչպես են նշանակված՝

Ծովի մակերևույթից ցածր գտնվող դաշտավայրերը:

Ծովի մակերևույթից բարձր գտնվող դաշտավայրերը:

Բարձրությունները:

Միջին բարձրություն ունեցող լեռները:

Մշտական ձյունով և սառույցներով ծածկված բարձր լեռ-
ները:

Քարտեզից յերևում է, վոր ԽՍՀՄ-ն հարթ յերկիր է: Հար-
թությունների մեծ մասը դաշտավայր են: ԽՍՀՄ-ում կան և՛
լեռներ:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք՝ Արևելյան-Յեվրոպական դաշտա-
վայրը: Նա մինչև վո՛ր ծովերն է հասնում հյուսիսում, հարա-
վում: Ի՞նչ լեռներ են գտնվում արևելքում: Հարավում նա ի՞նչ
լեռներով է սահմանափակվում: Ամենացածր տեղերը վո՞ր ծովի
մոտ են գտնվում:

Արևմտյան-Սիբիրական դաշտավայրը: Նա մինչև վո՞ր ծովն
է հասնում հյուսիսում: Արևմուտքում նա ի՞նչ լեռներով է սահ-
մանափակվում: Ի՞նչ բարձրությամբ-արևելքում: Ի՞նչ լեռնե-
րով՝ հարավ-արևելքում:

Թուրանի դաշտալայրը: Արևմուտքում նրա սահմանը վո՞ր ծովն է կազմում: Նրա հարավ-արևելյան սահմանում ի՞նչ լեռներ ևն բարձրանում:

Դաշտալայրերի մեջ ալյուտեղ-ալյուտեղ բարձրանում են դանա-
դան բարձրություններ: Վարտեղի վրա ցույց տվե՞ք՝ Միջին-
Ռուսական, Մերձվոլգյան և Արևելյան-Սիբիրական բարձրու-
թյունները:

Այդ բարձրություններից ամենաբարձրը վո՞րն է:

ԽՍՀՄ-ի լեռները գտնվում են հարթությունների ծայրամա-
սերում:

Վարտեղի վրա ցույց տվե՞ք՝ Ուրալյան, Կովկասյան, Ղրիմի,
Խիբինյան, Ալտայան, Տյան-Շան լեռները և Պամիր լեռնաշխար-
հը:

Այդ լեռների մեջ ամենաբարձրերը վո՞րո՞նք են: Վո՞ր լեռ-
ների գագաթները ծածկված են հալեթափան ձյունով: Լեռները
մեջ ամենացածրերը վո՞րո՞նք են:

Վարտեղի վրա ցույց տվե՞ք ԽՍՀՄ-ի այն ամենաբարձր դա-
գաթները, վո՞րոնք կան քարտեղի և նկարների մեջ:

ԽՍՀՄ-ի ՀԱՆԱԾՈՒ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԽՍՀՄ-ն ողտակար հանածոներով շատ հարուստ է: Նրանք
անհրաժեշտ են մեր սոցիալիստական տնտեսության զարգացման
համար:

Ամեն տարի գտնվում են նոր ողտակար հանածոներ: Խոր-
հրդային հետախուզողները թափանցում են Միության ամենա-
հեռավոր անկյունները: Նրանք և՛ հեռավոր տունդրայում, և՛
տալդայի խորքերում, և՛ տոթ անապատում վորոնում են նոր
հարստություններ:

ԽՍՀՄ-ն իր նավթային հարստությամբ առաջին տեղն է բոլո-
նում բոլոր պետությունների մեջ:

Նավթը կովկասում վաղուց է հայտնի. այնտեղ, Կասպից
ծովի յեղերքին, Բագվի մոտ և Հյուսիսային Կովկասի տափա-
տաններում, Գրոզնի քաղաքի մոտ վաղուց է վեր նավթ է ստաց-
վում: Վերջին տարիներում նավթի մեծ պաշարներ գտնվեցին

նաև ուրիշ զոնաներում—տափաստաններում՝ Հարավային Ուրալի
մոտ և տալդայում, Ուրալյան լեռներից դեպի արևմուտք:

ԽՍՀՄ-ն իր քարածխի պաշարով յերկրորդ տեղն է բռնում
ամբողջ աշխարհում: Վարածխային ալյադանները նույնպես ցըր-
ված են տարբեր զոնաներում՝ Դոնբասը գտնվում է Ուկրաինայի
սևահողային տափաստաններում:

Կուրբասը—տալդայում, Արևմտյան-Սիբիրական դաշտալայ-
րի հարավում:

Կարագանդան—չոր տափաստանների զոնայում:

Յերկաթահանքի պաշարով, ինչպես և նավթով մեր Միու-
թյունը նույնպես առաջին տեղն է բռնում: Յերկաթահանքի գըր-
խավոր հանքատեղերը կաղմում են՝ Կրիվոյ-Ռոզը—Ուկրաինա-
կան տափաստաններում, Կերչը—Ղրիմում և Ուրալյան լեռնա-
շղթան:

Առաջադրություն 1. ԽՍՀՄ-ի քարտեղի վրա գտե՞ք նավթի, քարածխի,
յերկաթահանքերի և պղնձահանքերի կարևոր հանքատեղերը:

2. Գտե՞ք ապտոխի (Կիրովսկի քաղաք), կալիումահան աղերի (Բերեզնիկե)
հանքատեղերը:

3. Կոնտուրային քարտեղի վրա հանածոների գլխավոր հանքատեղերը
նշանակեցե՞ք այսպիսի նշաններով, ինչպիսի նշաններով նրանք նշանակված
են ԽՍՀՄ-ի քարտեղի վրա:

ԽՍՀՄ-ի ԳԵՏՆԵՐԸ

Վարտեղի վրա գտե՞ք՝ Դևեպրը, Դոնը և Վոլգան. այդ գե-
տերը վո՞ր բարձրությունից են սկիզբ առնում. նրանցից յուրա-
քանչյուրը վո՞ր ծովն է թափվում: Յուլյց տալ, թե Դենավրի վոր
տեղում է կառուցված մեր ամենախոշոր էլեկտրոկայանը:

Պեչորան և Ուրալը վո՞ր լեռներից են սկսվում և վո՞ր ծո-
վերն են թափվում:

Նևան. վո՞ր լճից է նա սկիզբ առնում, վո՞ր ծոցն է թափ-
վում:

Հյուսիսային Գվինան. գտնել այն տեղը, վորտեղ միանում են
յերկու զեռ և կաղմում Հյուսիսային Գվինան: Նա վո՞ր ծովն է
թափվում:

Սիր-Դարիան և Ամու-Դարիան նրանցից յուրաքանչյուրը վո՞ր լեռներից և սկիզբ առնում: Այդ գետերն ո՞ւր են թափվում:

Որք, Յեմիսեյը և Լեման. վորտե՞ղ են նրանք սկիզբ առնում և վո՞ր ծովերն են թափվում:

Ամուր. գտեք այն տեղը, վորտեղ միանում են յերկու գետ և կազմում Ամուրը: Նա վո՞ր ծովն և թափվում: ԽՍՀՄ-ն Ամուր գետում վո՞ր պետությունից և բաժանվում:

ԽՍՀՄ-ի ԿԼԻՄԱՆ

Բնական զոնաներն ուսումնասիրելիս մենք տեսանք, վոր ԽՍՀՄ-ի ընդարձակ տարածություն վրա կլիման ամեն տեղ նույնը չէ:

ԽՍՀՄ-ի քարտեղի վրա գտեք Հյուսիսային բևեռային շրջանը:

Ցույց տվեք ԽՍՀՄ-ի այն մասը, վոր գտնվում և ցուրտ գոտում:

Ի՞նչպիսի կլիմա ունեն բևեռային և տառապան գոտիները: Ձմեռն այդ գոտիներում քա՞նի ամիս և տեղում. ի՞նչպես և լուսավորում արեն այստեղ ամառը և ձմեռը:

ԽՍՀՄ-ի մեծ մասը գտնվում և բևեռային շրջանից հարավ, քարեխառն զոնայում:

Բնական ի՞նչ զոնաներ են գտնվում այստեղ: Ի՞նչպես և իսկալում բարեխառն զոնայի կլիման բևեռային շրջանից դեպի հարավ:

ԽՍՀՄ-ի համարյա ամբողջ տարածություն վրա ձմեռվա ջերմաստիճանը սուր կերպով տարբերվում և ամառվա ջերմաստիճանից:

ԽՍՀՄ-ի արևմտյան մասում ավելի հաճախ փչում են արևմտյան և հարավ-արևմտյան քամիները: Այս տաք և խոնավ քամիները փչում են Ատլանտյան ովկիանոսի կողմից, վորտեղ հոսում և Գոլֆշտրոմ տաք հոսանքը:

Քարտեղի վրա ցույց տվեք, թե ինչ ուղղությամբ են փչում այդ քամիները:

Ատլանտյան ովկիանոսի աղեկցության շնորհիվ ԽՍՀՄ-ի տ-

րևմուտքում ձմեռն ավելի տաք է, մեղմ և ամառն ավելի զով է: Այստեղից դեպի արևելք, տեղումները քչանում են և ձմեռը դառնում է ավելի խիստ, խիստ ամառն ավելի չոր և չոգ:

Առանձնապես խիստ ձմեռ և չոգ ամառ ունի Արևելյան-Սիբիրական բարձրությունը: Այստեղ, վերիտյաննի քաղաքի մոտ գտնվում է յերկրագնդի ամենացուրտ տեղը (ցրտություն բևեռ): Ատլանտյան ովկիանոսի խոնավ քամին այստեղ չի հասնում. Սիբիրի Հյուսիսային ավերը վողովում են Սառուցյալ ովկիանոսով, վորտեղ ամառը ևս լողում են սառույցներ:

Յերկինքը ձմեռը և ամառը հաճախ անամպ է լինում. ձմեռը սաստիկ սառնամանիքների ժամանակ (մինչև—70°) կանգնած են լինում խաղաղ, անհողմ օրեր: Ամառն այստեղ չոգ է լինում:

Թուրանի դաշտավայրի կլիման աչքի յե ընկնում իր չորությամբ: Այստեղ չեն հասնում Ատլանտյան ովկիանոսի խոնավ քամիները, և շարունակ փչում են չոր քամիները: Այստեղ են գտնվում մեր անապատները:

Հեռավոր-Արևելքում, Կամչատկայի հարավ-արևմտյան մասում և Ճապոնիան ծովի ափերին ամառները շատ տեղումներ են թափվում. սրանց բերում են այն քամիները, վորոնք փչում են Սաղաղ ովկիանոսի կողմից: Այդ պատճառով ամառները սաստիկ անձրևներից գետերը վարարում են և հեղեղում շրջակայքը:

Ղրիմի հարավային ծովափը և Կովկասի Սևծովյան ափը Հյուսիսային կողմից քարձր լեռներով պաշտպանվում են ցուրտ քամիներից և ունեն տաք, մերձարևադարձային կլիմա: Այնտեղ ձմեռը սառնամանիքներ չեն լինում: Դեկտեմբերին, յերբ մեղմոտ ցրտեր են լինում, Կովկասյան ծովափին լինում են տաք արևոտ օրեր, ծաղկում են մանուշակն ու վարդը, հասնում են նարինջն ու մանգարինը:

Ղրիմի հարավային ծովափին ունի չոր կլիմա, իսկ Կովկասի Սևծովյան յեղերը և Սուրհրային Միության ամենախոնավ տեղն է. արևմտյան քամիները Սև ծովից բերում են խոնավություն, վորի առաջն առնում են բարձր լեռները և վորը նրանց լանջերին թափվում է սուսա անձրևների ձևով:

Բնական զոնաների տեսությունների մեջ մենք ուսումնասիրեցինք յուրաքանչյուր զոնայի հողերը, բուսականությունը և կենդանական աշխարհը:

Հիշեցեք, թե ինչ հողեր են պատահում տունդրայում, անտառային զոնայում, տափաստաններում: Վո՞ր հողն է ամենաարդավանդը: Ի՞նչպես է նա առաջացել: Ինչո՞ւ է չոր տափաստանների հողն աղքատ և բուսահոգով:

Նայեցեք, թե ինչպես է փոխվում բուսականությունն ըստ զոնաների: Ինչո՞ւ տունդրայում անտառ չկա: Ինչո՞ւ խառն անտառներում բանում են այլ ծառեր, քան տայգայում: Չոր տափաստանների բուսականությունն ինչո՞վ է տարբերվում սևահողային տափաստանների բուսականությունից: Ինչո՞ւ անապատը բուսականությամբ աղքատ է:

Հիշեցեք, թե ինչ կենդանիներ են պատահում տունդրայում, անտառային զոնայում, տափաստաններում և անապատներում: Ինչո՞ւ թանկարժեք մուշտակալոր կենդանիները պատահում են տունդրայում և տայգայում: Տունդրայի և անապատների կենդանիներն իրենց գույնով ի՞նչպես են տարբերվում: Այդ կենդանիների համար նրանց գույնն ի՞նչ նշանակություն ունի:

Հողերի, բուսականության և կենդանական աշխարհի բազմազանությունը բացատրվում է նրանով, վոր ԽՍՀՄ-ի հսկայական տարածության վրա կլիման բազմազան է:

Տարբեր բույսեր իրենց կյանքի համար տարբեր քանակությամբ խոնավություն և ջերմություն են պահանջում: Բույսերից վոմանք աճում են տունդրայում, վորտեղ մի փոքր խորություն մեջ գտնվում է հավերժական սառածություն, ջուրտ հյուսիսում, վոմանք՝ տաք հարավում. բույսերից վոմանք հարմարվել են խոնավ շրջանների կյանքին, իսկ վոմանք՝ չոր:

Տարբեր կլիմայից ու տարբեր բուսականությունից տարբեր հող է առաջանում: Տաք զոնայի հարավային մասում, տափաստաններում բուսական մնացորդների փտելուց գոյանում է սևա-

հող: Ցուրտ տունդրայում, հավերժական սառածության մեջ փառումը գանդաղ է կատարվում և բուսական մնացորդները մնում են հողի մեջ առանց փտելու:

Անտառային խոնավ հողի մեջ, խոնավությունը ծծվելով հողի մեջ, իր հետ այդ հողից հեռացնում է այն բարձր լուծվող նյութերը, վորոնք պետք են բույսերին սնվելու համար: Ընդհակառակը, չոր տափաստանների և անապատների հողը չափազանց մեծ քանակությամբ աղեր են պարունակում (աղուտներ):

Բույսերն էլ իրենց հերթին կախված են հողից: Ճահճոտ տունդրայում լավ աճում են մամուռներ, ճախնամորին, լոռամրդին, բայց չի աճում փետրախոտը (սմբուլը), վորին տափաստանային հող է պետք: Չոր տափաստանների աղուտների մեջ աճում են աղաբույսեր, բայց այնտեղ չեն կարող աճել ուրիշ բույսեր:

Նույնը կարելի չէ ասել նաև կենդանիների մասին: Կենդանիներից վոմանք ապրում են հեռավոր հյուսիսում, վոմանք տաք հարավում: Հյուսիսային կենդանիներն ունեն տաք մուշտակներ, այդպիսի մուշտակներից զուրկ են հարավային կենդանիները:

Այսպիսով ԽՍՀՄ-ի կլիման հյուսիսից դեպի հարավ աստիճանաբար փոխվում է. դրա հետ փոխվում են նաև հողը, բուսական և կենդանական աշխարհները:

2. ԽՍՀՄ-Ի ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մեր Միություն մեջ արդյունաբերությունը սատարիկ զարգացավ միայն վերջին տարիների ընթացքում: Յարական Ռուսաստանում միայն մի քանի շրջաններ ունեյին զարգացած արդյունաբերություն, իսկ մնացած ամբողջ յերկիրը համարյա վոչ մի Փարբիկա և գործարան չուներ: Գյուղատնտեսական Ռուսաստանում վորպես առանձին խոշոր արդյունաբերական կենտրոններ աչքի էյին ընկնում՝ Պետերբուրգը (այժմ Լենինգրադ), Մոսկվան և Դոնբասը: Նրանք բոլորը գտնվում էյին Յեվրոսիական Ռուսաստանում, նրա միջին և հարավային մասերում:

Իսկ նրանց շուրջն անձայրածիր տարածություններ, վորոնց վրա կարող էյին տեղավորվել տասնյակ խոշոր կուլտուրական պետութիւններ: Յեւ այս բոլոր տարածութիւնների վրա իշխում է «կիսավայրենութիւնը և ամենախիսկական վայրենութիւնը» — այսպէս էր ասում Վ. Ի. Լենինը ցարական Ռուսաստանի մասին:

Բայց կառուցելով իր սոցիալիստական անտեսութիւնը, ԽՍՀ Միութիւնը գյուղատնտեսական յերկրից դարձել է արդեն առաջավոր արդյունաբերական յերկիր: Ամբողջ յերկրով մեկ ծաւալվել է նոր սոցիալիստական արդյունաբերութիւն, զարգացել են նոր բարդ արտադրութիւններ:

Փոխվել է Խորհրդային Միութեան քարտեզը: Բոլոր ծայրամասերում, վորտեղ իշխում էր «ամենախիսկական վայրենութիւնը», ասում են գիգանտ խորհրդային և կոլեկտիվ տնտեսութիւններ, գործարաններ, հանքահորեր, խոշոր ելեկտրակայաններ, քաղաքներ: Մեքենաների արտադրութեամբ ԽՍՀՄ-ն այժմ արդեն յերկրորդ տեղն է բռնում ամբողջ աշխարհում, իսկ գյուղատնտեսական մեքենաներով գերավել է առաջին տեղը:

Հիշեցեք, թե ինչպէս են ուղտադրժվում ԽՍՀՄ-ի տարրեր զոնաների ընտան հարստութիւնները: Բնական զոնաների քարտեզի վրա ցույց տվեք ձեզ արդեն հայտնի նորակառույցները: Հիշեցեք, թե նրանցից յուրաքանչյուրն ինչ նշանակութիւն ունի:

Բնական զոնաների քարտեզի վրա ցույց տվեք նրա վրա նշանակված կարևոր արդյունաբերական շրջանները: Ցույց տվեք շարածխի, նավթի, յերկաթահանքի մշակման և անտառային արդյունաբերութեան շրջանները:

Քարտեզի վրա գտեք այն քաղաքները, վորոնց մեջ խոշոր գործարաններ են գտնվում՝ Մոսկվա, Գորկի (ավտոմոբիլային գործարաններ), Ստալինգրադ, Չելյաբինսկ (տրակտորային գործարաններ), Ռոստով (գյուղատնտեսական մեքենաների գործարան):

ԽՍՀՄ-ի Ֆիզիկական քարտեզի վրա գտեք ամենախոշոր և լեկտրակայանները՝ Շատուրայի, Դնեպրի և Վոլխովի:

Խորհրդային Միութեան արդյունաբերութեան զարգացման հետ զարգանում է և գյուղատնտեսութիւնը: Նախկին միլիոնավոր անհատական գյուղացիական տնտեսութիւնների վոյսերեն կազմվել են կոլեկտիվ տնտեսութիւններ: Կուլակութիւնը վորպէս դասակարգ հիմնականում լիկվիդացիայի յե յենթարկված, վճռական սլայքար է մղվում կոլեկտիվ տնտեսութիւններն ամբողջապէս համար, վճռական սլայքար է մղվում կուլակութեան մնացորդների դեմ: Խոշոր տնտեսութիւններն առաջվա նախնական գյուղացիական տեխնիկայից անցնում են բարդ մեքենաներին, վոր արտադրում է նոր արդյունաբերութիւնը: Հաղարավոր խորհրդային տնտեսութիւնների և մեքենատրակտորային կայանների ցանցով ծածկվել է ամբողջ յերկիրը: ԽՍՀՄ-ն դարձել է աշխարհի ամենախոշոր և ամենաառաջավոր սոցիալիստական գյուղատնտեսութեան յերկիրը:

Հիշեցեք, թե գյուղատնտեսութեան ի՞նչ տեսակներ են յերեան յեկել առևտրայում, անտառային զոնայում, սեահողային և շոր տափաստաններում և մերձարևադարձային զոնայում:

Գյուղատնտեսութեան ի՞նչ նոր տեսակներ են յերեան յեկել տունդրայում Խորհուրդների ժամանակ: Ի՞նչ նոր բույսեր են մշակում անտառային զոնայում, տափաստաններում և մերձարևադարձային շրջաններում: Ի՞նչպէս են տարրեր զոնաներում սլայքարում գյուղատնտեսութեան համար վիսասկար բնական սլայքանների դեմ՝ ճահիճների դեմ, ջրի սլակասութեան դեմ, վնասատուների դեմ:

ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՃԱՆԱԳԱՐ ՀՆԵՐ

Հաղորդակցութեան ճանապարհները ժողովրդական տնտեսութեան շատ կարևոր մասն է. առանց դրա վոչ մի հիմնարկ չի կարող կանոնավոր աշխատել, չի կարող զարգանալ յերկրի տնտեսութիւնը:

Յերկաթուղային ցանցը Միութեան տարրեր մասերում միատեսակ յե: Յերկաթուղիները կառուցվում էյին Յելրոպական

Ռուսաստանի մի քանի մասերում միայն: Միշտ Մոսկվան կարե-
վոր յերկաթուղային հանգույց եր: Նրանից սկսվում են յերկա-
թուղիներ և ուղղվում դեպի տարբեր կողմեր: Յերկաթուղային
խիա ցանց ունի Ուկրաինան Դոնբասի հետ: Բայց նրանք շատ քիչ
են Միության մյուս մասերում:

Խորհրդային շինարարությունն արդեն ղգալի չափով մեծա-
ցրել և յերկաթուղային ցանցը, իսկ մի շարք յերկաթուղիներ աչ-
խատում են ելեկտրական եներդիայով:

Առաջադրարյուս: ԽՍՀՄ-ի ֆիզիկական բարտեղի վրա ցույց տվեք այն
յերկաթուղիները, վարոնք Մոսկվայից անցնում են դեպի Լենինգրադ-Մառ-
մանսկ, դեպի Մինսկ, Արխանգելսկ, Կիև-Ոդեսա, Ղրիմ և Կովկաս:

Յույց տվեք Մոսկվայից մինչև Վլադիվոստոկ ձգվող յերկաթուղին:

Յույց տվեք Մոսկվայից Տաշկենտ Աշխաբադ ամսող յերկաթուղին:

Յույց տվեք Խորհրդային Էլշանություն կառուցած Թուրքեստան-Սիբի-
բական յերկաթուղին:

Յերկաթուղիների հետ միասին կարևոր նշանակություն ու-
նեն նաև ջրային ճանապարհները: Այդանքը ջրով տեղափոխելն
ավելի եթան է, քան յերկաթուղով: Միության շատ սեղերում,
վորտեղ յերկաթուղիներ չկան, դետերը հաղորդակցություն միակ
ճանապարհներն են:

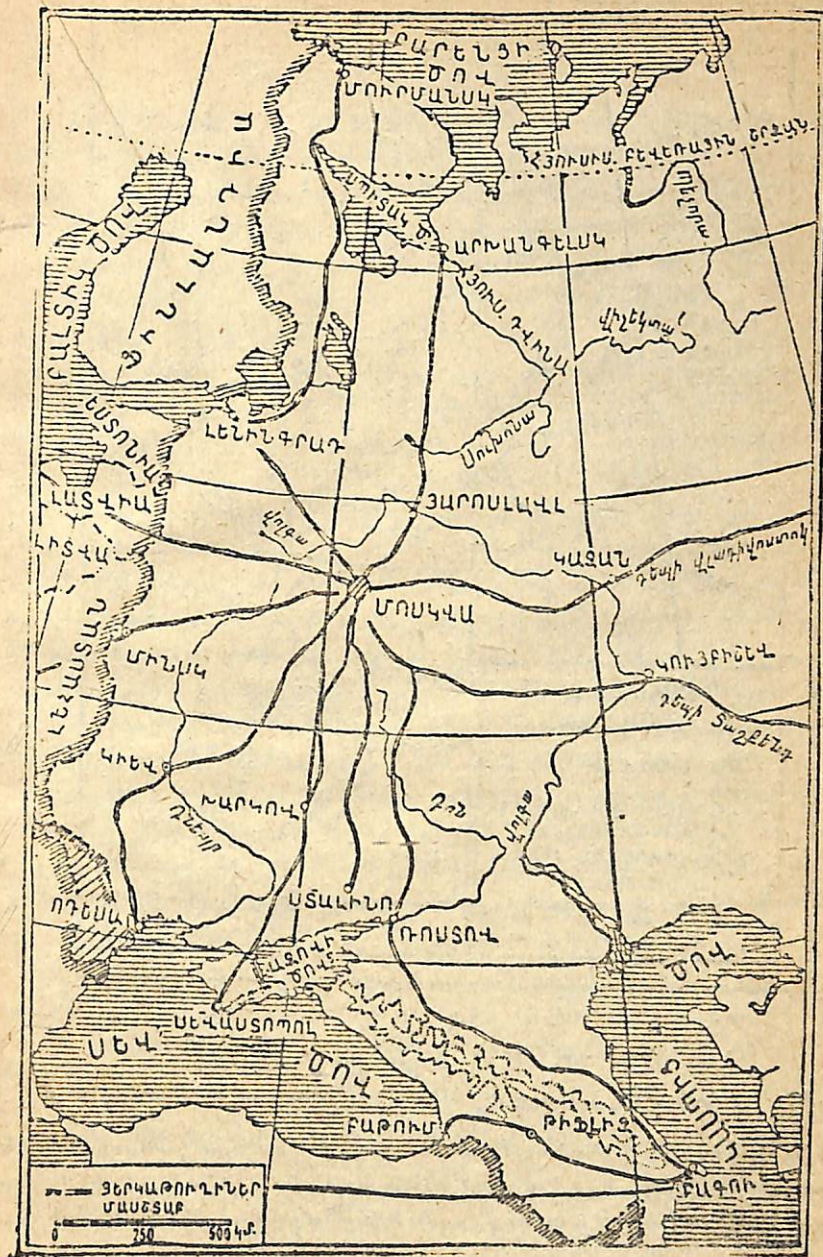
Ջրային ամենակարևոր ճանապարհը Վոլգա դետն է:

Ամառը Վոլգայի ջուրը քշանում է, յերևում են ծանծաղուտ-
ներ, վորտեղ դժվարացնում են նավագնացությունը:

Մրադրված է Վոլգայի վրա կառուցել մի քանի խոչոր ամ-
բարասակներ և հզոր ելեկտրակայաններ:

Պատվարները կբարձրացնեն Վոլգայի ջուրը և կբարելավեն
նավագնացության պայմանները:

Ջրային ճանապարհները լավացնելու, նրանց ցանցը լայնաց-
նելու համար կառուցվում են ջրանցքներ: Այսպես, Վոլգան
ջրանցքների միջոցով միացված է Բալթիկ ծովի հետ: Այս ջրա-
յին ճանապարհը կոչվում է Մարիլյան ջրային սիստեմ: Նա Վոլ-
գայից սկսվում է Շեկինա վտակով, անցնում է մի քանի դետե-
րով, վորտեղ իբար հետ միացած են ջրանցքով, ապա Ունգա և
Լադոգա լճերով և Նևա դետով հասնում է մինչև Ֆիննական
ծոցը:

Նկ. 78. Մոսկվայի յերկաթուղային հանգույց

Նկ. 79. «Մեծ Վոլգայի» Իարտեգր

ԽՍՀՄ-ի քարտեզի վրա ցույց տվեք Մարինյան ջրային ճանապարհը:

Պորճրգային իշխանության ջանքերով վերջերս կառուցվեց մի նրա կարևոր ջրանցք, Վորով Ոնեգայի լիճը միանում է Սպիտակ ծովին հետ: Սյապիտով ստեղծվեց մի ջրային ճանապարհ,

Վորով կարելի չէ Սպիտակ ծովից դուրս գալ Բալթիկ ծովը — կառուցվեց Ստալինի անվան Սպիտակ-Բալթիկ ծովյան ջրանցքը:

Գարսեղի վրա գտնվող Մոլոտով-Բալթիկ ծովյան ջրանցքը:

Արդեն սկսվել է Վոլգա-Մոսկվա ջրանցքի շինարարությունը: Դա կառավարի կարճ ճանապարհ Մոսկվա գետից դեպի վերին Վոլգան և Մոսկվան կղանա կարևոր գետային նավահանգիստ: Այս բոլոր աշխատանքները կլավացնեն նավահանգիստները Վոլգայի վրա և կստեղծեն այսպես կոչված «Մեծ Վոլգա»:

Ուշադրությամբ դիտեցեք «Մեծ Վոլգա» քարտեզը: Յերկբորդ կարևոր ջրային ճանապարհը Դնեպր գետն է: Նրա վրա ստորին հոսանքի քարերը — Վալույց ի վեր արվել է ինչ հանդիսանում նավահանգիստային համար: Դնեպրի երկտրակայանի ամբարտակները բարձրացրին ջրի մակերևույթը: Ժայռերը լծող վեջին ջրի մեջ և ամբողջ Դնեպրը դարձավ նավարկելի:

Մոլդավյան ճանապարհները կարևոր են ուրիշ արևելաօրից հետ կապվելու համար: Միուժյան արտաքին առևտուրը կատարվում է ծովային նավահանգիստների վրայով: Շատ կարևոր նշանակություն ունի Հյուսիսային ծովային եանապարհը, Վորն անցնում է Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսով Միուժյան հյուսիսային ափերի յերկարությամբ: Ամենակարևոր հյուսիսային նավահանգիստներն են՝ Մուրմանսկը, Արխանգելսկը, Իգարկան: Այս տեսակետից ամենակարևոր ծովերն են՝ Բալթիկ և Սև ծովերը: Բալթիկ ծովի Ֆիննական ծոցի ափին գտնվում է Լենինգրադը նավահանգիստը, Վորը Պորճրգային Միուժյան նավահանգիստներից ամենակարևորն է: Սև ծովի ափին գտնվում են Ողեսսա, Նավորուսիյսկ և Բաթում նավահանգիստները: Ճապոնական ծովի ափին գտնվում է Վլադիվոստոկ նավահանգիստը:

Առաջադրություն: ԽՍՀՄ-ի ֆիզիկական քարտեզի վրա ցույց տվեք Վոլգա գետը և նրա զլխավոր վտակները: Նա վո՞ր բնական գոտիներով է հոսում: Ցույց տվեք այն ջրային ճանապարհները, Վորով Վոլգան միանում է Ֆիննական ծոցի և Սպիտակ ծովին հետ:

Ցույց տվեք այն տեղը, Վորտեղ կառուցվում է Վոլգա-Մոսկվա ջրանցքը: Ցույց տվեք ԽՍՀՄ-ի զլխավոր նավահանգիստները:

Ճամայարհային քարտեզի վրա ցույց տվեք հետևյալ ծովային ճանապարհները՝ Լենինգրադից Լոնդոն, Մուրմանսկից Նյու-Յորք, Իգարկայից Լոնդոն, Բաթումից Ֆրանսիա, Վլադիվոստոկից Տոկիո:

IV. ԽՍՀՄ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ

Նայեցեք ԽՍՀՄ-ի վարչական քարտեզին: Գուք տեսնում եք Խորհրդային Միության ամբողջ տարածությունը ներկված է տարբեր գույներով: Առանձնապես պարզ յերևում են 7 գույն: Գրանք այն միութենական հանրապետություններն են, վոր կազմել են Խորհրդային Միության մեջ ապրող զանազան ժողովուրդներ: Այս հանրապետությունները միացել են իրար հետ և կազմել Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միությունը:

Ահա միութենական հանրապետությունները*):

Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Խորհրդային Հանրապետություն — ՌՍՖՍՀ, Ուկրաինական Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետություն — ՈՒՍՍՀ, Բելառուսական Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետություն — ԲՍՍՀ, Անդրբայկական Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Խորհրդային Հանրապետություն — ԱՍՖՍՀ:

Թուրքմենստանի ՍՍՀ:

Ուզբեկստանի ՍՍՀ:

Տաջիկստանի ՍՍՀ:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք հիշած հանրապետություններից յուրաքանչյուրը:

Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միությունը բոլոր այն ժողովուրդների աշխատավորների յեղբայրական միությունն է, վորոնք ապրում են ինչ նախկին ցարական Ռուսաստանում:

Ուկրաինայի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետու-

*) Տես 179-րդ էջի ծանոթությունը:

թյունը գտնվում է Միության հարավ-արևմտյան մասում, Ռուսիայի և Լեհաստանի սահմանում: Հարավից նրա ափերը վողողում են Սև և Ազովի ծովերը: Ուկրաինայի մայրաքաղաքն է Կիևը:

Բելուստայի ՍՍՀ գտնվում է Միության արևմտյան մասում, Լեհաստանի սահմանում: Մայրաքաղաքն է Մինսկը:

Անդրկովկասի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Խորհրդային Հանրապետությունը գտնվում է Կովկասյան լեռներից հարավ, Սև և Կասպից ծովերի միջև: Սրա սահմանը հարավից կազմում են Իրանը և Թյուրքիան: Անդրկովկասի բնակչությունն իր ազգության կազմով բազմազան է: Անդրկովկասյան Ֆեդերացիան յերեք հանրապետությունից է բաղկացած՝ Անդրկովկասի արևմրայան մասում, Սև ծովի մոտ ընկած է Վրաստանի ՍՍՀ (մայրաքաղաքն է Թիֆլիս)՝ արևելյան մասում, Կասպից ծովի մոտ ընկած է Ադրբեյջանի ՍՍՀ (մայրաքաղաքն է Բագու)՝ հարավային մասում, Իրանի և Թյուրքիայի սահմանում ընկած է Հայաստանի ՍՍՀ (մայրաքաղաքն է Յերևան):

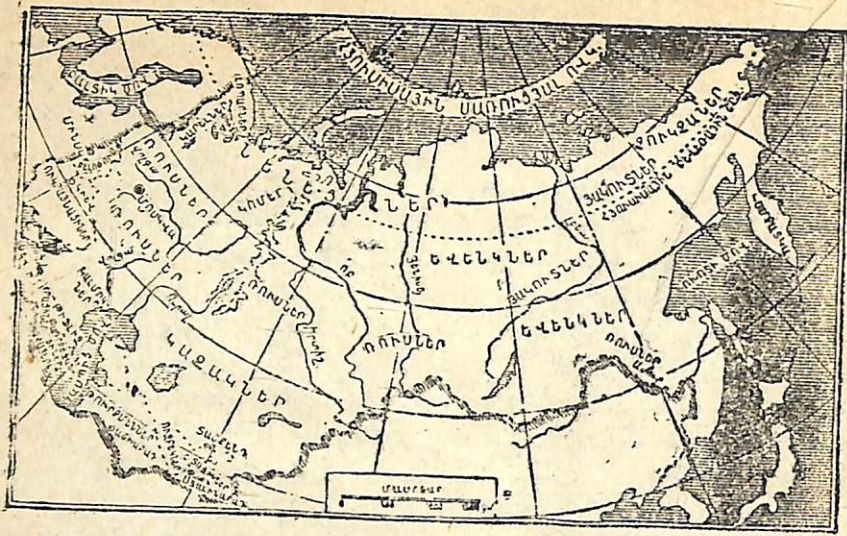
Կասպից ծովից դեպի արևելք գտնվում են միութենական յերեք հանրապետություն՝ Թուրքմենստանի ՍՍՀ (մայրաքաղաքը—Աշխաբադ), Ուզբեկստանի ՍՍՀ (մայրաքաղաքը—Տաշկենտ) և Տաջիկստանի ՍՍՀ (մայրաքաղաքը—Ստալինաբադ):

Միության մնացած տարածությունը բռնում է միութենական հանրապետություններից ամենամեծը—Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Խորհրդային Հանրապետությունը: ՌՍՖՍՀ և ամբողջ Միության մայրաքաղաքը Մոսկվան է:

2. ԽՍՀՄ-Ի ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԸ

Միության հսկայական տարածության վրա մոտ 170 միլիոն մարդ է ապրում: Իր բնակիչները թվով ԽՍՀՄ-ն բռնում է յերբոքդ տեղը բոլոր պետությունների մեջ:

ԽՍՀՄ-ի բնակչությունն իր ազգային կազմով շատ բազմազան է: Խորհրդային Միության մեջ ապրում են 150-ից ավելի տարբեր ժողովուրդ: Նրանք իրարից տարբերվում են թե՛ լեզվով և թե՛ տնտեսական ու կենցաղային առանձնահատկություններով:

Նկ. 80. Վարաճի եւն ապրում ԽՍՀՄ տարբեր ժողովուրդները Այս յերեսի քարտեզի վրա դսեք թե վարաճ եւն ապրում ձեզ հայտնի ժողովուրդները:

Յարական կառավարութեան ժամանակ ուսանելը դերը լիտող ազգութիւն եյին: Ռուս բուրժուազիայից և ուսու կարլաճատե-րերից նշանակվում եյին չինովնիկներ, վարոնք կառավարում եյին ուրիշ ժողովուրդներ: Ռուս լեզուն բոլոր պետական հիմնարկու-թյունների լեզուն եր: Դպրոցներում յերեսաներին սովորեցնում եյին միայն ուսուերեն լեզվով:

Աղբութիւնների մեծ մասը չունեք սեփական դիր և դրակա-նութիւն:

Ճնշված ժողովուրդներին իրենց զլխաւոր թշնամու—բունա-կալութեան դեմ մղվող կովից հետու պահելու համար, Ռուսաս-տանի կառավարութիւնը մի ազգութիւնը դրդում եր մյուսի դեմ: Նա թշնամացնում եր մի ժողովուրդը մյուսի հետ: Դուք արդեն դիտեք, վոր վոչ ուսուական ծաղում ունեցող աշխատա-վորների իրավադրկութիւնն ու թալանը քայքայում եյին նրանց տնտեսութիւնը, աղքատացնում նրանց և սմբողջ ազգութիւն-ներ վոչնչացնում:

Հոկտեմբերյան հեղափոխութիւնն ազատագրեց Ռուսաստա-նի բոլոր ժողովուրդները և նրանց դարձրեց թորհրդային Սոցիա-

լիտական Հանրապետութիւնների Միութեան իրաւահաւասար անդամը:

Արդիւնաբերութիւնը բուն թախով զարդանում և Միու-թեան ծայրամասերում, և տարբեր ազգի ժողովուրդները մտնում են Միութեան սոցիալիտական տնտեսութեան կառուցողների շարքերը: Հետամնաց վաչկատուն ժողովուրդները նստում են նոր արդիւնաբերական կենտրոնների շուրջը:

Հետամնաց ժողովուրդների մեծ մասն արդեն ունի իր դիրը և դրականութիւնը, ունի իր դպրոցները և համալսարանները. դասալանդումն այնտեղ տարվում և մայրենի լեզվով:

Ահա այսպես խորհրդային իշխանութեան որով աղբային ճիշտ քաղաքականութեան շնորհիվ զարդանում և թորհրդային Միութեան ժողովուրդների կյանքը:

ԾԱՆՈԹ.— ԽՍՀՄ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ, ՅԵՐԿԵՐԱՍԿԱՆԵՐՆ ՌԻ ՄԱՐ-ԶԵՐԸ ՀԱՄԱՊԱՅՆ ՆՈՐ ՍԱՀՄԱՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԻԻ

- ՌՍՖՍՀ կազմի մեջ մտնելու յեն.
- Յերկրամասեր.— Աղով—սեծովյան, Հեռավոր—Արեւելյան, Արեւմտա—Սիբիր-յան, Կրասնոյարսկի, Հյուսիսային Կովկասի:
- Մարզեր.— Վորոնեճի, Արեւելյա—Սիբիրյան, Գորկու Արեւմտյան, Իվանո-վոյի, Կալինինի, Կիրովի, Կուբերեւի, Կուբսկի, Լենինգրադի, Մոսկվայի, Ուլա-նի, Սրենբուրգի, Սարատովի, Սվերդլովսկի, Հյուսիսային, Ստալինգրադի, Չելյարինսկու, Յարոսլավսկու:
- Ավտոնոմ հանրապետութիւններ.— Թաթարստան, Բաշկիրիա, Դաղս-տան, Բուրիաթ—Մոնղոլիա, Կարաբղինո—Բալկարիա, Կալմիկիա, Կոմի, Ղըբ-մի, Մարիէրի, Մորտավական, Պալոլոյեյի, դերմանական, Հյուս.—Ուսեթիա, Ուլստուրթա, Չչեն—Ինգուշեթիա, Չուվաշիա, Յակուտիա:
- Ավտոնոմ մարզեր.— Ասիգեյի, Հրեական, Կարաշայի, Ոյրաթական, Խակասական, Չերքեզական:
- Ուկրաինական ՍՍՀ-ի կազմի մեջ, բայց մարզերից մտնում և նաև Մոլ-տավական ՍՍՀ:
- Ազրբեյջանի ՍՍՀ-ի կազմի մեջ մտնում են Նախիջևանի ՍՍՀ և լեռնային Ղարաբաղի ավտոնոմ մարզը:
- Ուզբեկական ՍՍՀ-ի կազմի մեջ մտնում և Ղարախայիսկայան ՍՍՀ:
- Տաջիկական ՍՍՀ-ի կազմի մեջ մտնում և լեռնային Բաղախան ավտոնոմ մարզը:
- Կողախաստանը, Հայաստանը, Բելոռուսիան, Թուրքմենստանը և Կիրգիզիան իրենց կազմի մեջ ավտոնոմ մարզեր ու հանրապետութիւններ չունեն:

1. ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՅԵՐԿՐՆԵՐ

Բացի ԽՍՀՄ-ից յերկրագնդի վրա ուրիշ շատ յերկրներ ել կան: Բայց միայն Միութեան մեջ ե իշխանութիւնը պատկանում բանվոր դասակարգին և աշխատավոր գյուղացիութեան: Միայն Միութեան մեջ ե կառուցվում սոցիալիստական տնտեսութիւնը: Մնացած բոլոր յերկրներում տեր ու տնօրէնը կապիտալիստներն ու կալվածատերերն են:

Նրանց ե պատկանում ամբողջ իշխանութիւնը պետութեան մեջ, նրանց են պատկանում հողերի մեծ մասը, բոլոր Ֆարքի-կաները և գործարանները:

Այդ յերկրներում բանվոր դասակարգը և աշխատավոր գյուղացիութիւնն աշխատում են կապիտալիստների և կալվածատերերի համար:

Կապիտալիստներն ու կալվածատերերը շահագործում են նրանց աշխատանքն իրենց շահվելու, հարստանալու համար:

Շահույթի յետեից ընկած, կապիտալիստները փնտրում են նոր տեղեր իրենց սպանելու, եժան հումույթ և եժան բանվորական ձեռքեր ձեռք բերելու համար: Ուժեղ կապիտալիստական պետութիւններն այս նպատակով դրավել են բնութեան հարուստ, բայց անպաշտպան յերկրներ և այդ յերկրների պատճառով շարունակ պայքարում են իրար դեմ: Այսպիսի դրավված յերկրները գաղութներ են կոչվում:

Վերջին տարիներում խոր ճգնաժամն ընդգրկել էր կապիտալիստական պետութիւնները:

Շահույթի հետեից ընկած՝ կապիտալիստներն անսահման

քանակութեամբ ապրանք շուկա հանեցին: Չարից ավելի շատացան ապրանքները, իսկ գնորդները՝ քիչ են:

Կապիտալիստական յերկրների աշխատավոր բնակչութիւնը բավականաչափ միջոցներ չունի այնքան ապրանք դնելու, վորքան հարկավոր ե իր պահանջները բավարարելու համար: Արտասահմանյան շուկաներն ել արդեն լեփ-լեցուն եյին առաջուց պատրաստած ապրանքներով:

Արդյունաբերութեան մի շարք ճյուղերը կանգ առան: Բացառութիւն ե կազմում միայն ռազմական արդյունաբերութիւնը, վոր բուն թափով աշխատում ե պատերազմի նախապատրաստութեան համար:

Արտադրութիւնն սկսեց կրճատվել: Գործարաններն ու ֆարիկաներն սկսեցին փակվել: Վոչնչացվեցին մեծ քանակութեամբ ապրանքներ. կաթը գետերը թափվեցին, սուրճը՝ ծովը:

Իսկ այդ ժամանակ միլիոնավոր գործազուրկներ սովի եյին մատնված:

Բանվոր դասակարգը կոմունիստական կուսակցութեան դեկտլարութեամբ բոլոր կապիտալիստական յերկրներում համառ պայքար ե մղում կապիտալիստների, կալվածատերերի և նրանց կառավարութիւնների դեմ:

Կազմակերպվում են գործադուլներ, «սոված յերթեր»: Մի շարք յերկրներում բռնկում են զինված ընդհարումներ վոտոկանութեան և գործերի հետ, գյուղացիական ասպտամբութիւններ:

2. ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՅԵՐԿՐՆԵՐԻ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ

Յերկրագնդի հինգ վեցերորդ մասը գտնվում ե կապիտալիստների իշխանութեան տակ: Ուժեղ կապիտալիստական պետութիւններ դրավել են հեռավոր հարուստ յերկրներ Աֆրիկայում, Ամերիկայում, Ալստարիայում և Ասիայում: Այս յերկրները դժվար չեք դրավել, վորովհետե նրանք բնակված եյին զանազան հեռամոաց ժողովուրդներով:

Կապիտալիստական պետութիւններն այս բոլոր դրավված

յերկրները հայտարարեցին իրենց դադուլթները: Կապիտալիստները դրանց մեջ տեր ու տնորեն են:

Նրանք իրենց ապրանքները մեծ ոգուտով սպառում են դադուլթներում: Նրանք այդ յերկրների բոլոր բնական հարստությունների տեր ու տնորեն են: Կապիտալիստները գիշատիչ կերպով կողոպտում են գաղութները և արտահանում հումուրներ, քայքայում են բնիկներին և խլում նրանց հողերը, ստիպելով, վրա աշխատեն նրանց համար:

Կապիտալիստական պետությունների կողմից դրամված յերկրներին մեծ մասը գտնվում է սաք գոնայում:

Նրանք ունեն տաք, շատ տեղերում խոնավ կլիմա. այդ պատճառով էլ բուսականությունն այնտեղ շատ ճոխ է: Այստեղ աճում են մարդու համար շատ արժեքավոր բույսեր՝ կաուչուկի ծառ, քինա-քինայի ծառ, հացի ծառ, կոկոսյան արմավենի, չաքարեղեգ, բանաններ: Մեծ բերք են տալիս սուրճի, կակաոյի, բրնձի, կաուչուկի սլանտացիաները (անկարանները): Այստեղ շատ կան նաև արժեքավոր ոգտակար հանածոներ՝ անադի, արծաթի, պղնձի հանքեր և վոսկի:

Կապիտալիստներն այս բոլոր բնական հարստությունները թալանում են և իրենց յերկրները տեղափոխում:

Գաղութային յերկրներում շատ ժողովուրդներ են ապրում:

Ծանր է դադուլթային յերկրների բնակչության կյանքը: Աշխատանքից հրաժարվելու համար նրանց օտարաբար բանտ են նստեցնում: Չնչին դանցառություն համար յենթարկվում են մարմնական ծանր պատիժների: Հաճախ նրանց մտրակով այնքան են ծեծում, վր նրանք ծեծի տակ մեռնում են:

Ծանր է մանավանդ աֆրիկական նեգրերի դրուլթունը:

Յերբեմն ռազմական ուժով նեգրական ամբողջ գյուղեր քշում են կաուչուկի յերկաթուղիների և լաճուղիների վրա աշխատեցնելու համար: Հաճախ այնտեղ աշխատում են մինչև դոտկատեղը ճահճի ջրի մեջ խրված: Կաուչուման նյութերը փոխադրում են նեգրերն իրենց մեջքով:

Կապիտալիստի համար նեգրն ավելի ձեռնտու յե, քան մեքենաները: Մեքենաները շարժելու համար պետք է ծախսեր անել վառելիքի վրա: Նեգրը համարյա բոլորովին ձրի յե աշխատում:

Բևեղինը թանգ է, իսկ բանանները, նեգրերի հիմնական սնունդը, ձրի յե:

Կապիտալիստներն անդթորեն հախտակում են դադուլթների բնական հարստությունները, անդթորեն վոչնչացնում են բանավորական ուժը:

Նեգրերը և դադուլթային յերկրների այլ բնակիչները ծանր աշխատանքից, հաղարներով մեռնում են կաուչուկի անտառներում, յերկաթուղիներ կաուչուկիս, սլանտացիաներում, մասսայորեն մեռնում են դանադան հիվանդություններից: Որինակ, Բելգիայի աֆրիկական դադուլթներում միայն մեկ յերկաթուղի շինելիս մեռան 17 հաղար նեգր:

Բայց դադուլթների աշխատավորներն արդեն սկսել են արյաքարել իրենց շահագործողների — կապիտալիստների դեմ: Գաղութներում հեղափոխական շարժումը հետզհետե ծալվում է: Գաղութների աշխատավորները կոմունիստական կուսակցության ղեկավարությունը ավելի ու ավելի համարձակ կազմակերպված յելուլթներ են ունենում կապիտալիստների դեմ:

Յերկրագնդի վրա կան և այնպիսի յերկրներ, վորոնք ինքնուրույն են համարվում, բայց իսկապես նրանք յենթակա յեն կապիտալիստական ուժեղ պետությունների և գտնվում են նրանց էլիտանություն տակ:

Այդպիսի յերկրներից մեկն է հսկայական, իսկա բնակված Չինաստանը:

3. ԳԼԽԱՎՈՐ ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՅԵՐԿՐՆԵՐ ՅԵՎ ՆՐԱՆՑ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԻԱՅՅԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐԸ (ԱՄՆ)

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները կապիտալիստական յերկրների մեջ ամենահարուստն են:

Մերիկայի Միացյալ Նահանգները գտնվում են Հյուսիսային Ամերիկայի կենտրոնական և հարավային մասում:

Քարտեզի վրա գտեք Միացյալ Նահանգները և նրանց մայրաքաղաք Վաշինգտոնը:

Քարտեզի միջոցով դռեք, թե Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, վոր ջերմային գոտում է գտնվում:

Նայեք, թե վոր պետություններն են սահմանակցում ԱՄՆ-ին և վոր ուղիներն են վորոցում նրա ակերը:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք այն ճանապարհը, վորով Նյու-Յորքից Լենինգրադ ենք բերում գանազան մեքենաներ:

Քարտեզի միջոցով իմացեք, թե Նյու-Յորքից մինչև Լենինգրադ քանի կիլոմետր է:

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների գլխավոր գաղութներն են՝ Պորտուրիկո կղզին, վոր գտնվում է Նյու-Յորքից հարավ, Հավայան և Ֆիլիպինյան կղզիները Խաղաղ ուղիքանոսում, Ալյասկա թերակղզին, վոր գտնվում է Հյուսիսային Ամերիկայի հյուսիս-արևելյան մասում:

Պորտո-Ռիկո կղզին գտնվում է տաք գոնայում: Այնտեղ մշակում են սուրճ, կակաո և բանաններ:

Քարտեզի միջոցով գտեք այն ճանապարհը, վորով ուերճը Պորտո-Ռիկո կղզուց փոխադրում են ՍԱՆ-Ֆրանցիսկո քաղաքը:

Ա Ն Գ Լ Ի Ա

Անգլիան արդյունաբերության զարգացմամբ յերկրորդ յերկիրն է ամբողջ աշխարհում: Նա գտնվում է Մեծ Բրիտանիա և Արևմտյան Յեվրոպայի ակերի մոտ մի շարք կղզիների վրա:

Քարտեզի միջոցով իմացեք թե Անգլիան վոր ջերմային գոնայումն է ընկած: Գտեք Անգլիան և նրա մայրաքաղաք Լոնդոնը:

Անգլիան ծովային յերկիր է: Նա գտնվում է Ատլանտյան ուղիքանոսում:

Հին ժամանակներից սկսած Անգլիան վարում է ծովային լայն առևտուր: Նրա նավերը լողում են յին յերկրագնդի գանազան ծովերում: Ամենուրեք շատ հարուստ յերկրներ է գրավել նա:

Անգլիայի զբաղված յերկրների ամբողջ տարածությունը 140 անգամ մեծ է, քան թե ինքն Անգլիան:

Նայեցեք քարտեզին. տեսեք, թե վորքան մեծ է Անգլիայի գաղութների տարածությունը: Նրանք ներկված են նույն գույնով, ինչ վոր ինքն Անգլիան:

Ահա նրա գլխավոր գաղութները՝ Հնդկաստան, Ավստրալիա, Հարավային Աֆրիկական Միություն, Կանադա:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք այդ գաղութները:

Անգլիայի գաղութների մեծ մասը գտնվում է Հնդկաստան ուղիքանոսի շուրջը:

Քարտեզի վրա գտեք Լոնդոնից դեպի այդ գաղութները տանող ամենակարճ ծովային ճանապարհը: Նա անցնում է Միջերկրական և Կարմիր ծովերի վրայով: Դա շատ կարևոր ճանապարհ է Անգլիայի կապիտալիստների համար: Այս ճանապարհով նրանք գաղութներից ստանում են զանազան հում նյութեր իրենց գործարանների համար: Այս ճանապարհով նրանք գաղութներն են փոխադրում իրենց ապրանքները: Այս ճանապարհը կարևոր է նաև նրա համար, վոր հեշտացնում է գաղութների կառավարելը և նրանց սրաշապանությունն ուրիշ կապիտալիստական յերկրների դրավումից:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք այն ծովային ճանապարհը, վորով նավերն Անգլիայից գնում են ԽՍՀՄ-ի հյուսիսային նավահանգիստները և հետ գառնում:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք այն ծովային ճանապարհը, վորով կարելի յէ Լենինգրադից Լոնդոն գնալ:

Ֆ Ր Ա Ն Ս Ի Ա

Ֆրանսիան գտնվում է Յեվրոպայի արևմտյան մասում:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք Ֆրանսիան և նրա մայրաքաղաք Փարիզը: Ի՞նչ տեղ է նա վոր ջերմային գոտում է գտնվում:

Նա ի՞նչ ուղիքանոսով է վորոգվում: Վոր պետությունների հետ է սահմանակից:

Ֆրանսիան ԽՍՀՄ-ից հետո ամենամեծ պետությունն է Յեվրոպայում:

Քարտեզի միջոցով ցույց տվեք, թե նա վոր պետությունների հետ է սահմանակից:

Քարտեզի միջոցով վորոշեցեք, թե Փարիզը Մոսկվայի վոր կողմն է գտնվում:

Գտեք Մոսկվայից Փարիզ տանող ճանապարհը:

Ֆրանսիան շատ գաղութներ ունի: Գաղութների տարածությունն մեծությունամբ նա հետ է մնում միայն Անգլիայից:

Նայեցեք քարտեզին, տեսեք, թե վորքան սեղ են բռնում Ֆրանսիայի դադութիւնները: Նրանք ներկված են նույն դուշնով, ինչ-վոր ինքը Ֆրանսիան:

Ֆրանսիայի դադութիւնների մակերևույթը 22 անգամ մեծ է բուն Ֆրանսիայի մակերևույթից:

Ֆրանսիայի դադութիւնները գտնվում են Աֆրիկայի հյուսիս-արևմտյան մասում: Նրան են պատկանում նաև Մադագասկար կղզին, վոր գտնվում է Աֆրիկայի հարավ-արևելյան ափերի մոտ, և Հնդկաստանի թերակղզու արևելյան մասը՝ Ասիայում: Ֆրանսիայի բոլոր դադութիւնները գտնվում են սաք դոնայում:

Քարտեզի վրա գտեք Ֆրանսիայի դադութիւնները:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք, թե ի՞նչ ծովի վրայով է անցնում այն ճանապարհը, վոր տանում է դեպի Աֆրիկայի հյուսիսային ափին գտնվող Ֆրանսիական դադութիւնները: Ֆրանսիայից ապրանքներն ի՞նչ ծովային ճանապարհով են տեղափոխում Հնդկաստան:

Գ Ե Ր Մ Ա Ն Ի Ա

Կերամանիան գտնվում է Յեվրոպայի կենտրոնական մասում:

Քարտեզի վրա գտեք Գերմանիան և նրա մայրաքաղաք Բեռլինը:

Քարտեզի միջոցով ցույց տվեք, թե նա վոր պետությունների հետ է սահմանակից, վոր կողմից է վորողվում ծովերով: Ջերմային վոր դասում է գտնվում:

Քարտեզի միջոցով ցույց տվեք, թե Բեռլինը Մոսկվայի վոր կողմն է գտնվում:

Ցույց տվեք Մոսկվայից Բեռլին տանող ճանապարհը:

Գերմանիան ներկայումս դադութիւններ չունի: Նրա բոլոր դադութիւններն իմպերիալիստական պատերազմի ժամանակ խրվեցին:

Ֆալիստական գերմանական կապիտալիստները և կառավարող թյունը յետանդուն կերպով պատերազմի պատրաստութիւն են տեսնում, վորպեսզի կռիվ ելի ձեռք բերեն դադութիւններ:

Ճ Ա Պ Ո Ն Ի Ա

Ճապոնիան Անդլիայի նման ծովային պետութիւն է: Նա

գտնվում է մի շարք կղզիների վրա, վորոնք չլիթանի պես ձգվում են Ասիայի արևելյան ափերի յերկարութիւնով:

Քարտեզի վրա գտեք Ճապոնիան և նրա մայրաքաղաք Տոկիոն:

Քարտեզի միջոցով իմացեք թե նա վոր ջերմային գոտում է գտնվում:

Նայեցեք քարտեզին: Մոսկվայի վոր կողմն է գտնվում Ճապոնիան: Մոսկվայից ի՞նչ ճանապարհով պետք է դնալ Ճապոնիա:

Ճապոնիայի ամենագլխավոր դադութիւններն են՝ Կորեան և Ֆորմոզա կղզին:

Վերջերս Ճապոնիան դրա՛վեց Մանչուրիան և Հյուսիսային Արևմտանը: Ճապոնիան նույնպես պատերազմի պատրաստութիւն է տեսնում:

Քարտեզի վրա գտեք Ճապոնիայի դադութիւնները, նրա մայրաքաղաք Տոկիոն:

Չ Ի Ն Ա Ս Տ Ա Ն

Չինաստանը գտնվում է Ասիայի հարավ-արևելքում:

Քարտեզի վրա գտեք Չինաստանը և նրա մայրաքաղաք Նանկինը:

Իմացեք թե վոր գոտում է գտնվում նա:

Ցույց տվեք Մոսկվայից Նանկին տանող ամենակարճ ճանապարհը:

Չինաստանի բնական հարստութիւնները վաղուց ի վեր դրամվում էին զանազան կապիտալիստական յերկրների ուշադրութիւնը:

Չինաստան ուղևորվեցին Անդլիայի, Մալերիկայի, Ճապոնիայի, Ֆրանսիայի կապիտալիստները:

Նրանք իրենց հետ տարան զանազան սպրանքներ: Նրանք սկսեցին ալստեղ հողեր դնել, հանքահորեր շինել, գործարաններ հիմնել: Նրանք կամաց-կամաց իրենց ձեռքը դրեցին Չինաստանի համարյա բոլոր բնական հարստութիւնները, համարյա ամբողջ արդյունաբերութիւնը:

Չինաստանի կոմունիստական կուսակցութեան դեկավարութիւնը Չինաստանի վորոշ մասերում իշխանութիւնն անցել է խորհուրդների ձեռքը:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք այն ծովային ճանապարհները, վորոնք Լոնդոնից, Փարիզից, Տոկիոյից, Սան-Ֆրանցիսկոյից, Նյու-Յորքից տանում են Չինաստան:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Աշակերտներին 2

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ

I. ԽՍՀՄ-ի ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԴԻՐԲԸ	5
II. ԽՍՀՄ-ի ԲՆՈՒԹՅԱՆ ՅԵՎ ԲՆԱԿԶՈՒԹՅԱՆ ԿՑԱՆՔԻ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ	
1. Բևեռային զոնա	13
2. Տունդրաների զոնա	33
3. Անտառների զոնա	48
4. Անտառատափատանի և սեահողային տափաստանների զոնա	83
5. Չոր տափաստանների զոնա	103
6. Անապատների զոնա	116
7. Մերձարևադարձային զոնա	130
8. Լեռներ	147

III. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ.

1. Բնությունը	163
2. Տնտեսությունը	169

IV. ԽՍՀՄ-ի ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ.

1. Խորհրդային սոցիալիստական հանրապետությունների միությունը	176
2. ԽՍՀՄ-ի ժողովուրդները	177

ԱՇԽԱՐՀԻ ԲԱՐՏԵԶԸ

1. Կապիտալիստական յերկրներ	180
2. Կապիտալիստական յերկրների զաղութները	181
3. Գլխավոր կապիտալիստական յերկրները և նրանց զաղութները	183

[Redacted]

Տեխ. խմբագիր՝ Գ. ԶԵՆՅԱՆ
 Սրբագրիչներ՝ Հ. Մանուկյան և Հ. Դուրյանյան

Տրված է արտադրության 13 հունիսի 1936 թ.
 Ստորադրված է տպելու 4 հունիսի 1936 թ.

Գլավլիտի լեադր Կ.— 1153
 Հրատ. 3766
 Տիրամ 30.000
 Պատվեր 778

Բրժի չափը 58 X 88
 Տպագրական մամուլ— 11¼
 Մի մամուլի մեջ կա 36.480 նիշ

Պետհրատի տպարան, Յերևան II Գնունի, 4

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0427955

20834

590

ԳԻՆԸ 90 ԿՈՊ.
ԿՍ.ԶՄԸ 50 ԿՈՊ.

Л. Г. Терехова и В. Г. Эрдели
ГЕОГРАФИЯ
II часть
Гиз ССР Армении, Эривань, 1986 г.